

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ \* SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANABİLİM DALI**

**TARİH PROGRAMI**

**OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE RİZE VE  
ÇEVRESİNDE TÜRKLÜK İZLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Fatma YILMAZ**

**Şubat - 2010**

**TRABZON**

## 0. SUNUŞ

### 00. Önsöz

Türkler en eski çağlardan beri Orta Asya'dan dünyanın çeşitli bölgelerine göç etmiş bir topluluktur. Bu yerlerden birisi de Rize ve çevresidir. Türkler'in, Malazgirt Savaşı'ndan binlerce yıl önce Karadeniz Bölgesi'ne gelip yerleştiği ortaya konmuş bir gerçektir. Selçuklu Türklerinden önce Rize'de Türklerin yaşadığına dair en önemli delil, şüphesiz tarihi kaynaklardır. Bunun yanısıra arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular, yer isimleri, Rize ağızlarındaki yaygın söz varlığı ve dil özellikleri, mimari, el ve dokuma sanatlarında kullanılan malzemeler diğer önemli delillerdir. Ayrıca binlerce yıl önce bölgeye yerleşmiş olan Türklerin gelenek ve göreneklerini bugün dahi Rize ve çevresinde açık bir şekilde görmek mümkündür.

Bu çalışmamızda Türklerin, Osmanlı ve hatta Selçuklu öncesinde Doğu Karadeniz bölgesine, özellikle de Rize ve çevresine gelerek yerleştiklerini göstermeye çalıştık. Bunu yaparken de bölgenin kültürü üzerinde durarak eski Türklerin geleneklerini, göreneklerini, inançlarını Rize ve çevresinde yaşayan halkın gelenek ve görenekleriyle kıyaslayarak benzerlikleri göstermeye çalıştık. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Rize ve çevresinde de eski Türk inançlarının etkisi büyüktür. Bu inançlar doğum, evlenme ve ölüm gibi hayatın üç önemli safhasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmayı yapmama vesile olan ve yabancı kaynakların temininde ve tercümesinde yardımlarını esirgemeyen çok değerli danışman hocam Doç. Dr. İbrahim TELLİOĞLU'na, kaynak temininde yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇOĞ ve Doç. Dr. Mehmet TEZCAN'a, Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarına, Rize İl Halk Kütüphanesi çalışanlarına ve her konuda destek olan eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

## 01. İçindekiler

Sayfa Nr.

|                               |         |
|-------------------------------|---------|
| 0. SUNUŞ .....                | III     |
| 00. Önsöz .....               | III     |
| 01. İçindekiler .....         | IV      |
| 02. Özet .....                | VII     |
| 03. Summary .....             | VIII    |
| 04. Kısaltmalar Listesi ..... | IX-X-XI |
| <br>                          |         |
| GİRİŞ .....                   | 1-2     |

## BİRİNCİ BÖLÜM

|  |      |
|--|------|
| 1. OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE RİZE'YE YERLEŞEN TÜRKLER ..... | 3-49 |
| 10. İlkçağ'da Türk Göçleri .....                         | 3    |
| 100. Kimmerler .....                                     | 4    |
| 101. İskitler (Sakalar) .....                            | 9    |
| 102. Kıpçaklar ve Bunturkiler .....                      | 13   |
| 103. Halaçlar/Kalaçlar .....                             | 15   |
| 104. Afşarlar (Avşarlar) .....                           | 16   |
| 105. Yazgurlar .....                                     | 17   |
| 106. Makronlar .....                                     | 18   |
| 107. Kolkhlar .....                                      | 19   |
| 11. Ortaçağ'da Türk Göçleri .....                        | 20   |
| 110. Hazarlar .....                                      | 21   |
| 111. Bulgarlar .....                                     | 27   |
| 112. Kıpçaklar (Kumanlar) .....                          | 32   |
| 113. Oğuzlar .....                                       | 40   |

## İKİNCİ BÖLÜM

|   |       |
|---|-------|
| 2. ESKİ TÜRK İNANÇLARININ RİZE VE YÖRESİNDEKİ İZLERİ..... | 49-96 |
| 20. Doğumla İlgili İnanç ve Adetler.....                  | 51    |
| 200. Doğum Öncesi.....                                    | 52    |
| 2000. Kısırlığı Giderme.....                              | 52    |
| 2001. Cinsiyet Tayini.....                                | 54    |
| 2002. Gebe Kadının Kaçınmaları.....                       | 55    |
| 201. Doğum ve Sonrası.....                                | 57    |
| 2010. Ad Verme.....                                       | 59    |
| 2011. Alkarısı (Albasması).....                           | 61    |
| 2012. Kırkbasması.....                                    | 62    |
| 2013. Kırklama.....                                       | 63    |
| 21. Evlenme İle İlgili İnanç ve Adetler.....              | 64    |
| 210. Evlenme Çağı.....                                    | 66    |
| 211. Eş Seçme ve Evlenme Biçimleri.....                   | 67    |
| 212. Söz Kesme-Ara Kesme-Nişan.....                       | 70    |
| 213. Düğün.....   | 72    |
| 2130. Kına Gecesi.....                                    | 74    |
| 2131. Gelin Alma-Gelin İndirme-Gelin Getirme.....         | 75    |
| 22. Ölüm ve Yasla İlgili İnanç ve Adetler.....            | 79    |
| 220. Ölüm Öncesi.....                                     | 81    |
| 221. Ölüm ve Sonrasında Yapılanlar.....                   | 82    |
| 2210. Cenaze Törenleri.....                               | 84    |
| 2211. Ölü Aşı.....  | 89    |
| 2212. Yas.....  | 91    |
| 23. Diğer İnanışlar.....                                  | 94    |
| 3. SONUÇ.....   | 97    |
| YARARLANILAN KAYNAKLAR.....                               | 99    |
| ÖZGEÇMİŞ.....   | 134   |

## 02. Özet

Bugüne kadar Rize tarihi ile ilgili bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Yapılan çalışmalar genellikle yöre halkı tarafından yapılan ufak çaplı ve bilimsel niteliği hemen hemen hiç olmayan çalışmalardır. Ayrıca yapılan çalışmaların en büyük özelliği Osmanlı sonrası dönemle ilgilidir. Osmanlı öncesi dönemle ilgili ise kayda değer çalışmalar mevcut değildir. Rize tarihinin Osmanlı öncesi dönemiyle ilgili yeterli çalışmanın yapılamayışının nedeni elbette ki bölge tarihi ile ilgili toplu bilgi veren kaynakların olmayışındır. Bu sebeple Rize tarihinin Osmanlı öncesi dönemine ışık tutmak amacıyla bu konuyu araştırmaya çalıştık.

Bu tez çalışmasında amaç Rize ve çevresindeki Türk yerleşmelerinin Osmanlı Türklerinden çok daha önce olduğunu göstermek ve bunu kanıtlamaya yönelik olarak da Rize ve çevresindeki yaygın halk inanışlarında Eski Türk inanışlarının izlerinin yöredeki mevcut varlığını sunmaktır. İnsan hayatının üç önemli safhası olan doğum, evlenme ve ölümle ilgili eski Türk inanışları yörede halen devam eden halk inanışlarıyla kıyaslanarak açıklamaya çalışıldı. Bunu yaparken de belirlenen bazı yörelerde halk inanışları hakkında bilgi sahibi olan yöre halkıyla görüşüldü. Mülakat ve gözlem yoluyla yapılan araştırmalar sonucunda doğum, evlenme ve ölümle ilgili olarak zamanla bazı değişikliklere uğramış olsa da halen devam eden mevcut gelenekler, görenekler ve inanışlar hakkında bilgi topladık. Sonuç olarak elde edilen bilgiler ışığında bugün dahi devam eden, Rize ve çevresindeki eski Türklerden kalma izler belirlenmiş, bunların yöreye çok daha önceden yerleşmiş olduklarını görülmüştür.

### **03. Summary**

There is hardly any scientific research about the history of Rize until now, and unfortunately other simple research made by locals has no scientific qualification. Additionally, being Ottoman Empire - related research is the most important feature of that kind of work. About the pre-Ottoman period of the region and surrounding area mentioned above, there is hardly any acceptable scientific one. Moreover, less adequacy of the historical sources to give general information about the history of the related area with Rize is the reason why an efficient research about the pre-Ottoman part of Rize history could not be made. Because of that, we tried to search pre-Ottoman part of Rize history to create a clear historical point of view.

In this thesis we aimed to point out that there were Turkish settlements in Rize and the vicinity of the city in the very early times before the existence of Ottoman Turks and as a proof of that situation, to represent the presence of the ancient Turks' traces in the common local belief in Rize and around the city. We tried to explain the ancient Turkish belief related to the most important three steps of the human being – the birth, the marriage and the death - resembling them with the current local belief in the region. While we were working on that comparison, we had discussions about the known local belief with the local people in the places that we determined before around Rize. As a result of the research done with the interviews and observations, we obtained information about current tradition, custom and belief related to the birth, the marriage and the death although there were some changes and differences from time to time. As a result of the ancient Turks' traces and our research, this thesis gave an evidence of the Turk existence in Rize and around the city in the early times before the Ottoman Empire.

#### 04. Kısaltmalar Listesi

|                  |   |
|------------------|---|
| a.g.e.           | : adı geçen eser  |
| a.g.m.           | : adı geçen makale  |
| a.g.t.           | : adı geçen tez   |
| A.K.M            | : Atatürk Kültür Merkezi  |
| A.K.M.B.         | : Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı   |
| A.K.D.T.Y.K.     | : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu                                    |
| A.Ü.E.F.         | : Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi                                       |
| B.T.T.D.         | : Belgelerle Türk Tarihi Dergisi  |
| Çev.             | : Çeviren   |
| D.T.C.F.D        | : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi  |
| D.V.             | : Diyanet Vakfı   |
| Ed. Fak          | : Edebiyat Fakültesi  |
| Ed.              | : Editör  |
| G.B.K.Y.         | : Giresun Belediyesi Kültür Yayınları.  |
| Haz.             | : Hazırlayan  |
| H.Ü.A.İ.İ.T.E.Y. | : Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü Yayınları |
| İ.Ü.E.F.Y.       | : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını                               |
| İ.Ü.T.M.Y.       | : İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası Yayını                                |
| K.B.             | : Kültür Bakanlığı  |
| K.B.H.K.A.G.M.   | : Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü       |
| K.K.             | : Kaynak Kişi   |
| K.T.D.           | : Konya Turizm Derneği  |
| K.T.B.Y          | : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları  |
| K.T.B.M.F.A.D.   | : Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi                    |
| K.T.B.           | : Kültür ve Turizm Bakanlığı  |

|                  |   |
|------------------|---|
| K.T.Ü.B.A.P.B.Y. | : Karadeniz Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı Yayınları |
| M.E. B.          | : Milli Eğitim Basımevi   |
| M.F              | : Milli Folklor   |
| M.F.A.D          | : Milli Folklor Araştırma Dairesi   |
| M.Ö.             | : Milattan Önce   |
| M.S.             | : Milattan Sonra  |
| Nşr.             | : Neşreden.   |
| R.H.E.M.         | : Rize Halk Eğitim Merkezi  |
| ss.              | : Sayfa Sayısı  |
| s.               | : Sayfa   |
| S. T. M. E. Y.   | : Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları,                               |
| T.A.V.Y          | : Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayını   |
| Terc.            | : Tercüme   |
| T.D.A.V.         | : Türk Dünyası Araştırma Vakfı  |
| T.D.K.           | : Türk Dil Kurumu   |
| T.H.K.A.T.V.     | : Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Vakfı                                    |
| T.İ.B.K.Y.       | : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları   |
| T.İ.K.T.M.       | : Trabzon İl Kültür Turizm Müdürlüğü  |
| T. K. A. E. Y.   | : Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları                                      |
| T.T.K.           | : Türk Tarih Kurumu   |
| T.Y.             | : Tarihi Yok  |
| Yay.             | : Yayını  |
| vd.              | : ve diğerleri  |



## GİRİŞ

Eski zamanlardan beri nüfusun yoğun olduğu Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda yer alan Rize- Hopa yöresi, çevresindeki bölgelere nazaran farklı bir iklim ve bitki örtüsüne sahiptir.<sup>1</sup> Bölgenin en önemli iklimsel özelliği, bütün Karadeniz Bölgesi içerisinde en yüksek ve en yağışlı yöre olmasıdır.<sup>2</sup> Kuzeydoğu Anadolu'da, Doğu Karadeniz kıyı şeridinde, 40°–22' ile 42°–28' doğu meridyenleri ile 40°–20' ile 41°–20' kuzey paralelleri arasında yer alan Rize, batıda Trabzon/Of, güneyde Erzurum/İspir, doğuda Artvin/Yusufeli ile Arhavi ilçeleri ve kuzeyde Karadeniz ile çevrilidir. Kıyıya yakın mesafelerde başlayan ve batı-doğu doğrultusunda uzayan Altıparmak ve Kaçkarlar 3600 metreye kadar uzanmaktadır. Bu dağların dışında yükseklikleri 1500 ile 2000 metre olan dağlar da vardır. Rize ve çevresi düzensiz rejimli ve boyları kısa birçok akarsuya sahiptir.<sup>3</sup>

Doğal yapısı gereği her türlü imkânın mevcut olduğu Rize ilinin, çok eski çağlarda iskân edildiği düşünülmektedir. Rize'nin konum itibarıyla merkezî bir yerde olmayışı, engebeli ve dağlık bir yapıya ve bol yağışlı bir iklime sahip oluşu gibi olumsuz coğrafi şartlar bölgenin, nüfus hareketliğine sebep olan savaşlara ve göçlere kapalı kalmasına sebep olmuştur. Bu sebeple Rize'nin tarihi hakkında toplu olarak bilgi veren herhangi bir eser ortaya çıkmamıştır.<sup>4</sup> Ancak İ. Kılıç Kökten'in Doğu Karadeniz bölgesiyle ilgili yaptığı yüzey araştırmaları bu bölge ile ilgili önemli bilgiler ortaya koymuştur.<sup>5</sup> Doğu Karadeniz bölgesiyle ilgili yüzey çalışmalarını devam ettiren Kökten, Bartın'dan Ordu'ya kadar olan bölgede ilk Tunç Çağı yerleşmesi tespit etmiştir. Ancak Ordu-Giresun-Trabzon-Rize sahil kesimini 1945'ten beri araştıran Kökten, tarih öncesi dönemleri aydınlatacak herhangi bir bilgiye rastlamadığını bildirmiştir.<sup>6</sup> Daha sonraki yıllarda Kökten'in mağara

---

<sup>1</sup> M. Tevfik Tarkan, Rize- Hopa Yöresi Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1973, s. 3, 7.

<sup>2</sup> Ersin Güngördü, Türkiye'nin Coğrafyası, 2. Baskı, Asil Yay., Ankara 2006, s. 392.

<sup>3</sup> Cumhuriyet'in 75. Yılında Rize İl Yıllığı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1998, s. 10.

<sup>4</sup> Hacı Ahmet Özdemir, "Rize'nin Tarihi", **I. Rize Sempozyumu (16–17–18 Kasım)**, (Ed. Bekir Delihasan), Tunçel Ofset, İstanbul 2007, s. 34.

<sup>5</sup> İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Adamların Kullandıkları Malzeme ve Ele Geçen Bazı Maddi Kültür Belgelerinin Etnografya Yolu İle İzahı", **Bellekten**, XIII/50 (1940), s. 332, 334.

<sup>6</sup> İ. Kılıç Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", **D.T.C.F.D.**, III/5, (1994), s. 478.

yerleşmeleri konusundaki araştırmaları artmış ve Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt'ta toplam 105 mağara tespit etmiştir. Bu araştırmalar sonucunda Doğu Karadeniz bölgesindeki en eski yerleşmelerin Alt Paleolitik (Yontma Taş) dönemine ait olduğu anlaşılmıştır.<sup>7</sup>

Rize ile ilgili bilgi veren bir kaynak olmadığı için mevcut bilgilerimizi komşu illeri konu alan bazı kaynaklardan edinmekteyiz. M.S. V. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Rize adı ile ilgili olarak değişik görüşler ileri sürülmüştür. I. Justinianos'un (527–565) yönettiği Bizans İmparatorluğu içerisinde önemli bir stratejik konuma sahip olan Rize ili, bu çağlarda “*Rhisos*” adını taşımaktadır.<sup>8</sup> I. Justinianos döneminde “*Rhisos*” muhteşem bir kent olarak adlandırılırdı.<sup>9</sup> *Trabzonlu Şakir Şevket*'in tespitlerine göre ise, Rize kasabasının doğusunda bulunan derenin etrafında pirinç ekilmekte olduğu için bu dereye pirinç manasına gelen “*İrizios*” adı verilmiştir. Bu derenin isminden dolayı da Rize kasabasına bu derenin ismi verilmiştir.<sup>10</sup> Arrianos'un da Rize ırmağından “*İrizios*” adı ile bahsetmesi eskiden buralarda pirinç yetiştirilişinden ileri gelmiş olsa gerekir.<sup>11</sup> Bazı kaynaklarda Rize adının Lazca “*insanların ve askerlerin toplandığı yer*” anlamına geldiği de ifade edilir.<sup>12</sup> Ancak Rize adının etimolojik kimliğini ortaya çıkarmak üzere eski ve yeni Yunanca sözlükleri inceleyen bir kaynak, yukarıda Rize adının kaynağıyla ilgili bahsedilen rivayetlerin gerçek dışı olduğunu ve Rize adının Yunanca bir kelime olan “*Riza*” (dağ eteği) kelimesinden ileri geldiğini kabul etmektedir.<sup>13</sup> Fahrettin Kırzioğlu, Rize adının anlamının ne pirinç yetiştiriciliğinden ileri geldiğini, ne de dağ eteği anlamına geldiğini kabul eder. Rize adının Erzincan'ın eski adı olan ve Sakalar'ın Khalyb boyundan kalma, *Eriza/Erez* olduğunu savunur. Zamanla Eriza adının başındaki “e”nin düşmesiyle adaş olarak Rize için de kullanılmıştır.<sup>14</sup> Böylece şehrin ismi Rize olmuştur.

<sup>7</sup> İ.Kılıç Kökten, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, **D.T.C.F.D.**, X/3-4, (1952), s. 189, 190, 203.

<sup>8</sup> Turgut Günay, *Rize İli Ağızları: İnceleme-Metinler-Sözlük*, 2. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 2003, s. 20.

<sup>9</sup> Karl Koch, 1843–44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, (Terc. Tahir Deveci, Derleyen: Muzaffer Arıcı), s. 8.

<sup>10</sup> Trabzonlu Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, (Yay. Haz. İsmail Hacıfettaoğlu), 1. Baskı, T.B.K. Yay., Trabzon 2001, s. 98.

<sup>11</sup> P. Minas Bjişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1969, s. 61.

<sup>12</sup> Seyfi Başkan (Ed.), *Rize*, K.B. Yay., Ankara 1997, s. 17.

<sup>13</sup> A. Battal Taymas, *Yeşil Rize ve İli*, Doğu Matbaası, Ankara 1950, s. 11, 12.

<sup>14</sup> Fahrettin Kırzioğlu, “Milli Tarihimizde Rize Bölgesi” (19 Aralık 1986 tarihli Rize Konferansı), <http://www.biriz.biz/rize/tarihi/rizetarih.htm>. (13.01.2010).

## BİRİNCİ BÖLÜM

### 1. OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE RİZE'YE YERLEŞEN TÜRKLER

#### 10. İlkçağ'da Türk Göçleri

Doğu Karadeniz bölgesindeki ilk yerleşmeler hakkında,<sup>15</sup> İ. Kılıç Kökten tarafından başlatılan ve uzun süre devam eden yüzey araştırmaları önemli bilgiler ortaya koymuştur.<sup>16</sup> Ancak 1944 yılında yayımlanan kazı sonuçlarında Ordu'dan Rize'ye kadar uzanan sahil boyunca prehistorik döneme ait herhangi bir ize rastlanmaması ilgi çekicidir.<sup>17</sup> Bu araştırmalardan kısa bir süre sonra da bölgenin gerisinde yer olan dağlık alanda yapılan çalışmalarda, tarih öncesi dönem hakkında bilgi verecek herhangi bir malzemeye rastlanılmamıştır.<sup>18</sup> Fakat yapılan son çalışmalarda Doğu Karadeniz bölgesinde birtakım mağara yerleşmeleri tespit edilmiştir. Kılıç Kökten'in Doğu Karadeniz bölgesindeki mağara yerleşmeleriyle ilgili yaptığı araştırmalar bu konudaki bilgileri daha da arttırmıştır. Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Bayburt ve Rize'de 105 tane yapma ve doğal mağara tespit etmiştir.<sup>19</sup> Yapılan bu araştırmalar sonucunda 1940 yıllarında hakim olan Doğu Karadeniz bölgesinde insanlığın ilk yerleşim yerinin Samsun olduğu fikri ortadan kalkmış, sahil boyunca Rize'ye kadar uzanan, güneyde Gümüşhane ve Bayburt'u kapsayan alanda mağara yerleşimlerinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar Doğu Karadeniz bölgesinde yapılan kazılar sonucunda, bulunan en eski uygarlık kalıntılarının, Alt Paleolitik (Yontma Taş) döneme ait olduğu anlaşılmaktadır.<sup>20</sup>

---

<sup>15</sup> Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım) Bildirileri**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s. 35.

<sup>16</sup> Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Adamların Kullandıkları Malzeme ve Ele Geçen Bazı Maddi Kültür Belgelerinin Etnografya Yolu ile İzahı", s. 331-334.

<sup>17</sup> İ.Kılıç Kökten, "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", s. 478.

<sup>18</sup> Özsait, a.g.m., s. 36.

<sup>19</sup> Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", s. 189, 190, 203.

<sup>20</sup> Özsait, a.g.m., s. 35.

Türkler, dört bin yılı bulan mazileri boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış, dünya tarihinin en eski ve en devamlı kavimlerinden biridir. Türkler Orta Asya'dan başlayarak, kalabalık gruplar halinde sürekli göç hareketleri yapmışlardır. Türklerin yeni yurt edinme fikriyle yaptıkları göç hareketleri iyi bir hareket olarak kabul edilirdi. Ancak bu göç hareketleri bazen farklı sonuçlar doğurabilirdi.<sup>21</sup> Nüfuslarının çokluğu ve hareketli hayatları, Türklerin dünya tarihinde önemli roller oynamalarına sebebiyet vermiştir. Türk topluluklarının en önemli ve en büyük göç hareketlerini ilk ve ortaçağdaki göç hareketleri oluşturmaktadır.<sup>22</sup> Esas itibariyle Kimmerlerin Orta Asya'dan göçüyle başlatılabilecek bu göç hareketi Batı Hunlarının 375 yılında başlattıkları ve bugünkü Avrupa siyasi, sosyal ve etnik yapısının temelini oluşturan Kavimler Göçü ile ilk çağı sonlandırıp ortaçağı başlatmıştı.

Karadeniz Bölgesi tarih boyunca stratejik konumu sebebiyle birçok milletin yerleşmek istediği bir saha olmuştur. Bu sebeple ilkçağdan itibaren sürekli göçler almıştır. Doğu Karadeniz bölgesi özellikle Türk nüfusunun büyük yoğunluk kazandığı Orta Asya'dan gelen kitleler için önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Orta Asya'nın coğrafi koşulları, bölgedeki iç çatışmalar ve dışarıda oluşabilecek tehditler bazı Türk topluluklarını, Orta Asya'dan ayrılıp başka bölgelere yerleşmek zorunda bırakmıştır. Bu göç yolu içerisinde en çok kullanılanı, Hazar Denizi'nin kuzeyi ile Ural Dağları'nın güneyi arasında bulunan düzlük sahaydı. Bu güzergâhtan genel olarak Karadeniz'in kuzeyine gidilirken, Kafkas geçitlerini aşarak güneye inmek de mümkündü. İkinci yolu kullanan Orta Asyalı topluluklar, Anadolu'nun çeşitli kesimlerine olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesine ve Rize'ye de yerleşmişti. Kimmerler'den itibaren bu güzergâh vasıtasıyla Orta Asyalı unsurlar Anadolu'ya girmeye başlamıştır.

## 100. Kimmerler

Kimmerler Doğu Karadeniz bölgesine yerleşen ve Türklerle akrabalığı olan ilk topluluktur. Bu topluluğun menşei ile ilgili farklı görüşler olsa da Kimmerler'in Türk kökenli bir kavim olduklarına dair önemli deliller bulunmaktadır.<sup>23</sup> Ural-Altay kökenli

<sup>21</sup> Mehmet Dikici, Anadolu'da Türkler (Anadolu'ya Türk Göçleri), Burak Yayınevi, İstanbul 1998, s. 39.

<sup>22</sup> Gülçin Çandarlıoğlu, "Eski Türklerden Anadolu'ya", **Yeni Türkiye**, Sayı: 44, (Mart-Nisan 2002), s. 6.

<sup>23</sup> Adem Işık, Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, T.T.K. Yay., Ankara 2001, s. 7, 8.

olan Kimmerler göç ettikleri bölgelerde de Orta Asya Türk kültürünü yaşatmışlardır. Asur kaynaklarındaki Kimmer beylerinin isimlerinden yola çıkarak bazı araştırmacılar Kimmerler'in İran kökenli olduğunu ileri sürmüşlerse de bu, iddia olmaktan öteye gidememiştir. Ancak Anadolu'da birçok yerde yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda bulunan materyaller Kimmerler'in Türklüğünü, Türk kültürünü temsil ettiğini net olarak göstermiştir. Özellikle Orta Asya Türk kültüründe bulunan kurgan kültürünün Kimmerler'de de görülmesi bir rastlantı değildir.<sup>24</sup>

Orta Asya'da kuraklık sebebiyle meydana gelen göç, pek çok kavmin bundan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmesine neden olmuştur. Bu göçten etkilenen İskitler'in göçe zorladığı Kimmerler, önce Orta Avrupa'ya oradan Trakya ve Makedonya civarlarına geldiler. Bu bölgelerde yaklaşık elli yıl kadar yöre halkıyla yaşayan Kimmerler, devam eden İskit baskıları sonucu yerlerinden hareket ederek daha güneye inmişlerdir.<sup>25</sup>

Kimmerler, Macaristan'dan Çin Seddi'ne kadar uzanan bozkırlara hâkim olan ilk kavim olması sebebiyle önemlidir. Kimmerler'in M.Ö. 1800-1700'lü yıllardan itibaren Kafkasların kuzeyine yerleşerek bölgeye hâkim oldukları bilinmektedir.<sup>26</sup> Karadeniz'in kuzeyinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen verilerin, M.Ö. XI. yüzyılda Kimmerler'e ait olduğu düşünülmektedir.<sup>27</sup> M.Ö. 750 yılında Kimmerler, yerleştikleri step bölgesinden<sup>28</sup> İskitler'in baskısıyla Kafkaslardan Avrupa içlerine ve Gürcistan üzerinden Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır.<sup>29</sup> Gürcistan'a yönelen Kimmerler yörenin siyasi yapısını değiştirdikleri gibi, Gürcistan'ın Karadeniz sahilindeki Kolhis Krallığı'nın da yıkılmasına sebep olmuştur.<sup>30</sup> İskitler (Sakalar) tarafından yurtlarından çıkarılan

<sup>24</sup> M. Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", **VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler I**, T.T.K. Yay., Ankara 1979, s. 367, 368. Bazı araştırmalarda da Kimmerler Bulgarların ve Ermenilerin ataları olarak kabul edilmektedirler. Ancak bunları kanıtlayacak herhangi bir delil yoktur. Bazı araştırmalarda da Avrupai bir ırk olan Homo-Europeus grubundan oldukları da ifade edilmişse de bu görüşü kanıtlayan herhangi bir delil de yoktur.

<sup>25</sup> Işık, a.g.e., s. 8.

<sup>26</sup> M. Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", s. 355-360.

<sup>27</sup> Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz-Timur*, (Nşr. M. Reşat Üzmen), Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 22, 23.

<sup>28</sup> Hamit Z. Koşay, "İdil-Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında", **V. Türk Tarih Kongresi, (12-17 Nisan 1956) Kongreye Sunulan Tebliğler**, T.T.K. Yay., Ankara 1960, s. 233.

<sup>29</sup> Gülçin Çandarlıoğlu, "Karadeniz'in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi", **OMU. Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s. 9, 16.

<sup>30</sup> Y. Siharulizade vd., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, (Nşr. H. Hayrioğlu), İstanbul 1998, s. 42. Kolhis, Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde Batum'a kadar uzayan bölgedir.

Kimmerler, Kafkas dağlarını aşarak kendilerine yeni bir yerleşme yeri aramaya başlamışlardır.<sup>31</sup> *Herodot*, İskitler'in, Kimmerler'in yurtlarını ele geçirmelerinin ardından Anadolu'ya yöneldiklerini kaydeder.<sup>32</sup> M.Ö. VII. asrın ilk yarısında Anadolu, Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kimmer akınlarına maruz kalmıştır.<sup>33</sup> Kimmerler önlerine gelen bölgeleri yağma ve tahrip ederek, buralarda umumi göçlere sebep olmuşlardır.<sup>34</sup>

Kimmerlerin Anadolu'ya geldikleri dönemle Asur hükümdarı *II. Sargon* ( M.Ö. 722–705) Kargamış, Malatya, Maraş ile Kilikya ve Toros bölgesindeki 24 şehri ele geçirmişti.<sup>35</sup> Anadolu'nun doğusunda yer alan Urartu Krallığı, bu dönemde Kuzey Suriye ve Fırat ile Kafkaslara kadar uzanan sahada büyük bir devlet olmuştu.<sup>36</sup> Bu dönemde Urartu Kralları Asurluların saldırılarıyla büyük kayıplar vermişler fakat *I. Rusas* (735–713) döneminde yeniden toparlandı iseler de Asur saldırılarından kurtulamamışlardır. Ardından Urartu kralları, İskitler'in topraklarından çıkardığı, Kafkaslardan yağma yaparak gelen Kimmerlerin akınlarına maruz kalmışlardır. Urartu Kralı *II. Arguş* (M.Ö. 713–680), Kimmer akıncılarıyla kuzeyde mücadele ederek, onları ülkesinden atmaya çalışmıştır.<sup>37</sup> Ancak Urartu Krallığı gerek Asur hükümdarı Sargon gerekse Kimmer tehlikesi dolayısıyla, Asur nüfuz bölgesinden çekilmişlerdir. Fakat daha sonra Urartu Krallığı Kimmerler'in İç Anadolu'ya yönelmesiyle yıkılma tehlikesinden kurtulmuşlardır. M.Ö. 696–695 yıllarında Frigya topraklarına saldıran Kimmerler, başkent Gordion'u yağmalayarak Frig Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuşlardır. Anadolu'da çeşitli bölgelere yayılan Kimmerler'in bir kolu Kapadokya'ya yerleşerek bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren siyasi bir yapı oluşturmuşlardır.

M.Ö. 660'tan itibaren akınlarını batıya çeviren Kimmer boyları, Anadolu topraklarını alt üst etmişler ve batıdaki Lidya krallığına saldırılar düzenleyerek Lidya ordusunu bozguna uğratmışlardır. Bu akınlar sırasında Lidya kralı *Gyges* (M.Ö.646–645) öldürülmüş ve yerine geçen oğlu, Asur kralına tabi olarak onlardan yardım almıştır. M.Ö. Asur

<sup>31</sup> Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 66.

<sup>32</sup> Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Nşr. M. Ökmen), T.İ.B.K.Y., İstanbul 1991, s. 21.

<sup>33</sup> Bilgehan A. Gökdağ, "M.Ö. 2000'li Yıllardan Günümüze Giresun'daki Türk Varlığı", **Giresun Tarihi Sempozyumu (24-25 Mayıs 1996) Bildiriler**, G.B.K. Yay., İstanbul 1997, s. 29.

<sup>34</sup> Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark IV*, II. Bölüm: Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont, Arteksiad Krallıkları, 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1987, s. 559.

<sup>35</sup> Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark II Anadolu*, T.T.K. Yay., Ankara 1987, s. 309, 310.

<sup>36</sup> İlhami Durmuş, "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", **Bellekten**, LXI/231, (Ağustos 1997), s. 274.

<sup>37</sup> Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 66.

ordularının bölgeye gelmelerinin ardından, yapılan muharebe sonucunda Kimmerler Asur ordusuna yenilmişlerdir.<sup>38</sup>

Kimmerler'in Karadeniz Bölgesi'ne yayılmaları, Frigya Devleti'ni yıldıktan sonra, Lidya sınırında olan bazı boyların Karadeniz sahillerine ulaşmasıyla olmuştur. Karadeniz sahillerine ulaşan Kimmerler Sinop'u yağmalayarak bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Ardından Ereğli'den Trabzon'un doğusuna kadar olan yerleri ele geçirmişlerdir.<sup>39</sup> Kimmerler, Anadolu'da göç ettikleri her bölge gibi Karadeniz Bölgesi'ni de siyasi ve sosyal bakımdan büyük ölçüde etkilemişlerdir. Kimmerler Karadeniz Bölgesi'ndeki hâkimiyetleri boyunca Sinop'tan Trabzon'a kadar tüm Karadeniz Bölgesi'nin kontrolünü ellerinde tutmuşlardır. M.Ö. VII. yüzyıl başlarında Güney Karadeniz kıyılarında Grek kolonilerinin kurulmamış olmasının sebebi, Kimmerler'in neden olduğu huzursuzluk ve terör ortamıdır. Kimmerler'in bölgedeki istilalarıyla, Yunanlıların yüzyıllar boyunca bölgede devam eden Karadeniz'i keşif seyahatleri ve koloni kurma girişimleri kesintiye uğramıştır.<sup>40</sup> M.Ö. 675 yılından itibaren Doğu Karadeniz bölgesine yerleşmeye başlayan ve buralarda bilinen ilk bozkır kültürünü yaşayan, Proto-Türkler olduğu kaydedilen Kimmerler<sup>41</sup> bölgenin genel durumunu bozmuşlardır.<sup>42</sup>

Kimmer sanatıyla ilgili Anadolu'daki arkeolojik bulgular az olmasına karşın Doğu Karadeniz bölgesindeki bulgular daha fazladır. Orta Asya Türk kültürünü temsil eden kurganlar bozkır kültürünü yansıtmaktadır. Proto-Türkler'in bir temsilcisi olan Kimmerler'in ve İskitler'in sanat eserleri kültür beraberliğini yansıtmaktadır.

İki asra yakın bir sürede Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayılan ve Kapadokya bölgesinde bir bozkır devleti kuran Kimmerler, M.Ö. VII. asrın sonlarına doğru güçlerini kaybetmeye başladılar.<sup>43</sup> Kimmerler'in yıkılış dönemlerinde başlarında Kral Dugdamme bulunmaktaydı. Kral Dugdamme komutasındaki Kimmer ordusu, M.Ö. 630 yıllarında Kilikya üzerine büyük bir sefer düzenledi. Ancak bu savaşın yenilgiyle sonuçlanması ve ardından Kral Dugdamme'nin ölmesi ile Kimmerler arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

<sup>38</sup> Günaltay, Yakın Şark II Anadolu, s. 349, 353.

<sup>39</sup> Durmuş, a.g.m., s. 278.

<sup>40</sup> Özsaıt, a.g.m., s. 37.

<sup>41</sup> Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", s. 456.

<sup>42</sup> Günaltay, Yakın Şark IV, s. 559.

<sup>43</sup> Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", s. 366.

Kralın ölümüyle yerine geçen oğlu Sandakhshatra, devleti eski düzenine getirmek için uğraş veriyse de başarı elde edemedi.<sup>44</sup> *Herodot Tarihi*'nde, “aralarında ihtilaf çıkan Kimmerler, İskitler gelmeden ülkelerinden ayrılarak kuzeye hareket etmişlerdir” denilmektedir. Kafkas dağlarının batısına yönelen Kimmerler Karadeniz'in kuzeyine yönelmiş,<sup>45</sup> M.Ö. 590–585 yılları arasında ise tarih sahnesinden çekilmişlerdir.<sup>46</sup>

Kimmerler, Ereğli'den Trabzon'un doğusuna kadar olan bölgeyi, yaklaşık bir asır boyunca hâkimiyeti altında bulundurarak bölgeyi siyasi ve sosyal bakımdan etkilemişlerdir. Kimmerler Sinop'u işgal ve tahrip ederek Karadeniz bölgesine hâkim olmuşlardır. Kimmerler'in Karadeniz sahillerine yaptıkları bu saldırılar sonucunda, Karadeniz sahillerinde yayılmaya başlayan Grek kolonilerinin bölgedeki faaliyetlerini engellemişlerdir.<sup>47</sup> Karadeniz sahillerindeki Grek kolonileri büyük darbeler yiyerek, bir müddet ticari ve kültürel alanda gelişme kaydedememişlerdir.<sup>48</sup> Doğu Karadeniz bölgesinde Kimmer varlığı, gerek arkeolojik bulgularla gerekse yer isimleriyle kanıtlanmıştır.<sup>49</sup> Bu bilgilerden Rize'nin de dahil olduğu yörenin Kimmer hakimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun bir neticesi olarak Doğu Karadeniz bölgesinde birçok yerde Kimmer yer adlarına rastlanılmıştır.<sup>50</sup> Trabzon-Bayburt arasındaki *Kemer Dağı*, Rize'nin Çayeli ilçesi çıkışındaki *Kemer Köyü*,<sup>51</sup> Kimmerler'in Karadeniz'de ve Rize çevresinde varlıklarını gösteren önemli kültür izleri olarak kabul edilir.

<sup>44</sup> Durmuş, a.g.m., s. 277.

<sup>45</sup> Herodotos, a.g.e., s. 196.

<sup>46</sup> Tarhan, “Eskiçağ'da Kimmerler Problemi”, s. 366.

<sup>47</sup> Afif Erzen, *Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans, Arkeoloji ve Sanat Yay.*, İstanbul 1984, s. 63.

<sup>48</sup> Tarhan, “Eskiçağ'da Kimmerler Problemi”, s. 366.

<sup>49</sup> Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 21.

<sup>50</sup> Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, C.I, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2006, s. 6. Karadeniz bölgesinde birçok yerde Kimmer izlerine rastlamak mümkündür. Amasya Gümüşhacıköy'ün eski ismi olan *Kimeri*, büyük ihtimalle Kimmerlerden kalma bir yer adıdır. Ünye'de bulunan ve Kimmer sanatını yansıtan gümüş kap, M.Ö. VI. asrın sonlarını işaret etmektedir. Trabzon yakınındaki “*Kimmerius Dağı*” bulunmaktadır. Daha sonra “*Kimmerius Dağı*, *Ağarmış Dağı*” olarak ismi değiştirilmiştir. Bunun gibi pek çok yer ismi mevcuttur.

<sup>51</sup> Cumhuriyet'in 75. Yılında Rize İl Yıllığı, s. 4.



## 101. İskitler ( Sakalar)

M.Ö. VII. yüzyıl başlarında Azak Denizi çevresindeki Kimmerler'i kovalayarak Kafkas dağlarının güneyine yayılıp yerleşen Saka/İskit adlı atlı göçebe ve fatih ilk Türkler,<sup>52</sup> *Anabasis'te Skythenler* (İskitler) biçiminde geçmektedir.<sup>53</sup> İskitler, Asur kaynaklarında "Aşkuzai", "Asguzai", veya "İşguzai"; Tevrat'ta "Aşkenaz"<sup>54</sup>; Yunanlılarda "Seythe"; Medler ve Persler'de ise "Saka" olarak isimlendirilmişlerdir.

Bugünkü Moğolistan ve Türkistan'da meydana gelen ve uzun süren bir kuraklık devresi, Orta Asya ve Güney Rusya bozkırlarında önemli bir nüfus baskısı oluşturmuştur. Bu kuraklık neticesinde doğu bozkırlarında yaşayan Hiung-Nu (Hun) kabileleri, Çin'in kuzey-batı sınırlarına doğru kaymaya başlamışlardır.<sup>55</sup> Ancak Çin İmparatoru Suan (M.Ö. 827–781), Hunların atası olarak kabul edilen Hiung-Nu'ların saldırılarına karşı, onlar üzerine bir sefer düzenlemiştir. İmparator bu sefer sonucunda yenilgiye uğrattığı Hiung-Nu'ları Çin sınırının batısına atmıştır. Yeni yerleşim yeri arayan Hiung-Nu'lar da komşuları olan Messagetler'e saldırarak onları daha batıya sürmüşlerdir. Yurtlarını kaybeden Messagetler de batıdaki komşuları olan İskitlere saldırmışlardır.<sup>56</sup> Her kavmin yeni otlak yeri elde edebilmek için daha batıdaki komşularına saldırıp, kitleleri yerinden oynatması büyük göç dalgalarına sebep olmuştur. Bu şekilde batıya göç eden İskitler de Kimmerler'e saldırarak onları topraklarından sürmüşlerdir.

Türkistan'dan doğuya doğru yönelen, M.Ö. VIII. asırda, merkezleri Tanrı Dağları'nda bulunan Saka Devleti, Çin sınırlarından<sup>57</sup> Karadeniz'in kuzeyinde Tanais (Don)

<sup>52</sup> M. Fahrettin Kırzioğlu, "Lazlar/Çanarlar", **VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, C. I**, (25-29 Eylül 1970), T.T.K. Yay., Ankara 1972, s. 430, 431.

<sup>53</sup> Ksenophon, *Anabasis*, (Çev. Hayrullah Örs), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1975, s. 188,189. Ünlü tarihçi ve filozof, *Atinalı Ksenophon* (M.Ö. 430–355) *Anabasis'te* Pers İmparatorluğu'nun Batı Anadolu valisi olan Kyros'un, babası II. Dareios'un ölümünden sonra tahta çıkan kardeşi II. Atrakserkes'e (M.Ö. 404–358) karşı isyan ederek bir ordu toplamasından başlayarak anlatır. Kyros'un, M.Ö. 401'de Pers İmparatorluk ordusuna yenilmesini ve bu yenilgi ile Kyros'un öldürülmesinden sonra başıboş kalan yaklaşık onbin kadar Helen paralı askerlerinin ülkelerine dönüş hikâyesini ve bu dönüş sırasında yaşadıklarını anlatır.

<sup>54</sup> Trabzon- Of'a bağlı bir *İşkenaz*, (*Eşkenaz veya Aşkenaz*) köyü vardır ki bugün bu köyün ismi *Kirazköy* olarak değişmiştir.

<sup>55</sup> Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", s. 365.

<sup>56</sup> Ekrem Memiş, *Eski Çağda Türkler*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2002, s. 91.

<sup>57</sup> Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 68, 72.

Irmağı'ndan Tuna'ya kadar uzanan bölgelerde hâkimiyet kurmuştur.<sup>58</sup> Kimmerler'e baskı yaparak onların Kafkaslar ve daha sonra da Balkanlar üzerinden Anadolu'ya girmelerine sebep olan İskitlerin<sup>59</sup> Türk kültür dairesinde bulunduğu dair güçlü deliller vardır.

İskitler'in kökeni hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlardan ilki İskitler'in İranî bir kavim olduğudur. Bu görüşün savunucuları İskitler'le İran dili ve dini arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardır.<sup>60</sup> Eskiçağ kavimlerinin etnik yapılarını belirlemede en önemli unsur dildir. Elde edilen filolojik deliller dikkate alındığında İskitler'in İran menşeli olmaları sonucuna varılabilir. Bu sebeptendir ki birçok tarihçi ve arkeolog İskitler'in İranî bir kavim olduğu görüşünü desteklemektedir.<sup>61</sup> Diğer bir görüş ise İskitler'in Slav olduğunu savunan görüştür ki, bu düşüncüyü destekleyen hiçbir yazılı kaynak olmaması sebebiyle ilmi temeli zayıf bir iddia olarak kabul edilir. İskitler'in Ural-Altay ırkından olduklarını savunan görüş ise İskitler'in Turanlı oldukları düşüncesi üzerine kurulmuştur ve en çok ilgi gören görüş olmuştur.<sup>62</sup> İskitler'in Türklüğü ile ilgili görüşler de, ilk yurtlarının Türk anayurdu olması, dinlerinin Eski Türk dini olması, gelenek ve göreneklerinin, sanatlarının Eski Türk gelenek ve görenekleriyle sanatlarının benzer olmasından kaynaklanmaktadır.<sup>63</sup>

İskitler'in Türklüğü ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda, bunların kökenlerinin Orta Asya olduğu ve Türk asıllı oldukları kesinlikle kabul edilmiştir. Arkeolojik materyaller ve kaynaklar bu tezin ana dayanak noktasını teşkil etmektedir.<sup>64</sup>

Geniş coğrafyalara yayılmış olan İskitler'in hâkimiyetleri altında çeşitli milletler yaşamaktaydı. Bundan ötürü İskitler'in çok dilli bir topluluk olduğu söylenebilir. Ancak esas kitleyi Türkler oluşturmaktaydı ve esas kitlenin dili Türkçe idi. Bu sebeple İskitler'in İranlı bir kavim olduğu görüşü ortaya atılmış olabilir. Öyle ki İskitler'in hüküm sürdükleri coğrafyalarda yapılan kazılarda İskitler'le ilgili elde edilen bulgular Türk kültür ve sanatını yansıtmaktadır.

<sup>58</sup> A. İ. Melyukova, "İskitler ve Sarmatlar", Erken İç Asya Tarihi, (Çev. İsenbike Togan), (Haz. Denis Sinor), İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 142. Bkz. Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz, s. 7.

<sup>59</sup> Bilgin, a.g.e., s. 21.

<sup>60</sup> İlhami Durmuş, İskitler (Sakalar), T.K.A.E. Yay., Ankara 1993, s. 39.

<sup>61</sup> Taner Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri", **Türk Dünyası**, XXIII/2, (1996), s. 145.

<sup>62</sup> Durmuş, a.g.e., s. 39-48.

<sup>63</sup> Ekrem Memiş, İskitlerin Tarihi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987, s. 22.

<sup>64</sup> Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", s. 358.

İskitler'den bahseden ilk yazılı kaynaklar M.Ö. 680–668 yıllarındaki Asur kaynakları olarak kabul edilmektedir. Bu kaynaklardan, İskitler'in M.Ö. VIII. asırda Hazar Denizi'nin batısı, Karadeniz'in kuzeyi ve Tuna Nehri'nin doğusu ve Kafkasları dolaşarak Derbent-Demirkapı geçitlerinden Ön Asya'ya indikleri anlaşılmaktadır.<sup>65</sup> İskitler'in Anadolu'daki varlığına ait ilk bilgiler ise Urartu yazıtlarından edinilmektedir.<sup>66</sup>

İlk dönem Ermeni kaynaklarında da İskitler'in Anadolu'da hâkim olduğu bölgelerle ilgili kayıtlar mevcuttur. Bunlardan birisi olan Orbelyanlar tarihinden, İskitler'in Derbent geçidinden İç Anadolu'ya kadar hâkim oldukları anlaşılmaktadır.<sup>67</sup> İskitler'in bölgeye yayılmasıyla Kimmer akınları İç Anadolu'ya yönelmiştir. Urartu Kralı II. Arguş (M.Ö. 713–680),<sup>68</sup> Kimmer akınlarından mücadele ile kurtulmuş oldu. Böylece Urartu Krallığı'nın Kimmerler tarafından yıkılması engellenmiş oldu. Ne var ki Kimmer akınlarından kurtulan Urartu Krallığı, M.Ö. VII. asrın başlarında İskit akınları sonucunda yıkılmıştır.<sup>69</sup> İskitlerin Kür ırmağı havzasını merkez edinmekle birlikte zamanla Urmiye ve Van civarı ile İç Anadolu, kuzeyde Karadeniz Bölgesi'ne kadar yayıldıkları yapılan araştırmalarla kaydedilmiştir.<sup>70</sup> Ele geçirilen tabletlerin çözülmeye başlamasıyla, Van Gölü çevresindeki dağlarda yaşayan Sakaların, Ararat ile Kür arasında, Sakaseni (Sakistan) denilen bir bölgede yaşadıkları anlaşılmaktadır.<sup>71</sup>

Anadolu'ya yerleşerek kendilerine yeni bir yurt arayan İskitlere, Anadolu yüksek yaylasının ana vatanlarındaki benzer iklim şartları, yaylak ve otlaklar, bozkır yaşantılarına devam edebilecekleri bu toprakları cazip kılmıştır.<sup>72</sup> İskitlerin yaşadıkları bölgelerde tarım ve hayvancılık önemli bir yer tutuyordu. Tarım ve havyacılıkla uğraşan İskitler bu şekilde oldukça zengin olmuşlardır.<sup>73</sup>

<sup>65</sup> İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 4/Bahar, (Çorum 2005), s. 1–10.

<sup>66</sup> Oya San, "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler", **Belleten**, LXIV/239, (Nisan 2000), s. 6.

<sup>67</sup> Stephannos Orbelian, *Histoire de la Sioune II*, (Nşr. M. Brosset), Saint Petersburg 1866, s. 172–173.

<sup>68</sup> Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 66.

<sup>69</sup> Kadriye Tansuğ, "Kimmerlerin Anadolu 'ya Gelişleri ve M.Ö. VIII. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri", **D.T.C.F.D.**, III/4, (1949), s. 536.

<sup>70</sup> Z. Velidi Togan, "Sakalar IV", **B.T.T.D.**, S. XXI, Kasım 1986, s. 24.

<sup>71</sup> Günaltay, *Yakın Şark IV*, s. 557–558.

<sup>72</sup> Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", s. 365.

<sup>73</sup> Işık, a.g.e., s. 5.

Anadolu'da hakimiyet kuran İskitler, kuzeyde Karadeniz Bölgesi'ne de hakim olmuşlardır. İskitler, Karadeniz'e Grek kolonilerinden daha önce gelmişlerdir. İskitlerin Yunanlılardan önce Karadeniz Bölgesi'ne geldikleri Grek kaynaklarında da açık bir şekilde ifade edilmiştir.<sup>74</sup> İskit Kralı *Tungaalp* (*Alp Er Tunga*) (M.Ö. 643–625), Ege sahillerine kadar bütün Anadolu'yu işgal ederek Kapadokya bölgesine yerleşmiş, 634 yılında Suriye ve Filistin'e kadar olan bölgelere yayılmıştır.<sup>75</sup> İskitlerin askeri ve siyasi bakımdan en güçlü oldukları devir M.Ö. VII. yüzyıldır. Bu devirde Anadolu'nun da bir kısmını fethederek, burada yirmi sekiz yıl hüküm sürmüşlerdir.<sup>76</sup>

Tarihçiler, İskitlerin/Sakaların Anadolu'daki hâkimiyetlerinin M.Ö. 626 veya 625 yıllarında Tungaalp'in bir ziyafet sırasında Med kralı tarafından öldürülmesiyle sona erdiğini söylerler.<sup>77</sup> Bölgede İskit hâkimiyetine son veren Medler, M.Ö. 606 yılında Doğu Karadeniz bölgesini ellerine geçirmişlerdir.<sup>78</sup> Daha sonra Karadeniz Bölgesi'nde Grek kolonilerinin kurulmasıyla ortadan kaybolan İskitlerin başka bir bölgeye göç ettiklerine dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak İskitlerin tamamen yok olmayıp, yaşadıkları bölgelerdeki diğer topluluklarla karışarak asimile oldukları düşünülmektedir.<sup>79</sup> Anadolu'da kalan İskitlerin bir kısmı Lidya Krallığı'na sığınırken bir kısmı da Kuzeydoğu Anadolu'ya yerleşmiştir. Öyle ki M.Ö. 402 yıllarında Erzurum, Bayburt ve Trabzon bölgelerinden geçen *Ksenophon*, Bayburt bölgesinden geçerken bu bölgede İskitlerle karşılaştığından bahseder.<sup>80</sup> İskitlerin bir kısmı bu yenilgiden sonra Kuzey Azerbaycan'a çekilirken bir kısmı da Anadolu'da kalmıştır.<sup>81</sup> İskitler bu şekilde 2. yüzyıla kadar tarih sahnesinde kalmayı başaran nadir devletlerden biridir.<sup>82</sup>

Eski çağın ünlü coğrafyacısı *Amasyalı Strabon* (M.Ö.64-M.S. 21), *Geographica* adlı eserinde Trabzon'un doğusundan batıya doğru *Moskhia Dağları*, *Skydises /İskit Dağı* ve

<sup>74</sup> M. Vivien de Saint Martin, *Description Historique et Geographique de L'Asie Minoure II*, Paris 1852, s. 441.

<sup>75</sup> Herodotos, a.g.e., s. 59.

<sup>76</sup> Adile Ayda, "Etrüsklerle İskitler Arasında Benzerlikler", **VIII. Türk Tarih Kongresi (11–15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler I**, T.T.K. Yay., Ankara 1979, s. 289.

<sup>77</sup> Bilgin, a.g.e., s. 24.

<sup>78</sup> Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Ankara 1973, s. 25.

<sup>79</sup> Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, C.1, İ.Ü. E.F.Y., 3. Baskı, İstanbul 1981, s. 35.

<sup>80</sup> Ksenophon, a.g.e., s. 189.

<sup>81</sup> Bilgin, a.g.e., s. 24.

<sup>82</sup> Memiş, *İskitlerin Tarihi*, s. 61.

Samsun bölgesine kadar uzanan Paryados Dağları'ndan bahseder.<sup>83</sup> Bu da İskitlerin Karadeniz Bölgesi'ne yerleşmiş olduklarını açık bir şekilde gösterir.

Doğu Karadeniz bölgesine yerleşen ilk topluluklar olan İskitler ve Kimmerler, tarih sahnesinden çekildikten sonra, onların hâkim oldukları bölgelerde daha sonra başka Türk kavimleri ortaya çıkmıştır. *Gürcistan Tarihi*'ndeki kayıtlardan varlıkları öğrenilen Bunturkiler ve Kıpçaklar, bölgedeki yer ve topluluk adlarından hareketle bölgeye yerleştiği düşünülen Halaçlar, Afşarlar, Yazgurlar ve diğer topluluklar daha önce İskitlerin hâkimiyet sürdürdükleri bölgelere yerleşmişlerdir.

## 102. Kıpçaklar ve Bunturkiler

Şark kaynaklarında daha çok Kıpçak (Kıfçak) olarak anılan,<sup>84</sup>bu Türk topluluğu ve Bunturkilerle ilgili bilgiler daha çok *Gürcistan Tarihi*'nde mevcuttur. M.Ö. 336'da Makedonya Kralı Büyük İskender'in ordusu Gürcistan seferinde Çoruh boylarına geldiğinde, doğuda Hazar Denizi boyunca uzanan sahaya yerleşmiş olan Bunturki ve Kıpçaklarla karşılaşmıştır. Öyle ki Büyük İskender karşılaştığı bu Türk boylarını daha önce hiçbir yerde rastlamadığı kadar barbar milletler olarak nitelemiştir.<sup>85</sup> Büyük İskender'in bölgeye gelişiyle Kür ve Çoruh boylarındaki Kıpçaklar ve Bunturkiler İskender'in ordusuna karşı koyarak onlarla savaşmışlardır.<sup>86</sup> Bunturkilerin iptidai bir topluluk olduğunu savunan Zeki Velidi Togan, bu Türk topluluğunun İskitlerle birlikte yahut

<sup>83</sup> Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV), (Çev. Adnan Pekman), 3. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 1993, s. 28.

<sup>84</sup> A. Nimet Kurat, IX. –XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, T.T.K. Yay., Ankara 1972, s. 69. Diğer milletler tarafından farklı isimlerle anılan Kıpçaklara, Bizanslılar ve Latinler “Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani”, Ruslar “Polovets”, Ermeniler “Khartes”, Macarlar “Kun”, İslam kaynakları Kıpçak (Kıfçak, Khıfşak) olarak zikretmişlerdir.

<sup>85</sup> M. Feliçite Brosset, Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), (Çev. Hrand D. Andraşyan, Yay. Haz. Erdoğan Merçil) T.T.K. Yay., Ankara 2003, s. 16. Büyük İskender karşılaştığı bu Türk boylarının daha önce karşılaştığı hiçbir kavme benzemediğini, her türlü nesneyi yiyen ve ahlaki bozuklukları bulunan korkunç derecede yabancı milletler olduklarını ifade etmiştir. Gürcistan Tarihi'nden başka hiçbir ana kaynaktan Bunturki ve Kıpçak olarak anılan bu Türk kavimleriyle ilgili bilgiler yoktur.

<sup>86</sup> M. Fahrettin Kırzioğlu, Rize ve Dolaylarında Bilinmeyen Tarihi Gerçekler, Emel Matbaacılık, Ankara 1992, s. 1.

onlardan sonra bu bölgeye gelmiş olabileceğini öne sürmüştür.<sup>87</sup> Kıpçakların da o dönemlerde Kür ve Çoruh boylarına gelmiş olma ihtimali yüksektir.<sup>88</sup>

Bütün bu veriler bize Hazar Denizi'nin kuzeyinden göç eden Türk kavimlerinin Doğu Karadeniz bölgesine ilk yerleşenler olduğunu göstermektedir. Böylece, tarih boyunca Karadeniz Bölgesi gerek coğrafi gerekse stratejik konumu sebebiyle bir çok milletin hakimiyet kurmak istediği bir alan olmuştur. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa'da başlayan Doğu Karadeniz bölgesi ile ilgili çalışmalarda, bölgenin tarihi ve bölgede yaşayan topluluklarla ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Özellikle bazı devletler Karadeniz Bölgesi'nin kendi medeniyetlerinin bir parçası olduğunu ispat etmeye yönelik eserler hazırlamışlardır. Bu çalışmalarda, Doğu Karadeniz bölgesindeki ilk toplulukların Grek ve Gürcü kökenli kavimler oldukları, hatta bu kavimlerin varlıklarını günümüze kadar sürdürdükleri, ancak etnik kimliklerini gizlemek zorunda kaldıkları iddia edilmektedir.<sup>89</sup>

Karadeniz Bölgesi ile ilgili en büyük çarpıtma bölge tarihinin Yunanlı kolonicilerle başlatılmasıdır. Bu yapılırken de özellikle Yunanlıların koloni kurmalarından önce veya sonra bölgede yaşayan halklar ya yok farz edilmiş ya da barbar, yaban ve ilkel olarak nitelendirilerek önemsiz milletler olarak yansıtılmaya çalışılmıştır.<sup>90</sup>

---

<sup>87</sup> Togan, Umumi Türk Tarihi, s. 258.

<sup>88</sup> M. Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı - Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar: İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII.-M.S.VI.yy) ve Son Kıpçaklar (1118-1199) ile Ortodoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578), T.T.K. Yay., Ankara 1992, s. 20.

<sup>89</sup> İbrahim Telliöglü, Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, 2. Baskı, Serander Yay., Trabzon 2007, s. 15.

<sup>90</sup> Bilgin, a.g.e., s. 19.

### 103. Halaçlar/Kalaçlar

Divanu Lügati't-Türk'te geçen "Kalaç" ismi Kaşgarlı Mahmud tarafından bir Türk topluluğu olarak anılmıştır.<sup>91</sup> Türkmen olarak nitelendirilen Halaçlar'ın<sup>92</sup> Oğuz Destanı'nda "kal" ve "aç" kelimelerinin birleşiminden türediği ifade edilmiştir.<sup>93</sup> Doğu Karadeniz bölgesinde Halaç boylarının yerleşimlerinin olduğuna dair görüşler *Gürcistan Tarihi*'nde geçen *Klarc* adlı bir kavmin isminden yola çıkılarak ortaya atılmıştır. Gürcü kaynağına göre ilk Kartli (Gürcistan) Kralı Parnawas (M.Ö. 307–237) komşularından aldığı yardımlarla Makedonyalıları ülkesinden çıkarmıştır. Ülkesini işgalci Makedonlardan kurtardıktan sonra eristavlık denen sekiz bölüme ayırdı. Bu bölgelerden yedinci bölge Klarcet bölgesi olup Arsiyan'dan Karadeniz'e kadar olan kısmı içine almaktadır. Daha sonra Kartli kralı Varaz Bakar (379–393) zamanında, krala isyan edenlerden olan Klarc halkı Arsiyan'a kadar olan bölgeleri ele geçirdiler.<sup>94</sup> Klarc sahası olarak bilinen bölgenin sınırları Borçka, Artvin, Şavşat ve Ardanuç'u kapsamaktadır.<sup>95</sup>

Gürcü kaynaklarında *Klarc* olarak anılan topluluğun kökeni ile ilgili eldeki tek bilgi Fahrettin Kırzıoğlu'na aittir. Yazar, Gürcü dilinde "a" ünlüsü olmadığından dolayı bu kavmin isminin *K(a)larçlar* olması gerektiğini ifade eder. Klarc yurdu olarak kabul edilen Artvin, Şavşat, Borçka ve Ardanuç sahasının ise Halaç yurdu anlamında K(a)larcet olduğunu vurgulamaktadır.<sup>96</sup> Eskiden beri ilkbahar ve sonbahar aylarında, Artvin bölgesinden Karadeniz'e esen, çok sert, sıcak ve kuru rüzgâra, Batum-Rize arasındaki yerli halk, "Kalaç/Kalaş" veya "Kalaç Yeli" demektedir. Bir Türk kavmi olan Kalaç isminin

<sup>91</sup> Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk*, (Çev. Besim Atalay), Cilt: III, 4. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 1998, s. 415. Kaşgarlı Mahmud, Kalaçlar'ın iki kabileden oluştuğunu ifade ederek, Türkmenlerin (Oğuzlar) 24 boydan oluştuğunu, ancak iki kabileden oluşan Kalaçlar'ın bunlardan ayrıldığını kaydeder.

<sup>92</sup> Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları* (M.Ö. III-M.S. X Asır), T.T.K. Yay., Ankara 2004, s. 60.

<sup>93</sup> Z. Velidi Togan, *Oğuz Destanı* (Raşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili), 2. Baskı, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1982, s. 45. Destanda anlatılan hikâyeye göre Oğuzun askerlerinden birinin karısı yolda doğum yapmak zorunda kalmış ve bu sebeple diğerlerinden geride kalmışlar, daha sonra Oğuz ve beraberindekileri yetişip durumu anlatmışlardır. Ancak bu durum Oğuz'un hoşuna gitmemiştir. Ve onlara "aç kal" manasında Kal-aç demiştir ve orda bırakmışlardır. Ve bunlardan türeyenlerde Oğuzların Kalaç boyunun mensupları olmuşlardır.

<sup>94</sup> Brosset, a.g.e., s. 22-25, 113.

<sup>95</sup> M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Karadeniz'in Doğu Kıyıları Gürcistan ve Eski Trabzon Vilayetimiz ( Batum-Samsun Dâhil) Bölgesinde, M.Ö. VII. Yüzyıldan Osmanlı Fethine Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 1–3 Haziran 1988) Bildirileri**, Samsun 1990, s. 89.

<sup>96</sup> Kırzıoğlu, Yukarı -Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, s. 202.

Rize ve çevresinde bir rüzgâr adı olarak kullanılıp yaşatılması Türk kültürü açısından dikkat çekicidir.<sup>97</sup>

Klarların yerleşim yerlerinin Çoruh havzası ve çevresi olması sebebiyle onların bölgeye Kıpçaklarla gelmiş olma ihtimali yüksektir. Ancak Klarlarla ilgili yeterli bilgi olmadığı için onların bir Türk kavmi olan Halaçlar olduğu hükmüne varmak tarihi delilleri bakımından mümkün değildir.

#### 104. Afşarlar (Avşarlar )

Afşarlar(Avşarlar), yirmi dört Oğuz boyundan Boz-Oklar koluna mensuptur. Afşar/Avşar veya Awşar kelime anlamı olarak, *Oğuz Destanı* 'nda “işinde çevik, avcılığa düşkün” anlamlarında kullanılmıştır.<sup>98</sup> Oğuzların yirmi dört boyundan biri olan Afşarlar gerek sayıca çok olmaları gerekse tarihte tuttıkları yer bakımından çok önemli bir boydur.<sup>99</sup> Afşarlar diğer Oğuz boylarıyla birlikte Seyhun yukarılarında Deşt-i Kıpçak bölgesinde yaşıyorlardı. Ancak Afşarların bu bölgeden ne zaman göç ettiklerine dair bir bilgi mevcut değildir. Oğuzların en önemli boylarından biri olan Afşarlar, birçok önemli devletin kuruluşunda büyük rol oynamışlardır.<sup>100</sup>

Hopa'nın batı yanından geçen Apsarus nehrinin adı ile ilgili yapılan etimolojik çalışmalar sonucunda, Afşarların Doğu Karadeniz bölgesine yerleşmiş oldukları ortaya çıkmıştır. Karyandlı Skylax, M.Ö. 508–500 yıllarında Karadeniz Bölgesi'ne düzenlediği gezilerinde Hopa'nın 8 mil batısında, Kolhililer ile sınır olan Asparus adlı bir nehirden bahsetmektedir.<sup>101</sup> Asparus kelimesi pek çok kaynaktan geçiyor olmasına rağmen bu kelimenin kökeni ile ilgili eldeki bilgiler yetersizdir.<sup>102</sup> Grek kaynağında Apsarus olarak kaydedilen bu ismin, Yunancada kelime sonlarındaki “os” ekinin tekillik eki olarak kullanıldığı ve “ş” sesinin yokluğu bilindiğinden bu çay ve liman adının “Apşar” ve bunun

<sup>97</sup> Kırzioğlu, Rize ve Dolaylarında, s. 5.

<sup>98</sup> Togan, Oğuz Destanı, s. 50.

<sup>99</sup> Orhan Ş. Gökay, Dedem Korkud'un Kitabı, M.E.B. Yay., İstanbul 2004, s. CXLIII.

<sup>100</sup> Fuad Köprülü, “Avşarlar”, İslam Ansiklopedisi, Cilt. II, M.E.B. Yay., İstanbul 1949, s. 29.

<sup>101</sup> A. Bashmakoff, La Synthèse Des Periples Pontiques, Paris 1948, s. 67.

<sup>102</sup> Bilge Umar, Karadeniz Kapadokya'sı (Pontos ) (Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi), İnkilap Yayınevi, İstanbul 2000, s. 150.



da Türkmen/Oğuz boyu olan “Awşar/ Afşar” kelimesinin en eski şekli olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.<sup>103</sup>

Kafkas kaynakları esas alınarak hazırlanan bir çalışmada Karadeniz Bölgesi’ndeki yer isimlerinin Abhazca ile ilgili kısmında, Rize sahiline eskiden Apsarus (Apsar) ve Apsarunte (Apsar yurdu) denildiği, Abhazca’da Apsar kelimesinin Oğuz boyu olan Afşarların değişik bir söylenişi olduğu vurgulanmıştır.<sup>104</sup> Bu çalışma ile de Kırzioğlu’nun tezi teyit edilmiş oldu.

Gürcü kaynaklarında ve diğer kaynaklarda Apsarus nehrinin Ermenistan sınırını teşkil ettiği ve Asparus nehrinin doğusundan itibaren Kolhis kabilelerinin yerleşimlerinin başladığı kaydedilmiştir.<sup>105</sup> M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren kayıtlara geçirilen bilgilere göre, Apsarus ırmağının çevresindeki bölge, Güney Kafkasya kökenli topluluklara ya da Ermenilere ait değildir. Karadeniz’de yaşayan halklar arasında Ermenilerle ve Gürcülerle akrabalığı düşünülen kabilelerin yerleşim alanları Asparus nehrinin doğusundan başlamaktadır.<sup>106</sup>

Verilen bilgilerden Asparus halkının Güney Kafkasya, Ermeni ve Gürcü olmadığı anlaşılmıştır. Fahrettin Kırzioğlu’nun yapmış olduğu tespitten de yola çıkılarak Asparus bölgesinde yaşayan toplulukların Oğuzların Afşar boyuna mensup topluluklar olduğu ileri sürülmektedir. Ancak Asparus nehrinin isminin menşei ile ilgili mesele tam açıklığa kavuşturulamadığından ve elde yeterli bilgi olmadığından bu konuda kesin bir yargıya varmak imkânsızdır.

## 105. Yazgurlar

Doğu Karadeniz bölgesine gelerek yerleşen diğer bir Türk boyu da Yazgurlardır. Doğu Karadeniz bölgesindeki yer isimlerinden hareketle bölgedeki Türk yerleşmeleri ve Türk boyları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bölgede Türk yerleşmesi olduğuna dair görüşler,

<sup>103</sup> Kırzioğlu, Rize ve Dolaylarında, s. 3.

<sup>104</sup> B. Ömer Büyüka, Kafkas Kaynaklarına Göre İlk Yaratılışlar, İlk İnsanlık, Kafkas Gerçekleri II, Abhazoloji Yay., İstanbul 1986, s. 117.

<sup>105</sup> Siharulidze v.d., Trabzon’dan Abhazya’ya, s. 138.

<sup>106</sup> Pliny, Natural History II, (Nşr. H. Rackman ), London 1947, s. 355.

Rize'nin yaklaşık 4 mil doğusunda bulunan Askuros (şimdiki Askoros) nehrinin isminden kaynaklanmaktadır. Rize bölgesindeki Askoros Çayı, Karadeniz Bölgesine seyahatler yapan *Arrianos*'un 131 yılında yazmış olduğu eserinde "Askur'na" olarak geçmektedir. Ancak bunun bir imla yanlışından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü kelimenin aslı Askur'dur. Gürcistan Tarihi'nde, Ahıska'nın kuzeyinde ve Kür Irmağı boyundaki boğazı koruyan şimdiki "*Azkur kalesi*'ne", M.Ö. 2 yılında "*Askur*" denildiği gibi sonraları da "*Askur'et*" (Askur Yurdu) denilmekteydi.<sup>107</sup> Grek kaynaklarında Askuros olarak geçen isimde, tekillik eki olarak kullanılan "os" takısının kaldırılmasıyla elde edilen kelime ve Gürcü kaynağında Askur şeklinde kaydedilen isim, bölgeye yerleşen Oğuz/Türkmen boyu olan Yazgurların yurt edindikleri bölgeye verdikleri isimdir.<sup>108</sup>

Askur olarak kaydedilen bu yer isimlerinin, İskitlerle beraber bu bölgeye gelen Yazgurlar tarafından verildiği düşünülmektedir. Ancak Yazgur adının Askur şeklinde bir kullanımının olup olmadığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca bu bölgeye yerleşenlerin ve bölgeye isminin verildiği düşünülen Yazgurların bölgeye gelerek yerleşip yerleşmediklerine dair kesin bir delil de yoktur.<sup>109</sup> Rize'deki ırmak ve Kür civarındaki kale isimlerinin kökenleriyle ilgili tek bilgi Fahrettin Kırzioğlu'na aittir. Bu sebeptendir ki Yazgurların kökeni ile Kırzioğlu'nun tespitleri haricinde mevcut herhangi bir bilgi olmadığı için, bu konuyla ilgili kesin bilgi vermek mümkün değildir.

## 106. Makronlar

M.Ö. 521 yılında tahta geçen Pers kralı Dareios ülkesini satraplıklara ayırarak, Doğu Karadeniz bölgesini 19. satraplık olarak nitelemiştir. Herodot, Makronlar, Moskhiler, Tibarenler ve Mossyoiklerin birlikte Pers İmparatorluğu'nun 19. Satraplık Bölgesi'nde yaşadıklarını ve burada vergi ödediklerini kaydeder.<sup>110</sup> Rize ve çevresi de Doğu Karadeniz bölgesinin içinde bulunduğu 19. satraplık bölgesinin içerisinde yer almaktadır.

Strabon eserinde Pontos'un (Karadeniz'in) doğusunda yaşayan Makronların, sonraları Sanlar olarak adlandırıldığından ve bu toplulukların vahşi topluluklar olduğundan

<sup>107</sup> Brosset, a.g.e., s. 57.

<sup>108</sup> Kırzioğlu, "Karadeniz'in Doğu Kıyıları Gürcistan ve Eski Trabzon Vilayetimiz, s. 89.

<sup>109</sup> M.V. Saint- Martin, Etudes de Geographie Ancienne et D'Ethnographie Asiatique I, Paris 1850, s. 185.

<sup>110</sup> Herodotos, a.g.e., s. 115.

bahseder.<sup>111</sup> Ksenophon Doğu Karadeniz bölgesinden geçerken Makronların memleketine gitmek için Har Ovası'nın Doğu Karadeniz kıvrımındaki Tunzut, Erginis, Toronsos köyleri ile Salmankos, Bahçecik ve Yağmurdere bölgesinden geçmiştir. Ksenophon'un verdiği bilgiler dikkate alındığında Makronlar, Of/Solaklı, Sürmene/Mahanos, Araklı/Karadere, Yanbolu deresi, Yomra/Kalfka vadilerinde ve daha doğudaki diğer yüksek kesimlerde kurmuş oldukları köylerde yaşarlardı. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Makronlar kalkan ve mızraklarla silahlanmışlardır. Silahlara büyük önem veren Makronlar, Rize ve çevresinde yaşayan yerli halk gibi silahı namus sayan bir anlayışa sahiptirler. Ksenophon makronların milliyetleri hakkında bilgi vermezken onların yaşayış biçimlerinin yöre halkına benzediğini vurgulamıştır. Rize bölgesinde de silaha büyük önem verilmekte ve hemen hemen her evde mutlaka bir silah bulunmaktadır. Bölgeye gelen Helenlerle dostluk kurmuş olan Makronlar, onlara mızrak verip mızrak alıyorlardı.<sup>112</sup> Bu onlar için bir sadakat rehini idi. Bu durum Karadeniz insanının silahı namus sayan anlayışının ne kadar eskilere dayandığının bir göstergesi sayılabilir.

Strabon Makronların İskit kavminden olduğunu savunur.<sup>113</sup> İskitlerin Türk kavmi oldukları aşikâr olduğu için Makronlar da Türk kavmi olarak kabul edilebilirler. Ancak Makronların Türklükleri ile ilgili elde kesin bilgiler olmadığı için böyle bir kanıya varmak yanlış olur. Bu sebeple Makronların Türklüğüyle ilgili tartışmalar sadece varsayımdan ibarettir.

## 107. Kolkhlar

M.Ö. 12.-11. yüzyıllarda Of-Hopa arasındaki bölgede kurulan ilkçağ uygarlıklarından biride Kolkhlardır. Doğu Karadeniz bölgesinde hüküm süren Kolkhların yaşadığı *Kolhis* olarak da bilinen bölgenin Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde kuzeyde Sakhum'dan, güneyde Batum'a kadar uzayan bölge olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.<sup>114</sup> Aynı zamanda Grek kaynaklarında Doğu Karadeniz ile Kafkas Dağları arasında kalan bölgeye de Kolhis ismi verilmiştir. Helen kaynaklarında Karadeniz'in güneydoğu kıyıları Kolhis olarak adlandırıldığı için, Ksenophon da Trabzon ve doğusunda yaşayan halkı Kolkhlar

<sup>111</sup> Strabon, a.g.e., s. 22.

<sup>112</sup> Ksenophon, a.g.e., s. 200.

<sup>113</sup> Strabon, a.g.e., s. 22.

<sup>114</sup> Tellioglu, a.g.e., s. 19.

olarak adlandırmıştır.<sup>115</sup> Bizans tarihçileri Kolkhların daha sonraları Laz olarak adlandırıldığını, onların ülkesi olan bölgeye *de Laziy* ya da Lazik olarak adlandırıldığını ifade eder.<sup>116</sup>

Diğer uygarlıklar gibi Kolkhlar'da Helenlerin saldırılarına maruz kalmışlardır. Kolkh ülkesine gelen Helenler, Kolkh, köylerini yağmalayarak tahrip etmişlerdir. Kolkhlar Mokronlarla birlikte Helenlere karşı savaşarak mücadele etmişlerdir. Kolkhlar kendir bitkisinden ürettikleri keten kumaş ve bezleri ile ilkçağın önemli tekstilcilerinden olmuşlardır.<sup>117</sup> Rize'de yetişen ince ve çok iyi cins kenevir her yerde tanınmıştır.<sup>118</sup> Bugün Rize'de üretilen Rize bezleri, kendir ve kenevir bitkilerinden yapılarak el dokuma tezgâhlarında üretilmektedirler. Büyük bir üne sahip olan Rize'ye özgü bu kumaşlar, birçok yere ihraç edilmektedir. Rize bezleri de tıpkı çay gibi adeta Rize'nin simgesi olmuş durumdadır. Rize'ye özgü bu kumaşın menşeinin Kolkhlara dayandığı görüşüne itibar edilebilir. Ancak Makronlar gibi Kolkhların da Türklükleriyle ilgili bilgilerin yetersizliği sebebiyle böyle bir kanıya varmak mümkün değildir.

### 11. Ortaçağ'da Türk Göçleri

Türkler, dünyanın en eski ve en devamlı topluluklardan biri olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış büyük bir millettir. Türklerin Orta Asya'daki anayurtlarından sürekli olarak göç hareketlerinde bulunmaları onların aynı zamanda kalabalık bir topluluk olduğunun göstergesidir. Kalabalık Türk kitleleri asırlar boyunca yeni iklimler, yeni yurtlar arayarak tarihlerini farklı coğrafyalarda yapmışlardır. Bu coğrafi ve siyasi bölünme neticesinde Türklerin bir kısmı göçebe yaşarken bir kısmı da yerleşik hayata geçerek varlıklarını devam ettirmişlerdir.<sup>119</sup> İlkçağı kapatıp Ortaçağı başlatan Hunların Avrupa'ya göçü olmuştur. Ancak Türklerin Orta Asya'dan yayılması bununla sınırlı kalmamış, Ortaçağ boyunca Rize'nin içinde bulunduğu coğrafyaya Türk göçü devam etmiştir.

<sup>115</sup> Bilgin, a.g.e., s. 34, 41.

<sup>116</sup> A. Hahanov, Panaret'in Trabzon Tarihi, (Nşr. Enver Uzun), Serander Yay., Trabzon 2004, s. 12, 13.

<sup>117</sup> Bilgin, a.g.e., s. 34-40.

<sup>118</sup> P. Minas Bijişkyan, Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, (Çev. Hrand D. Andreasyan ), İ.Ü.E.F.Y., İstanbul 1969, s. 61.

<sup>119</sup> İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken Yay., İstanbul 2007, s. 41, 55.

## 110. Hazarlar

Hazar Denizi'ne kendi adlarını vermiş olan<sup>120</sup> Hazarların Türklüğü, bazı yabancı tarihçiler tarafından kabul edilmese de Hazarların bir Türk kavmi oldukları konusunda muteber ilim çevreleri hemfikirdirler. Ancak onlar için asıl tartışma konusu, Hazarların hangi Türk boyuna mensup olduğudur. Z. V. Togan, Hazarların Göktürklerin soyundan geldiğini ifade ederken<sup>121</sup> diğer tarihçiler Arap kaynaklarına dayanarak Hazarları Göktürklerin batı kolunu teşkil eden Sabirlerin halefleri olarak görmektedir. A.N. Kurat ise Hazarların Hun Hakanlığı'na tâbi olduğunu yazarken menşei konusunda fikir belirtmez.<sup>122</sup> Hazarların Türklüğü ile ilgili en güvenilir kaynak Hazar Hakanı Yusuf'un mektubunda bahsettiği soy kütüğüdür. Bu mektup Hazarların bir Türk kavmi olduğunun açık bir delilidir. Yine Hazar bölgesinde yapılan kazılarda bulunan materyaller Hazarların Orta Asya'dan geldiklerini gösterir. Ayrıca Çin kaynakları da Hazarlardan Türk-Hazar olarak bahsetmektedir.<sup>123</sup>

Hazarların Orta Asya'dan gelip Hazar bölgesine ne zaman yerleştikleri bilinmemektedir. Roma-Pers savaşlarında ikincisine yardım eden<sup>124</sup> Hazarlar, Avrupa Hunlarının hâkimiyeti altındaydı. Ardından Göktürklerin hâkimiyeti altına giren Hazarlar, Sabir ve Sarogur kitlelerini de içine alarak Göktürklerin batı kolu şeklinde 558'de Hazar Devletini kurdular.<sup>125</sup> Göktürklerin batıdaki en uç kanadını teşkil eden<sup>126</sup> ancak bu bölgeye ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemektedir.<sup>127</sup> Hazarların 630'larda Doğu Avrupa'da önemli bir siyasi rol oynamaya başladığı açıktır. Özellikle Bizans İmparatoru Herakleios, (610–641) Sasaniler'e karşı mücadele ederken, Göktürk hâkimiyetindeki<sup>128</sup>

<sup>120</sup> M. Fuad Köprülü, Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler, (Yay. Haz. M. Hanefi Palabıyık), 1. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 84.

<sup>121</sup> Z. V. Togan, "Hazarlar", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 5, Kısım 1, M.E.B. Yay., İstanbul 1950, s. 397.

<sup>122</sup> A. Nimet Kurat, "Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri", Türk Dünyası El Kitabı, Cilt.I, 2. Baskı, T.K.A.E.Y., Ankara 1992, s. 178.

<sup>123</sup> M. İ. Artamonov, Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler, Ruslar, (Çev. Ahsen Batur), Selenga Yay., İstanbul 2004, s. 155-156.

<sup>124</sup> Roma-Pers savaşları için bkz. Prokopius, History of the Wars, Cilt. II, (Çev. H. B. Dewing), London 1979, s. 531-541.

<sup>125</sup> Şaban Kuzgun, Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi Hazar ve Karay Türkleri, Seda Yayınevi., Ankara 1985, s. 18-26.

<sup>126</sup> Mario Grignaschi, "Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler", **VII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt.1, (25-29 Eylül 1970), T.T.K. Yay., Ankara 1972, s. 243.

<sup>127</sup> Mehmet Bilgin, a.g.e., s. 104.

<sup>128</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 32.

Hazarlarla işbirliği yaparak Sasaniler'e karşı zaferler kazanmıştır.<sup>129</sup> Bu sıralarda Hazarlar henüz müstakil bir devlet değillerdi.<sup>130</sup> Ancak Doğu Avrupa'da İdil kıyılarıyla Kırım arasında<sup>131</sup> 630'lardan sonra müstakil bir Hazar Devleti ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun en önemli sebebi bu dönemde Göktürk Devleti'nin iç çekişmelerle uğraşıyor olması idi. Bu tarihlerde Karadeniz Hazar düzlüklerinde Büyük Bulgarya ve Hazar Devletleri ortaya çıkmıştı.<sup>132</sup> Göktürk devletinin Çin ile yaptığı savaş sırasında, kendi başlarına idareler kurmaya çalışan Türk toplulukları gibi Hazarlar da bu Türk hakanlığından koparak müstakil bir hakanlık olarak devletlerini geliştirdiler.<sup>133</sup> 650'lere gelindiğinde Hazarlar Kuzey Kafkasya ve Aşağı İdil deltasında ayrı ve önemli bir devlet olarak ortaya çıkmışlardı. Böylece Hazarlar dünya tarihinde etkin bir rol oynamaya başladılar.<sup>134</sup> Bizans İmparatorluğu ile işbirliğine devam eden Hazarlar Doğu Karadeniz'de pek çok bölgeyi ele geçirdiler. Kafkas bozkırlarında yaşayan kabileleri hâkimiyetleri altına alan Hazarlar, bu dönemde sadece Bulgar Türklerini hâkimiyetleri altına alamamışlardır. Ancak daha sonra Hazarlar Bulgarları yenerek onların ikiye bölünmesine sebep olmuşlardır. Böylece Bulgarların bir kısmı Tuna boylarına yerleşirken bir kısmı da Hazar hâkimiyetinde Volga boylarına yerleşmişlerdi.<sup>135</sup>

Hazar Hakanlığı gücünün doruğunda iken, geniş bir alana egemendi. Hanlığın siyasi ve ekonomik merkezi, İdil deltası ile Kuzey Kafkas bozkırları idi.<sup>136</sup> Hazarların işgal etmiş oldukları bölgeler coğrafi açıdan büyük öneme sahipti. İdil (Volga), Yayık, Don ve Kuban Nehirleri devrin en büyük ticaret yollarının kavşağında bulunuyordu. Özellikle İdil Nehri, İslam dünyası ( Suriye, Irak, İran, Türkistan) ve Çin ile İskandinavya arasındaki ticari faaliyetler açısından büyük önem arz ediyordu. Hazar ülkesi VIII. yüzyıldan itibaren Doğu Avrupa'nın ekonomik açıdan ve gelişmişlik açısından en elverişli bölgesi idi. Bu durum Hazar Devleti'nin kısa sürede gelişmesinde ve ticari faaliyetlerde ilerlemesinde önemli rol oynamıştı. Ayrıca bu durum Hazarların yerleşik hayata geçmelerinde de etkili olmuştur.

<sup>129</sup> George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay., Ankara 1995, s. 96.

<sup>130</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 32.

<sup>131</sup> Togan, Umumi Türk Tarihi, s. 57.

<sup>132</sup> Peter B. Golden, Hazar Çalışmaları, (Çev. Egemen Çağrı Mızrak), Selenga Yay., İstanbul 2006, s. 71.

<sup>133</sup> Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 173.

<sup>134</sup> Golden, Hazar Çalışmaları, s. 72.

<sup>135</sup> Bilgin, a.g.e., s. 107–108.

<sup>136</sup> Peter B. Golden, "Güney Rusya Bozkırlarının Halkları", **Erken İç Asya Tarihi**, (Haz. Denis Sinor, Çev. Ayda Arel), İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 355.

VII. ve VIII. yüzyıllarda Hazar Hakanları, Semender isimli başkentlerini kurdukları Terek'e kadar olan toprakları da sınırlarına katmışlardır.<sup>137</sup>

Zamanla kuvvetlenen Hazarlar,<sup>138</sup> VIII. ve IX. yüzyıllarda genişleyerek Doğu Avrupa'nın en kudretli devleti olmuştur.<sup>139</sup> Hazar Kağanlığı'nın sınırları doğuda Yayık Nehri'nden Aral Gölü kıyılarına kadar uzanmaktaydı. Ayrıca Orta İdil boyları, Aşağı ve Orta Don boyları, Orta Dinyeper sahası ve Karadeniz'in kuzeyi Azak Denizi çevresi, Kuban boyları ve Kafkasların Karadeniz sahillerine kadar uzanmaktaydı.<sup>140</sup> Bu nedenle Hazarlar bu devrin en güçlü devletlerinden biri idi. Hazarlar bilhassa ekonomik faaliyetler bakımından IX. yüzyılın en önemli devletlerinden biri sayılmaktaydı.<sup>141</sup>

Bizans ile ittifak halinde olan Hazarlar, Kafkas topraklarına göz diken Araplarla uzun yıllar savaşmışlardır.<sup>142</sup> Bu savaşlarda bazen Araplar bazen Hazarlar galip gelmiş, birbirlerine karşı kesin üstünlük sağlayamamışlardır.<sup>143</sup> Güçlü Arap ordusunun Kafkaslardaki bu göçebe kavme karşı, yaptığı savaşlarda muvaffakiyet elde edememesi ilginçtir.<sup>144</sup> Halife Ömer zamanında Ermeniye ve Azerbaycan'ın fethini müteakip Hazarlar ile Müslümanlar arasında askeri mücadeleler başlamış ve şiddetlenerek devam etmiştir. Ancak VIII. yüzyılda Araplara karşı büyük bir yenilgi alınca sulh teklifinde bulundu. Ancak Araplar sulh teklifini tek bir şartla kabul edeceklerini bildirdiler. Buna göre; sulh olması Hazarların İslamiyet'i kabul etmesine bağlıydı. Hakan teklifi kabul etmek zorunda kaldı ve İtil'e dönmesine izin verildi. Bundan sonra Araplar ve Hazarlar arasındaki savaşlar sona erdi ve ticari münasebetler başladı.<sup>145</sup> Coğrafyasında çok sayıda farklı dinleri barındırması dolayısıyla Hazar Kağanlığı tarihte kurulan diğer Türk devletlerinin büyük bir kısmından daha farklı bir yapıya sahiptir. Bunun yanında Hazar topraklarının asıl ve uzun

<sup>137</sup> L. Nikolayeviç Gumilev, Hazar Çevresinde Bin Yıl, (Çev. Ahsen Batur), 3. Baskı, Selenga Yay., İstanbul 2003, s. 210.

<sup>138</sup> Brosset, a.g.e., s. 9.

<sup>139</sup> Kurat, Karadenizin Kuzeyi, s. 31.

<sup>140</sup> Togan, "Hazarlar", s. 402.

<sup>141</sup> Ahmet Gökbel, Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi), Ötüken Yay, İstanbul 2000, s. 42.

<sup>142</sup> Artamonov, a.g.e., s. 31.

<sup>143</sup> Mehmed Emin Resulzade, Kafkasya Türkleri, (Haz. Yavuz Akpınar vd.), T.D.A.V. Y., İstanbul 1993, s. 5.

<sup>144</sup> Michael Kmosko, "Araplar ve Hazarlar", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt. III, (Müdür. Fuad Köprülü), İ.Ü.T.M.Y., İstanbul 1935, s. 133.

<sup>145</sup> Hakkı Dursun Yıldız, "Hazarlar Arasında Müslümanlığın Yayılması", **VIII.Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt. II, (11-15 Ekim 1976), T.T.K. Yay., Ankara 1981, s. 855-858.

sürelî dini, geleneksel Türk dini olmuştur.<sup>146</sup> Hazar ülkesinde görülen bu din hürriyetinin bir sonucu olarak çeşitli dinler, bu ülkede misyonerlik faaliyetlerine girmişler ve inançlarını yaymaya çalışmışlardır. Hazarlarda Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık ve eski Türk dini gibi dinler mevcuttur.<sup>147</sup> Yahudiliğin Hazar ülkesinde ne zaman tam olarak benimsendiği bilinmemekle birlikte, çeşitli görüşler mevcuttur. Kaynaklarda, Filistin'den sürgün edilen Yahudilerin Ermenistan ve Kafkasya'ya yayıldıkları ve oradan da Hazar bölgesine gelerek bu dini burada yaydıkları ifade edilmektedir.<sup>148</sup> Bizans İmparatoru Herakleios'un 630-632'de ülkesindeki Musevileri zorla Hıristiyanlaştırmaya çalışması üzerine ülkede bulunan Museviler Kafkaslara kaçmışlardır. Hazarlar bu gelen Yahudileri iyi bir şekilde karşılayıp onlarla bütünleşmişlerdir.<sup>149</sup> Bu dönemde Bizans İmparatorluğunun Hazar ülkesindeki hristiyanlaştırma faaliyetleri de devam etmekteydi. Aynı zamanda İslam âlimleri de bölgede faaliyet göstermekteydi. Böyle bir ortamda Hazarlar İslamiyet ve Hıristiyanlığa karşı daha bağımsız bir ortam hazırlayan Museviliği seçtiler.<sup>150</sup> Ayrıca bölgede ticaret yapan Musevi tüccarların da Hazarların Musevi olmalarında etkileri büyüktür. Hazarlarla dostça ve düzenli ilişkiler kuran tacirler onları kendi farklı dinleriyle etkilemişlerdir.<sup>151</sup> Z. V. Togan, Hazar hakanının Kafkasya'daki Yahudilerin teşviki ile Museviliği kabul ettiğini bildirir.<sup>152</sup> İbn Fazlan, Hazarların ve hakanlarının Yahudi olduğunu ifade eder.<sup>153</sup> Hazarlar Museviliği benimsemelerine rağmen eski kültür ve geleneklerini muhafaza etmişlerdir.<sup>154</sup> Hazarların dinlerini değiştirmeleri Türk tarihinin en ilgi çekici olaylarından biridir.<sup>155</sup>

Hazarlarda Musevilik hakan ve ailesi ile devlet erkânı tarafından benimsenmiştir. Yani Musevilik bu kavmin değil hükümetin dini olmuştur. Nitekim Hazarların büyük çoğunluğu kendi dinlerini muhafaza etmişlerdir. Müslümanlık ise Hıristiyanlık ve Musevilikten sonra

<sup>146</sup> Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 17, D.V. Yay., İstanbul 1998, s. 118.

<sup>147</sup> Gökbel, Kıpçak Türkleri, s. 330.

<sup>148</sup> Kuzgun, a.g.e., s. 98-99.

<sup>149</sup> Peter B. Golden vd., Hazarlar ve Musevilik, (Haz. Osman Karatay), Karam Yay., Çorum 2005, s. 72

<sup>150</sup> Artamonov, a.g.e., s. 343-345.

<sup>151</sup> Omeljan Pritsak, "Hazar Hakanlığının Museviliğe Geçişi", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 13, (Bahar 2007), s. 34.

<sup>152</sup> Togan, Umumi Türk Tarihi, Cilt. 1, s. 58.

<sup>153</sup> İbn Fazlan, Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yay., İstanbul 1975, s. 80.

<sup>154</sup> Emel Esin, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, Ed. Fak. Matbaası, İstanbul 1978, s. 80.

<sup>155</sup> Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 4. Baskı, T.D.A.V. Yay., İstanbul 2001, s. 158.



Hazarlar arasında yayılmaya başlamıştır.<sup>156</sup> Barthold, Hazar devletinin yıkılışına kadar Museviliğin Hazarların devlet dini olarak kaldığını ifade eder.<sup>157</sup>

IX. yüzyıla kadar gelişimini sürdüren Hazar Devleti IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerilemeye başladı. IX. yüzyılda Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar olan sahada Rus devletinin kurulması Hazarların kuvvetine darbe vurdu. Ruslar akınlarını diğer yönlere olduğu gibi İdil nehri boylarına ve Hazar Denizi'ne doğru da genişlettikleri vakit, iki millet arasındaki çatışmalar kaçınılmaz olmuştur.<sup>158</sup> Daha sonraki yıllarda Macarlar, Bulgarlar, diğer kavimler isyan ederek Hazarlardan ayrılmaya başladılar.<sup>159</sup> Önceleri Hazarların hâkimiyeti altında yaşayan Ruslar, Hazarların zayıflamasından faydalanarak onların bölgedeki ticari faaliyetlerini ele geçirmek ve ticaret yollarını kendi kontrolleri altına almak istiyorlardı. Bu amaçlarına ulaşmak isteyen Ruslar, bir yandan bölgedeki Türk kavimlerini Hazarlara karşı kışkırtırken bir taraftan da dönemin en güçlü devletlerinden biri olan Bizans İmparatorluğu ile işbirliği yapmıştır.<sup>160</sup> Doğu Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri olan Hazar Devleti, X. yüzyıldan itibaren hızla çöküş sürecine girmeye başladı. Bu duruma etki eden sebepler sadece dışarıdan gelen saldırılar değil devlet içindeki çekişmeler ve ekonomik düzenin bozulması,<sup>161</sup> ülkede din, kültür ve dil birliğinin olmaması, askeri sistemin bozularak paralı askerlerin sayılarının artması ve hakanlık sisteminin bozulması idi.<sup>162</sup> Çöküş sürecine giren Hazarlar'a son darbe önemli düşmanlarından biri olan Peçenekler tarafından vurulmuştur.<sup>163</sup> Devletlerinin Ruslar tarafından yıkılmasından sonra dağılan Hazarlar, Azak'ta ve Kırım'da küçük prenslikler kurmuşlarsa da XI. yüzyılda öteki Türk boylarıyla karışarak tarih sahnesinde silinmişlerdir.<sup>164</sup>

<sup>156</sup> Yıldız, a.g.e., s. 859.

<sup>157</sup> W. W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, (Yay. Haz. Kazım Y. Kopruman, Afşar İ. Aka), Kültür Yay., Ankara 1975, s. 86.

<sup>158</sup> Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, s. 82.

<sup>159</sup> Mualla Uydu Yücel, "Hazar Hakanlığı", **Türkler**, Cilt. II, (Ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 450.

<sup>160</sup> Kuzgun, a.g.e., s. 56-57.

<sup>161</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 41.

<sup>162</sup> Kuzgun, a.g.e., s. 44-46.

<sup>163</sup> A. Nimet Kurat, "Hazar Kağanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, Cilt.I, 2. Baskı, T.K.A.E.Y., Ankara 1992, s. 180-181.

<sup>164</sup> Şerafettin Turan, Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe, Bilgi Yay., Ankara 1990, s. 106.

Hazarlar eski Türk geleneklerini de devam ettirerek müstakil bir devlet kurmuşlardır. Geniş coğrafyalara yayılarak güçlü bir devlet kuran Hazarlar Arap saldırılarını durdurmuş, Hazar ve Karadeniz bozkırlarında düzeni sağlamışlardır. Ancak Hazarların Museviliği benimsemeleri kötü gidişatın başlangıcı olmuştur. Çünkü bu tarihten itibaren kağanlar ile halk arasındaki iletişim koptu ve Kağanlar halktan uzaklaştı. Zamanla ülke çöküş sürecine girdi. İç ve dış etkenlerin sonucunda devlet parçalanmaya başladı. Rusların ve diğer Türk kavimlerinin saldırılarıyla da devlet yıkıldı.<sup>165</sup>

Geniş bir coğrafyaya yayılarak güçlü bir devlet kuran Hazarların izlerine, günümüzde de rastlanmaktadır. Hazar Gölü bunlara en güzel örneklerdendir. Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu'da birçok yer ismi bölgede Hazar varlığını göstermektedir. Elazığ'daki Hazar Gölü önemli Hazar yer isimlerindedir. Ayrıca Hazarların izlerine ülkemizde birçok yerde olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesinde rastlanmaktadır. Trabzon Of ilçesine bağlı *Hazerkozan* (şimdiki İkidere) Köyü, Araklı'ya bağlı *Ayvadere* (Aho) Köyünün bir mahallesinin ismi *Hazer*'dir. Artvin Zeytinlik bucağına bağlı *Hezar* (şimdi Hızarlı) Köyü gibi yer isimleri bize bölgedeki Hazar varlığını göstermektedir. Hazar yer isimlerine Rize ve çevresinde de rastlanmaktadır. Rize İyidere ilçesine bağlı köylerde Hazar mahalle isimlerine rastlanmaktadır. Aynı şekilde, Çamlıhemşin bölgesinde bulunan bazı evlerde Yahudilerce kutsal sayılan "Yedi Kollu Şamdan" ve "Davut Yıldızı" sembolleriyle yapılan süslemeler vardır ki bu da bölgeye yerleşen, Yahudiliği benimseyen Türk topluluğu olan Hazarların bölgedeki varlığını göstermektedir.<sup>166</sup> Çamlıhemşin bölgesine pek çok Türk boyu yerleşmiştir. Aşağı Çamlıca (Viçe) ve Ülküköy koç heykelleri bunun en bariz örnekleridir. Bilindiği gibi koyun ve koç heykelleri Orta Asya kültür çevresinden kaynaklanmaktadır.<sup>167</sup>

Hazar Türklerinden olan Polonya'daki Karayların Trabzon ve Rize çevresinde konuşulan dile benzer bir dil konuştukları belirtilmektedir.<sup>168</sup> Bu da Polonya'daki Hazar Türklerinden olan Karayların, Rize ve Trabzon'da yerleşmiş olduğunu ve buralardan

<sup>165</sup> Artamonov, a.g. e., s. 588.

<sup>166</sup> Bilgin, a.g.e., s. 112-113.

<sup>167</sup> Haşim Karpuz, Rize, K.B. Yay., Ankara 1995, s. 10.

<sup>168</sup> Hanefi Bostan, XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, T.T.K. Yay., Ankara 2002, s. 350.

Polonya'ya göç ettiklerini gösterir. Bütün bu yer isimleri ve filolojik bulgular, Doğu Karadeniz bölgesinde, Rize ve çevresinde Hazar kültüründen izler olduğunu gösterir.

### 111. Bulgarlar

Bulgarların Türk menşeli bir kavim oldukları bulunan arkeolojik kalıntılarla kesinlik kazanmıştır.<sup>169</sup> Kelime anlamı olarak “bulğar-bulga” “karışmak” “karışmış olanlar” anlamına gelmektedir. Bulgarların büyük çoğunluğu, yakın bağları bulunan boylardan, eski boy birliklerinin parçalarından ve artıklarından oluşmaktaydı.<sup>170</sup> Mesudi'nin eserinde Türk olarak bahsettiği Bulgarlar,<sup>171</sup> Avrupa Hun İmparatorluğuna bağlı olarak Orta ve Batı Asya'da yaşamış olan “Ogur” Türkleridir. Bulgar adı ilk defa 482'de ortaya çıkmıştır ve zamanla On-Ogur, Dokuz Ogur, Otuz Ogur boy birlikleri halinde yaşayan Ogur adının yerini almıştır.<sup>172</sup> Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügatit –Türk* adlı eserinde Türk zümreleri arsına koyduğu Bulgarlar,<sup>173</sup> Hun İmparatorluğu içinde önemli bir rol oynamışlardır.<sup>174</sup> Büyük Hun İmparatorluğu birçok doğu milletinin birleşmesiyle meydana gelmişti. Bu imparatorluk içindeki milletler kendi gelenek ve göreneklerini devam ettirerek yaşamlarını sürdürüyorlardı.<sup>175</sup>

IV. asrın ortalarında Avrupa Hun İmparatorluğu Cermen ve İslav kitlelerinin saldırılarıyla zayıflayarak çöküş sürecine girmiştir.<sup>176</sup> Hun İmparatorluğunun çöküşünün ardından, imparatorluk topraklarında gözü olan diğer milletler saldırıya geçerek, imparatorluk içindeki kavimlerin batıya ve güneye göç etmelerine ve yeni yurt arayışı içine girmelerine sebep olmuşlardır. 463'te meydana gelen bu göç hareketi İmparatorluğun çökeceğinin kesinlik kazanmasıyla başlamıştır. Bu sırada Avarlar yaptıkları baskılarla Sabirleri, Sabirler'de, Ogur kavimlerinden Saraogurların, Ogurların ve On-ogurların batıya sürülmelerine sebep olmuşlardır.<sup>177</sup> Bu boylar Karadeniz'in kuzey-batı kıyılarına

<sup>169</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 108.

<sup>170</sup> Golden, Hazar Çalışmaları, s. 54.

<sup>171</sup> Mesudi, Muruc Ez Zeheb (Altın Bozkırlar), (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2004, s. 73.

<sup>172</sup> Ş. K. Seferoğlu ve A. Müderrisoğlu, Türk Devletleri Tarihi, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları., Ankara 1986, s. 63.

<sup>173</sup> M. Şakir Ülkütaşır, Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut, 2. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 1971, s. 93.

<sup>174</sup> M. Türker Acaroğlu, Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar I, IQ K. S. Yay., İstanbul 2007, s. 32.

<sup>175</sup> Geza Feher, Bulgar Türkleri Tarihi, 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1985, s. 19.

<sup>176</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 232.

<sup>177</sup> Feher, a.g.e., s. 21.

yerleşmişlerdir.<sup>178</sup> Bizans tarihçisi Prokopios'un Saraogur, On-ogur, Ogur olarak bahsettiği, batıya doğru ilerleyen topluluklar, aynı kültür ve aynı soydan olup, doğuya doğru çekilmiş olan Hunlarla karışmışlar,<sup>179</sup> bu etnik karışım neticesinde Hun İmparatoru Atilla'nın (441–453) oğlu İrnik'in başkanlığında "Bulgar" adıyla bir Türk topluluğu oluşmuştur.

V. yüzyıl sonlarında Bizans ile iyi ilişkiler kuran Bulgarlar, zaman zaman Bizansa saldırılar düzenlemişlerdir.<sup>180</sup> 530 yılında Bizans kuvvetlerinin bozguna uğrattığı Bulgar Türklerinin bir kısmı İmparator I. Iustinianos (527–565) tarafından Anadolu'ya geçirilmiş, Trabzon havalisi ile Çoruh ve Yukarı Fırat boylarına yerleştirilmiştir. Böylece Bulgar Türkleri doğudan gelebilecek saldırılara karşı bir kalkan görevi görmüş olacaktır.<sup>181</sup> Bizans ve Bulgar kabilelerinin mücadeleleri sürerken, Avarlar bölgeye gelerek bu topraklara yerleşmişlerdir.<sup>182</sup> Hun İmparatorluğu dağıldıktan sonra Bulgarlar iki zümre halinde yaşamışlardır. Kutrigurlar ve Utigurlar olarak ikiye bölünmüş olan Bulgarlardan Kutrigurlar, Dinyeper ve Tuna nehrine kadar uzanan sahaya yerleşirken, Utigurlar Kuban çevresine yerleşmiştir.<sup>183</sup> Avarların bölgeye gelişiyle Utigurların bir kısmı İdil havzasına doğru çekilirken Kutrigurlar Avarların egemenliği altına girmişlerdir.<sup>184</sup> Avarların Bizansa karşı düzenlemiş oldukları saldırıda büyük bir yenilgi almaları, Avar hâkimiyetindeki birçok kavmin isyanına ve Avar hâkimiyetinden kurtulmasına vesile olmuştur. Bunun neticesinde Karadeniz ve Hazar Denizi kuzeyinde bulunan Bulgarlar da, On-Ogur kabilelerinin hanı Kuvrat (583–651)<sup>185</sup> idaresinde Avar hâkimiyetinden kurtulmuşlardır. Kuvrat Han, Avarlara karşı bu mücadelesinde Bizans İmparatoru Herakleios (610–641) tarafından desteklenmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun yardımlarıyla Avar hâkimiyetinden kurtulan Bulgarlar, bundan sonrasında Bizansla iyi ilişkiler kurmuştur.<sup>186</sup> Büyük Bulgar devletinin varlığını kabul eden İmparator Herakleios Avarlara ve Avar-Sasani ittifakına karşı yeni bir müttefik bulmuş ve yaptığı anlaşma ile onu desteklemiştir.<sup>187</sup>

<sup>178</sup> Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, T.K.A.E.Y., Ankara 1995, s. 12.

<sup>179</sup> Feher, a.g.e., s. 4, 22.

<sup>180</sup> Memişoğlu, a.g.e., s. 12.

<sup>181</sup> Tellioğlu, a.g.e., s. 67.

<sup>182</sup> Memişoğlu, a.g.e., s. 13.

<sup>183</sup> Kurat, *Karadeniz'in Kuzeyi*, s. 109.

<sup>184</sup> Memişoğlu, a.g.e., s.13.

<sup>185</sup> Bazı kaynaklarda Kourt, Kurt, Kobratos ve Kuvratos şeklinde geçer.

<sup>186</sup> Ostrogorsky, a.g.e., s. 97.

<sup>187</sup> Ali Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin Kuruluşu", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 13, Bahar 2007, s. 40.

Kuvrat'ın dağınık Ogur kabilelerini birleştirerek siyasi teşkilat meydana getirdiği ülkesine “Büyük Bulgarya” deniyordu.<sup>188</sup> Bulgarlar VII. yüzyılın başlarında Kafkasya'nın kuzey-batısında oldukça kuvvetli bir birlik kurdular.<sup>189</sup> Dinyeper'den İran sınırlarına kadar yaşayan bütün Bulgar Türklerini içine alarak büyük bir devlet kuran Kuvrat Han<sup>190</sup> VII. yüzyıl ortalarında ölmüştür. Kuvrat'ın ölümünün ardından Bulgar bölgesine Hazarlar egemenlik kurmaya çalıştılar.<sup>191</sup> Güney Rusya'dan Tuna Nehri'ne kadar geniş düzlüklere hükmeden Büyük Bulgarya Devleti 665'ten sonra Hazarlar tarafından yıkıldı.<sup>192</sup> Hazarlara tabi olan ve onlara yıllık vergi veren<sup>193</sup> Bulgar Hanı Kuvrat'ın ölümünün ardından, oğulları arasında ihtilaflar ortaya çıktı. Bunun neticesinde bir kısım Bulgar topluluğu Karadeniz'in kuzeyine (Volga Bulgarları) çekilirken<sup>194</sup>, Kuvrat'ın diğer oğlu Bat-Bayan idaresindeki bir kısım Bulgarlar da Hazarlara tabi olarak, On-Ogurların ve Macarların başında Kafkaslarda kaldı. Bunlar daha sonra Hazar hâkimiyetinde dağılıp yok olmuşlardır.<sup>195</sup> Bir kısım Bulgar kitleleri de Kuvrat'ın diğer oğlu Asparuh (İsperih) (679–702) idaresinde Tuna bölgesine yönelerek<sup>196</sup> burada Tuna Bulgar Devleti'ni kurmak için harekete geçmiştir.<sup>197</sup>

680 yılında kurulan Tuna Bulgar Devleti, 681'de Bizans İmparatorluğu tarafından resmen tanınmıştır.<sup>198</sup> Balkanlarda her bakımdan güçlü bir devlet kuran Tuna Bulgar Devleti, Ogur Türkleri tarafından kurulan en uzun ömürlü Bulgar devleti olmuştur.<sup>199</sup> Zamanla Türklük özelliklerini kaybeden Tuna Bulgarları, Bizansla olan sıkı ilişkilerinin sonucunda Hıristiyanlığı da benimseyerek İstanbul kilisesine bağlanmışlardır. Aynı zamanda Bulgarlar dillerini de değiştirerek Slavlaşmışlardır.<sup>200</sup> Ancak devletin son zamanlarında Bizansla olan ilişkileri bozulmaya başladı ve sık sık Bizans saldırılarına

<sup>188</sup> Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 203.

<sup>189</sup> Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihi, 3. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1988, s. 240.

<sup>190</sup> Feher, *a.g.e.*, s. 31.

<sup>191</sup> Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Örgün Yay., İstanbul 2007, s. 134.

<sup>192</sup> Taşağıl, a.g.m., s. 117.

<sup>193</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 63, 80.

<sup>194</sup> Togan, Umumi Türk Tarihi, s. 155.

<sup>195</sup> Mualla Uydu Yücel, İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler, T.T.K. Yay., Ankara 2007, s. 69.

<sup>196</sup> Golden, Hazar Çalışmaları, s. 58.

<sup>197</sup> Mirfâtiş Z. Zekiye, Türklerin ve Tatarların Kökeni, Selenga Yay., İstanbul 2006, s. 224.

<sup>198</sup> Hasan Eren, “Bulgarlar ve Türk Dili”, **Bulgaristan'da Türk Varlığı, Bildiriler (7 Haziran 1985)**, 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1987, s. 1.

<sup>199</sup> Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 203.

<sup>200</sup> Turan, Türk Kültür Tarihi, s. 105.

maruz kaldılar.<sup>201</sup> 680 yılında kurulan Bulgar Devleti 1018 yılında Bizans hâkimiyetine girerek 1187 yılına kadar Bizans hâkimiyeti altında kalmıştır.<sup>202</sup>

Karadeniz'in kuzeyine doğru geçerek Volga bölgesine yerleşen Bulgarlar, Kuvrat Han'ın ikinci oğlu Kotrag Han idaresinde bölgede Volga veya İdil-Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır.<sup>203</sup> Orta Volga sahası tabiat zenginliği ve ulaşım bakımından bütün imkânlarla sahipti. Kuzey bölgelerini Hazar Denizi, İran, Kafkaslar ve Türkistan oluşturuyordu. Dolayısıyla bu bölge Orta Asya'daki büyük kervan yolunun güzergâhı üzerinde bulunuyordu. Volga Bulgarlarıyla ilgili kaynaklar sınırlı olmakla birlikte Arap yazarı İbn Fazlan'ın verdiği bilgiler bu topluluğun bilinmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Orta Asya Türk devlet teşkilatına, gelenek ve göreneklerine göre büyük bir devlet kuran Bulgarlar tarım ve ticaretle uğraşarak büyük bir uygarlık kurmuşlardır.<sup>204</sup> İdil Bulgarları oldukça medeni ve tüccar bir kavim olmuşlardır.<sup>205</sup> Bölgede önemli ticari faaliyetlerde bulunan Bulgarlar; Hazarlarla, Ruslarla, Araplarla ve daha birçok milletle ticaret yapmışlardır. Ticaret sayesinde bölgeye gelen Müslüman Arap tüccarların tesiri ile İslam dini ve kültürü bölgede yayılmaya başlamıştır. Bölgede Müslüman sayısı artmış ve Bulgar hanı Almış Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle, Müslümanlığı kabul eden ilk Türk devleti olmuştur. Öyle ki Bulgar hakanı Almış Han, Müslümanlığı yaymak amacıyla 920 yılında Bağdat Abbasi halifesi El- Muktedir Billâh Cafer ile temaslar kurarak, ondan din adamları, mescit ve cami mimarları göndermesini rica etmiştir.<sup>206</sup> Gönderilen heyet arasında bulunan İbn Fazlan bölgede İslam dininin yayılması için büyük çaba harcamış ve ondan sonra Bulgar ülkesinde İslam dini çok sağlam yerleşmiştir.<sup>207</sup> Bu heyet sayesinde bölgede Müslümanlık hızla yayıldı. Bulgar ülkesinde önemli saraylar, camiler, hamamlar inşa edildi. "Bulgar" şehri başkent yapılarak önemli bir ticaret merkezi haline geldi.<sup>208</sup> Bölgede İslam'ın hızla yayılmasında bölgedeki ticaret merkezleri ve bu merkezlere gelen

<sup>201</sup> Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952–1136), (Çev. Hrant D. Andreasyan), 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1987, s. 42.

<sup>202</sup> Eren, a.g.m., s. 1.

<sup>203</sup> Memişoğlu, a.g.e., s. 14.

<sup>204</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 113.

<sup>205</sup> Abdullah Battal Taymas, Kazan Türkleri, 3. Baskı, T.K.A.E. Y., Ankara 1988, s. 18.

<sup>206</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 113–115.

<sup>207</sup> A.J. Yakubovskiy, "IX. ve X. Asırlarda İtil ve Bulgar'ın Tarihi Topografisi Meselesine Dair", **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay. Ankara 1968, s. 586.

<sup>208</sup> Memişoğlu, a.g.e., s. 14.

ve yerleşen tacir ve esnafların da büyük katkısı vardır.<sup>209</sup> İslam kültürünün önemli merkezlerinden biri olan Bulgar şehri başka Türklerin de Müslüman olmasında büyük rol oynamıştır.<sup>210</sup> Kaynaklarda Bulgar şehriden büyük ve önemli bir şehir olarak bahsedilir. Bunda bölgenin kuzeydoğu ticaretini elinde bulundurmasının büyük etkisi vardır.<sup>211</sup> *Hududu'l-Âlem*'de Burtas (Bulghar) olarak bahsedilen Bulgar halkının Müslüman olduğu ifade edilir.<sup>212</sup> İbn Rüşdü de Bulgarları anlatırken onların camilerinden, mekteplerinden ve imamlarından bahseder. Ayrıca ziraat ve ticaret alanındaki faaliyetlerinden övgüyle bahseder.<sup>213</sup> Bölge ticaretinde Trabzon ve çevresi, malların sevkinde önemli yer tutmuştur. Bulgarların ticaret alanı Trabzon'dan Hemedan'a kadar uzanır.<sup>214</sup> Volga ve çevresinde büyük bir medeniyet kurarak, uzun yıllar bölgede huzur içinde yaşayan Bulgar Türkleri, zaman zaman birçok kavmin saldırılarına maruz kalmıştır.<sup>215</sup> Volga Bulgar Devleti 1236 yılında Batu Han idaresindeki Moğol ordusu tarafından yıkılmıştır. Bulgar halkını öldüren, şehirleri yakıp yıkan Moğollar, 50 bin nüfuslu Bulgar şehrini de tamamen tahrip ettiler.<sup>216</sup>

Uzun yıllar Karadeniz'in kuzeyinde, Doğu Karadeniz bölgesinde Trabzon ve Rize çevresinde yaşamış olan Bulgar Türklerine ait izlere rastlamak mümkündür. Bölgede Bulgar Türkleri döneminden kalma pek çok yer adı mevcuttur. Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmeye giderken geçtiği Bulgar Dağı (bugünkü Kemer dağı),<sup>217</sup> bu topluluktan bölgede kalan en önemli yer isimidir. Ayrıca Trabzon ve Rize arasında Çengel Dağı, Of ile Bayburt arasında Çengelistan adlı dağlık bölge, Balkanlardaki bazı Bulgar cemaatlerine ismini vermiş olan Çenge oynağından kalmış olmalıdır. Yine Rize'deki Hortoz (Fener köy) köyü, İspir'deki Hortik deresi ve Hortik köyü, isimlerini Bulgar Horto-Hortu oynağından alan yerleşim yerleridir.<sup>218</sup>

<sup>209</sup> A.Y, Yakubovskiy, Altınordu ve Çöküşü, (Çev. Hasan Eren), 2. Baskı, K. B. Yay., Ankara 1976, s. 13.

<sup>210</sup> Claude Cahen, Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler, (Çev. Yıldız Maran), E Yay., İstanbul 1979, s. 25.

<sup>211</sup> Yakubovskiy, a.g.e., s. 10, 11.

<sup>212</sup> V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem-Mîne'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman ve Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s. 123.

<sup>213</sup> Ramazan Şeşen, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, T.K.A.E.Y., Ankara 1985, s. 37.

<sup>214</sup> Yakubovskiy, a.g.e., s. 15.

<sup>215</sup> Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 139.

<sup>216</sup> Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 209.

<sup>217</sup> Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Cilt. III (Nşr. İ. Parmaksızoğlu), K.B. Yay., Ankara 1979, s. 51.

<sup>218</sup> Tellioglu, a.g.e., s. 68-69.

## 112. Kıpçaklar (Kumanlar)

Birçok milletin farklı isimler verdiği, Türkçe Kıpçak olarak adlandırılan boyu,<sup>219</sup> Bizanslılar ve Latinler “Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani”, Ruslar “Polovets”, Ermeniler “Khartes”, Macarlar “Kun”, İslam kaynakları Kıpçak (Kıfçak, Khıfşak) olarak zikretmişlerdir.<sup>220</sup> Bir kavme bu kadar çok farklı isim verilmesi, kelimenin bu kavmin sarışın olduklarını ifade etmek için kullanılışındandır.<sup>221</sup> Kun ile Kuman, Türk ile Türkmen gibi aynı kavmi ismin “man” eki almasıyla oluşmuştur. Kıpçak-Kuman kelime anlamı olarak sarışın manasındadır.<sup>222</sup> Kaşgarlı Mahmud’da, Kıpçak adı Kıvcak şeklinde geçmekte ve Türklerden büyük bir bölük olarak bahsedilmektedir.<sup>223</sup> Doğulu ve batılı kaynaklar, Kıpçakların kumral saçlı ve sarışın olduklarında hemfikir olmuşlardır.<sup>224</sup>

Raşideddin, Oğuznamesinde Kıpçakların Oğuz’un askerlerinden birinin oğlu olan Kıpçak’ın soyundan geldiklerini ifade etmiş ve bütün Kıpçak kavimlerinin bu soydan geldiği belirtilmiştir.<sup>225</sup> *Hudûdü’l- Âlem*’de Kıpçakların kimeklerden ayrılmış bir kavim olduğu ifade edilmiştir.<sup>226</sup> Kaşgarlı Mahmud da eserinde İrtiş boyundaki Yimekleri Kıpçakların bir kolu olarak zikreder.<sup>227</sup> Ural bölgesinde Kimek adlı bir Türk kavminin yaşadığından bahsedilir.<sup>228</sup> Bunlardan anlaşıldığına göre Kıpçak ismi, X. yüzyılda daha geniş bir alana yayılmış ve Kıpçak ismi altında Kimekler de dâhil birçok kavmi içine alan büyük bir kavmi birlik olarak meydana çıkmışlardır.<sup>229</sup> X. yüzyıl sonlarında Hazar Devleti’nin yıkılmasının ardından bu bölgeleri boş bulan birçok Türk kavmi Güney Rusya bozkırlarına yerleşmişlerdir. Bu Türk kavimlerinden biri olan Kıpçaklar da bu bölgeye

<sup>219</sup> Rene Grouseet, *Bozkır İmparatorluğu (Atilla-Cengizhan-Timur)*, (Çev.Reşat Üzmen), Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 184.

<sup>220</sup> M. U. Yücel, a.g.e., s. 56.

<sup>221</sup> Kurat, *Karadeniz’in Kuzeyi*, s. 70.

<sup>222</sup> Togan, *Umumi Türk Tarihi*, s. 159.

<sup>223</sup> Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lügati’t-Türk*, (Çev. Besim Atalay), C. II, 4. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 1998, s. 276.

<sup>224</sup> Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 30.

<sup>225</sup> Z. Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Raşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili)*, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s. 26. Raşideddin Oğuznamesine göre, Oğuz’un savaşta ölen askerlerinden birinin hamile hanımı savaş sırasında içi çürümüş ve oyulmuş ağaç kovuğunda oğlunu doğurmuştur. Durumu öğrenen Oğuz çocuğa, içi çürümüş ve oyulmuş ağaç anlamına gelen Kıpçak adını vermiştir. Kıpçakların bu çocuğun neslinden geldiği ifade edilmektedir.

<sup>226</sup> Minorsky, a.g.e., s. 53.

<sup>227</sup> Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., Cilt. I., s. 273.

<sup>228</sup> Laszlo Rasonyi, *Türk Devleti’nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, (Yay. Haz. Ş.K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu), T.K.A.E.Y., Ankara 1983, s. 32.

<sup>229</sup> R. Rahmeti Arat, “Kıpçak”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. VI, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 714.



yerleşmişlerdir.<sup>230</sup> Kıpçaklar Orta Asya, Volga-Yayık, Donetz-Ten, Aşağı Dinyeper ve Tuna grupları olarak üzere beş ayrı sahada yaşamışlardır.<sup>231</sup> Dinyeper (Özi)'den Volga (İdil)'ya kadar uzanan bölge, XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Arap ve Acem kaynaklarında “*Deşt-i Kıpçak*” yani Kıpçak bozkırları olarak adlandırılmıştır.<sup>232</sup> Kıpçaklar XI. asırdan sonra bozkır memleketlerini ele geçirmeye başladılar. Uzlarla birlikte 1,5 asır boyunca İdil'den (Volga) Tuna'ya kadar olan bozkırların hâkimi olmuşlardır.<sup>233</sup>

Siyasi birlik kuramamış olan Kıpçak kabileleri sadece tehlike zamanlarında birleşebilmişlerdir.<sup>234</sup> Müstakil bir devlet kuramayıp dağınık kabileler halinde yaşayan Kıpçaklar bir devlet siyaseti de oluşturamamışlardır. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları ele geçiren göçebe Kıpçaklar bu dönemde Rus Knezlikleriyle münasebet bulunmuşlardır.<sup>235</sup> Ruslarla ilk münasebetleri 1055'te başlayan Kıpçaklar yer yer Rus Knezliklerine, ganimet elde etme amaçlı akınlar düzenlemişlerdir. XII. yüzyılda en kudretli dönemlerini yaşayan Kıpçaklar, Rus Knezliklerinde daha geniş alanlara akınlar düzenlemeye başlamışlardır.<sup>236</sup> Rus Knezleri Kuman (Kıpçak) akınlarını durdurmak için şehirler inşa edip, birçok önlem aldılarsa da, Kıpçak akınlarını tam olarak durduramamışlardır. Rus Knezlerinden Vladimir Monomach (1113–1125) Kumana karşı düzenlemiş olduğu seferlerde büyük başarılar elde etmiştir. Vladimir Monomach döneminde Knezlik en parlak dönemlerini yaşadıysa da onun ölümüyle Kıpçak akınları yeniden başlamıştır.<sup>237</sup> Kıpçaklar büyük tahribatlarla akınlar düzenledikleri bölgeleri ele geçirme veya elde tutma amacı gütmemişlerdir.<sup>238</sup> Rus Knezlikleriyle mücadeleleri uzun yıllar devam eden Kıpçaklar, bu mücadelelerde ağır darbeler almışlardır.<sup>239</sup> Ruslarla olan bu münasebetleri sonucunda Kıpçaklar ilk defa Ruslar vasıtasıyla Hıristiyanlığı tanıma fırsatı bulmuşlardır. Rus yüksek tabakasından birçok kişinin Kıpçak kızları ile evlenmeleri ve yerleşik Rus kültürünün de etkisiyle bazı Kıpçak grupları arasında Hıristiyanlık yayılmaya başlamıştır.<sup>240</sup>

<sup>230</sup> Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 228.

<sup>231</sup> Laszlo Rasonyi, Doğu Avrupa'da Türklük, (Çev. Yusuf Gedikli), Selenga Yay., İstanbul 2006, s. 123.

<sup>232</sup> Yakubovskiy, a.g.e., s. 1.

<sup>233</sup> Tellioglu, a.g.e., s. 133.

<sup>234</sup> Rasonyi, Doğu Avrupa'da Türklük, s. 123.

<sup>235</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 75.

<sup>236</sup> Gökbel, Kıpçak Türkleri, s. 49.

<sup>237</sup> Kurat, Rusya Tarihi, s. 41,42.

<sup>238</sup> Golden, Erken İç Asya Tarihi, s. 377.

<sup>239</sup> Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 109,110.

<sup>240</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 76.

Bizans-Peçenek mücadelesinde Peçeneklerin tarafında yer alarak onlara yardım eden Kıpçaklar,<sup>241</sup> daha sonra Peçeneklerle ganimet paylaşımı yüzünden ihtilafa düşmüştür. Peçenekler vasıtasıyla Kıpçaklar, Bizans İmparatorluğu ile münasebetlere başlamışlardır. XI. yüzyılın son çeyreğinde Bizans İmparatorluğu büyük bir Peçenek taarruzu ile karşı karşıya kalmıştı. Büyük Peçenek ordusuna karşı koyacak gücü olmayan İmparator Aleksios I. (1081–1118) Güney Rusya bozkırlarına yerleşmiş olan Kumanlardan yardım istedi. Savaşçı bir kavim olan Kumanların yardımıyla Peçenekler ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.<sup>242</sup> Ancak, Anna Kommena'a İmparator Aleksios'un 1084'te Kumanlarla büyük bir mücadeleye girdiğinden ve Kumanları yenilgiye uğrattığından bahseder.<sup>243</sup> Kıpçaklar Türk tarihinde büyük bir yer tutmalarına rağmen hiçbir zaman belirli bir merkezde toplanıp güçlü bir siyasi birlik meydana getirememişler ve bağımsız bir devlet kuramamışlardır. Bunu en önemli sebebi Kıpçakların göçebelik gelenek ve göreneklerinden vazgeçememeleridir.<sup>244</sup>

XII. yüzyılda Rus Knezlikleri taarruza geçerek Ten ırmağı boylarını yağmalayınca, Kumanlar da Kuban-Terek boylarına kaymak zorunda kalmışlardır. Kıpçaklar bu bölgede bulunan Gürcülerle akrabalık bağları olduğu için iyi ilişkiler kurmuşlardır.<sup>245</sup> Gürcülerle yakın münasebete geçtikten sonra Kıpçaklar Kafkasların güneyine geçmişlerdir.<sup>246</sup> Kıpçakların Rus Knezliklerinin baskısı altında olduğu dönemlerde, Gürcistan ülkesine girmekte olan kalabalık Türkmen gruplarıyla uğraşmaktaydı. Gürcü kralı II Gorgi (1079–1082) döneminde bazı göçebe Türkmen grupları Gürcistan'da bazı bölgeleri ele geçirmeye başlamışlardı.<sup>247</sup> Göçebe Türkler Klarjeti, Şavşat, Acara ve Kartli'ye kadar olan bölgelere hâkim olmuşlardır.<sup>248</sup> Bu sırada Gürcü kralı olan Bagratlı II. David (1089–1125), Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en kudretli çağına tesadüf eden hükümdarlığının başlarında, Türk-İslam baskılarına karşı durabilmek ve Gürcü bölgelerini Selçuklulardan geri almak için arayışlara girmiştir. Kral David bu sıralarda yavaş yavaş Hıristiyanlığı benimsemeye başlayan Kıpçaklardan kendine en yakın birliklerle temasa geçerek askeri destek sağlamış

<sup>241</sup> A. Nimet Kurat, Peçenek Tarihi, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 175.

<sup>242</sup> Ostrogorsky, a.g.e., s. 332-333.

<sup>243</sup> Anna Kommena, Alexiad: Malazgirt'in Sonrası, (Çev. Bilge Umar), İnkilap Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s. 299.

<sup>244</sup> Kurat, Kardeniz'in Kuzeyi, s. 75.

<sup>245</sup> Kırzioğlu, Kıpçakalar, s. 109–112.

<sup>246</sup> Mustafa Safran, Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman/ Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, ve Kültürel Yaşayış, T.K.A.E.Y., Ankara 1993, s. 16.

<sup>247</sup> Brosset, a.g.e., s. 319, 320.

<sup>248</sup> Gökbel, Kıpçak Türkleri, s. 56.

ve onlardan aldığı yardımlarla 1109- 1110 tarihlerinde güney yönünde bazı harekâtlarda bulunmuştur. Kral David Kıpçak başbuğu Atrak'ın kızı ile evlenmiştir.<sup>249</sup> Rus Knezlerinin baskısına maruz kalan Kıpçaklar, kral David'in davetiyle Gürcistan'a giderler. Atrak'ın idaresinde 300 bin kişilik Kıpçak grubu Çoruh ve Kür boylarına yerleştirilmişlerdir.<sup>250</sup> Bugün, Kür ve Çoruh havalisinde Kıpçak Türkçesine yakın bir dil konuşan ahalinin, buraya o tarihlerde gelen Kuman/Kıpçak kitleleri olduğunu göstermektedir.<sup>251</sup> Kıpçaklar bu bölgede bulunan diğer Hıristiyan topluluklarla kaynaşarak yavaş yavaş Hıristiyanlığı benimsemeye başlamışlardır. Gürcü kralı David bu Kıpçak gruplarından at ve silahla donattığı 40 bin kişilik askerden oluşan bir savaşçı grup meydana getirdi. Kral David bu seçme askerlerden oluşan Kıpçak ordusuyla Azerbaycan'a, Şirvan'a ve Doğu Anadolu'ya akınlar yaparak Selçuklulara karşı önemli başarılar elde etmiştir.<sup>252</sup> Kıpçak-Gürcü ordusu 1120'de Gürcistan'da bulunan binlerce Türkmen grubunu katlettiler. Ardından 1121-22 yıllarında Tiflis'i işgal ettiler. Böylece dört yüz yıl Müslüman Arap ve Türklerin elinde kalan Türk-İslam medeniyet merkezi gürcülerin eline geçmiş, Gürcü Krallığı'nın başşehri yapılmıştır.<sup>253</sup>

50 bin kişilik Kıpçak akıncı birliği Arran ve Azerbaycan'ın Selçuklu emiri Ak-Sungur'u yenmiştir. Kıpçak kuvvetleri, Selçukluların egemenliğindeki emirlikleri Kür ve Çoruh boylarından uzaklaştırmıştır. Gürcü kuvvetleri Göle, İspir, Buyutakur ve Oltu'yu ele geçirmiştir. Kıpçak askerleri sayesinde Gürcistan sınırları tarihi sınırlarının dışına çıkarak, Ani şehri dâhil Ermenistan, Şirvan, Derbent'e kadar Dağıstan eteklerini, aynı zamanda Osetya Abhazya'yı sınırlarına katmıştır. Ardından gürcü kralı Doğu Karadeniz bölgesinde Türkmenlerin eline geçen şehirleri de geri almaya başlamıştır.<sup>254</sup> Gürcistan ordusundaki Kıpçaklar, Gürcistan'ın önemli bir bölgesel güç haline gelmesinde büyük rol oynamışlardır.<sup>255</sup> David'in ölümünden sonra gürcü tahtına I. Demetre (1125-1156) ve III. Giorgi (1156-1184) geçmiştir. Bu dönemde feodal lordlar David döneminde kaybettikleri güçlerine kavuşabilmek için merkezi otorite ile mücadeleye giriştiler, böylece merkezi otorite zayıflamaya başladı. 1177'de başkomutan İoane Orbeli krala başkaldırdı ve diğer

<sup>249</sup> Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 191.

<sup>250</sup> Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 112.

<sup>251</sup> Safran, a.g.e., s. 17.

<sup>252</sup> Brosset, a.g.e., s. 320.

<sup>253</sup> Urfalı Mateos, a.g.e., s. 270.

<sup>254</sup> Tellioğlu, a.g.e., s. 135.

<sup>255</sup> Peter B. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş (Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu), (Çev. Osman Karatay), Karam Yay., Ankara 2002, s. 233.

feodal beylerin de desteğini alarak ülkede iç çatışmalara sebep oldu. Kral Giorgi ordusundaki Kıpçakların yardımıyla isyancıları bertaraf etmiştir. Bu isyanda bulunmuş olan memurları görevden alıp onlarda boşalan yerlere Kıpçak liderlerini yerleştirmiştir. II. David döneminde Ermenistan sınırına yerleştirilen Kıpçaklar zamanla batıya doğru yayılarak Karadeniz bölgesinin nüfus yapısında etkili olmaya başlamışlardır.<sup>256</sup> Kraliçe Thamora, (1184–1213) döneminde kuzeyden Kıpçak başbuğunun kardeşi Sevinç idaresinde gelen yeni Kıpçakları,<sup>257</sup> güvenlik amacıyla ülkesinin sınır boylarına yerleştirmiştir. Sınır boylarına yerleşen Kıpçak Türkleri Hıristiyanlığı benimseyerek yerleşik hayata geçmişler ve yerli halkla kaynaşarak hızlı bir şekilde asimile olmuşlardır.<sup>258</sup> *İbn-i Batûta Seyahatnamesi*'nde Hıristiyanlığı benimsemiş bulunan Kıpçaklarla karşılaştığını ifade eder.<sup>259</sup>

Kıpçaklar, 1124'de Çoruh, Ardahan ve İspir bölgesine yerleşen Türkmenlere saldırarak onları bölgeden kovmuşlar ve boşalan bölgeye kendileri yerleşmeye başlamışlardır. Çoruh havzasındaki etkinlikleri artan Kıpçaklar, liderleri Papa Sargis ve kardeşi Tagudar arasında ihtilaf çıkınca İlhanlı saflarına geçmişlerdir. Sargis, 1267'de Ahıska bölgesinde Ortodoks Kıpçak atabekler hükümetini kurmuştur. Ardeşen Batum arasında ve Furtuna deresiyle Çoruh arasındaki kıyı bölgesiyle Artvin, Borçka, Şavşat, Ardanoç, Yusufeli, Torul bölgelerine hâkim olan Ortodoks Kıpçaklar içerisinde, Artvin-Borçka kesimini elinde bulunduran grup, 1479 yılından sonra Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Trabzon sancağına bağlanarak üç kol halinde ocaklık olan bu grup dışındaki Kıpçak boyları XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar bağımsızlıklarını devam ettirmişlerdir.<sup>260</sup>

Kür ve Çoruh boylarına yerleşen kalabalık Kıpçak topluluğu, etnik, kültürel, siyasi ve dini yönden güney Kafkasya, Kuzeydoğu Anadolu<sup>261</sup> ve Doğu Karadeniz tarihinde önemli rol oynadılar. Trabzon ve çevresinde kurulan Trabzon Rum Devleti'nin tarihi, bölgede etkinliği olan Kıpçaklarla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu devletin kuruluşunda kraliçe Tamara'nın ve ordusunun büyük yardımları olmuştur. Daha sonraki yıllarda

<sup>256</sup> Tellioglu, a.g.e., s. 138.

<sup>257</sup> Brosset, a.g.e., s. 388.

<sup>258</sup> Otar Miminovili, Gürcistan'da Etnografik Yolculuk, (Nşr. H.Özkan), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 1999, s. 78.

<sup>259</sup> Mûmin Çevik (Haz.), İbn-i Batûta Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsar), Cilt. I, II, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, s. 223, 224.

<sup>260</sup> Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 148–181.

<sup>261</sup> Halit Özdemir, Artvin Tarihi, 2. Baskı, Egem Matbaası, Artvin 2001, s. 54.

Gürcü krallığı ile ilişkilerine devam eden Trabzon Rum Devleti akrabalık yoluyla ilişkilerini daha da artırma yoluna gitmiştir. Böylece Gürcü ordusunun yardımlarıyla siyasi varlığını sürdürmüştür. Bu akrabalık ilişkilerinde Trabzon Rum Devleti'nin varisi olan Kıpçak asıllı şahıslar da bulunmaktadır. Mesela Komnenos sülalesinin ilk hükümdarlarından Jean'ın (1235–1238) diğer adı Aksuh (Ak-Su?)'tur. II. Aleksios'un (1297-1330) oğlu Michel'in ikinci adı Azahutlu (Atakutlu ?), ve diğer oğlu George'nin ikinci ismi Ahpugas(Ak-Boğa)'tır.<sup>262</sup> II. Aleksios'un bu çocukları, 1297'de Çaneti olarak bilinen Batum-Ardeşen arasında bulunan Fırtına Deresi ile Çoruh arasındaki Karadeniz kıyılarını içine alan ve Ortodoks Kıpçakların hakanı olan Beka'nın kızı ve aynı zamanda Trabzon Rum Devleti Kralı'nın karısı olan Kıpçak prensesinin çocuklarıdır.<sup>263</sup> Trabzon Rum Devleti'nde, devletin varislerinin haricinde bazı Kıpçak aileleri de devlette üst düzey görevlere gelmişlerdir. 1306 tarihli bir kitabeden anlaşıldığına göre Trabzon'daki iki büyük aileden birisi olan Kamachenos (Kamacı) ailesi krala paralı asker olarak hizmet etmiş ve süvari birliklerinin komutasını elinde bulundurmıştır.<sup>264</sup>

Rus knezlikleriyle münasebetleri devam eden Kıpçaklar, doğudan gelen Moğol ordusuna karşı Ruslarla işbirliği yaptıysa da mağlup olmaktan kurtulamadılar. Ancak daha sonra Cengiz Han'ın torunu Batu Han idaresindeki büyük Moğol ordusu 1238'de Rus Knezliklerinin askeri güçlerini yok ettiği gibi Kıpçakları da ağır bir yenilgiye uğratmıştır.<sup>265</sup>

Osmanlı tahrir defterlerinden, geniş mülk sahibi oldukları için Trabzon Krallığı'nın yerel yönetici tabakasından olduğu anlaşılan Andronikos Turalis, Nikita Rüstem, Yanis Amiras ve Mirali gibi şahısların Kıpçak asıllı Hıristiyan Türkler olması muhtemeldir.<sup>266</sup> 1515 yılına ait tahrir defterlerinde, Trabzon şehir merkezinde, Maçka'da, Torul'da ve Görele'de Kuman ismi taşıyan çok sayıda Hıristiyan bulunmaktadır. Ayrıca Rize'nin Pazar (Atina) ilçesinde de Kuman adına rastlanmıştır. Aynı şekilde 1486–1583 yıllarına ait tahrir

<sup>262</sup> Tellioğlu, a.g.e., s. 142, 143.

<sup>263</sup> Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 151.

<sup>264</sup> Tellioğlu, a.g.e., s. 144.

<sup>265</sup> Yücel, a.g.e., s. 64.

<sup>266</sup> Bilgin, a.g.e., s. 169.

defterlerinde, Trabzon ve çevresinde İlane, Bacan, Balaban ve Komanolet gibi Kıpçaklara ait yerleşim yerleri bulunmaktaydı.<sup>267</sup>

Karadeniz Bölgesi'nde tespit edilen Kıpçak oymaklarından Bergü, Toksaba, İtaba, Barak, İleris, Borçoğlu, Konguroğlu, Yimek, Tok, Başkırt, Kumandur, Berendi, Becene, Karabörklü, Uzun ve Çutan gibi oymaklar Kıpçakların yayıldıkları sahalar hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.<sup>268</sup> Yer isimlerinden hareketle adı günümüze kadar gelmiş olan ve Karadeniz'in en büyük Kıpçak yerleşim yeri olarak bilinen, Borçalı ( Borçol ) oymağının ismini alan yerleşim yeri Borçka'dır.<sup>269</sup> Borçka'nın haricinde Artvin, Rize, Pazar, Çamlıhemşin, Trabzon, Sürmene ve Gümüşhane'de<sup>270</sup> Kıpçak boy ve aile isimlerine günümüzde de rastlanmaktadır.

Doğu Karadeniz bölgesine yerleşmiş olan Kıpçaklardan kalan antropolojik ve kültürel izlerden, bu Türk kavminin yayıldığı alan tespit edilebilir. Gürcülerle ilgili çalışmalarıyla tanınan İngiliz araştırmacı Gürcülerin antropolojik özelliklerinden bahsederken, onların çoğunlukla brakisefal ve hiperbrakisefal yapıda, açık ve renkli tenlerde sarışınların olmasına rağmen çoğunlukla siyah saçlı ve ela gözlü olduklarını kaydeder.<sup>271</sup> Burada ifade edilmek istenen Kıpçakların Gürcü etnik yapısındaki etkileridir. Bunun yanı sıra Kıpçaklar Doğu Karadeniz bölgesinin antropolojik yapısında da büyük etkiler bırakmışlardır. Özellikle Artvin, Rize ve Trabzon'daki antropolojik özellikler, Kıpçakların bölgedeki izleridir.<sup>272</sup> Ayrıca Doğu Karadeniz bölgesinde Kuman/Kıpçak kökenli aile adlarına rastlamak da mümkündür. Ağırlıklı olarak Rize'de, İkizdere'de, Pazar'da ve Hemşin yöresinde Kumbasarlar, Balta/Baltacı/Baltaoğlu/Delibalta/Özbalta sülaleleri bölgedeki yaygın Kıpçak kökenli ailelerdir. Bunların haricinde Ayazoğlu, Balabanoğlu, Kabaoğlu,

<sup>267</sup> Bostan, a.g.e., s. 339.

<sup>268</sup> Safran, a.g.e., s. 58.

<sup>269</sup> Rasonyi, Tarihte Türklük, s. 144–145.

<sup>270</sup> Bilgin, a.g.e., s. 173, 174. Rize İkizdere'ye bağlı Cimil merkez olmak üzere Pazar, Çamlıhemşin, Rize ve Sürmene'nin Cimilit/Yağmurllu köyünde yaşayan, Osmanlı döneminde de tımar ve nüfuz sahibi olan Kumbasaroğulları, bölgeye göç eden Kumbasar soyuna mensup Kıpçaklardır. Kubasar neslinden gelen bu grup haricinde, Cordanlar, Durut/ Türütoğlu, Saral/Sarialioğlu, Konguroğlu, Şişmanoğlu, Uzunoğlu, Temurci/Demircioğlu, Tarter gibi Kıpçak kökenli aileler de Doğu Karadeniz boyunca, özellikle Rize ve çevresinde yerleşmişlerdir.

<sup>271</sup> D. Marshall Lang, Gürcüler, (Nşr. N. Domaniç), Ceylan Yay., İstanbul 1997, s. 18.

<sup>272</sup> Tellioglu, a.g.e., s. 142.

Karaca, Karduman, Kepenek, Koçali, Kumandaş, Demircioğlu, Şişmanoğlu, Türüoğlu, Külünkoğlu gibi aileler de Kıpçak kökenlidir.<sup>273</sup>

Doğu Karadeniz bölgesinde, Kıpçaklardan kalma yer ve aile adları haricinde bölgede Kıpçak kültürünün izlerine rastlamak da mümkündür. Özellikle Kür, Çoruh ve Çıldır havalisinde Kıpçak Türkçesine yakın bir dil konuşan halk, bölgeye yerleşen Kuman/Kıpçak Türklerinin izleridir.<sup>274</sup> Aynı zamanda Trabzon, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy, Çayeli, Çamlıhemşin, Pazar, Ardeşen ve Fındıklı ağızları ile Batı Rumeli Türk ağızları arasındaki benzerlikler incelendiğinde Kuzeydoğu Anadolu bölgesi halkının güney Azerbaycan'dan gelen Oğuz Türkleri ile Kafkasya üzerinden gelen Kıpçak Türklerinin karışımından oluştuğu, Batı Rumeli'nin de aynı şekilde Anadolu'dan Rumeli'ye geçen Oğuz Türkleri ile Karadeniz'in kuzeyinden bölgeye gelen Kıpçakların karışmasından meydana geldiği ortaya çıkmıştır.<sup>275</sup> Karadeniz Bölgesi'nin en önemli simgelerinden biri olan Kemeñçe Kıpçak Türkçesinde de bir müzik aleti olarak adlandırılmıştır. Kemeñçe Gagauzcada da keman anlamına gelmektedir.<sup>276</sup>

Kıpçaklar yerleştikleri bölgelerde Hıristiyanlığı ve İslamiyet'i benimsemelerine rağmen eski Şamanist inançlarını hiçbir zaman terk etmemişlerdir.<sup>277</sup> Doğu Karadeniz bölgesindeki Kıpçak yerleşim yerlerinin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle bölgede bulunan Kıpçaklar İslamiyet'i benimsemişlerdir. Ancak bölgede mevcut bazı inançların Kıpçaklardan kalma inançlar olduğu düşünülmektedir. Örneğin Anadolu'nun birçok yerinde var olan "ağıt" yani ölü başında taziyeyi makamla zikrederek ağlama âdeti Rize bölgesinde "sayı" ismiyle anılmakta ve bölge halkı tarafından "sayı kurmak" ve "sayı yapmak" olarak adlandırılmaktadır. Bu gelenek eski Türklerde ölü başında makam tutarak ağlamak anlamında "sagu" kelimesinin sayıya dönüşmesiyle oluşmuştur ve eski Türk inançlarının bölgedeki izi olarak kabul edilir.<sup>278</sup> Kıpçaklardan kalma diğer bir inanış da güneş duasıdır ki, sadece Trabzon ve Rize yaylalarında rastlanan bu dua, sistem ve karakter olarak

<sup>273</sup> Yusuf Karşoğlu, Doğu Karadeniz Tarihi Otokton Halkları ve Etnik Yapısı, 1. Baskı, The Universal Yay., İstanbul 2009, s.184, 187-188.

<sup>274</sup> Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 191-192.

<sup>275</sup> M. Metin Karaörs, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı", **Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım1998) Bildiriler**, (Yay. Haz. Kemal Çiçek, Kenan İnan v.d.), T.B.K.Y., Trabzon 1999, s. 89, 97.

<sup>276</sup> Tellioglu, a.g.e., s. 150.

<sup>277</sup> Safran, a.g.e., s. 75.

<sup>278</sup> Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Cilt. IX, K.T.B.Y., Ankara 1991, s. 471.

Şamanizm dininin bir unsuru olarak Azerbaycan'da yapılan güneş duasına benzemektedir.<sup>279</sup>

Oğuz Türklerinden önce Karadeniz Bölgesi'ne gelip yerleşen Kıpçaklar Artvin-Trabzon arasındaki sahaya yayılarak yörenin antropolojik ve kültürel yapısında derin izler bırakmışlardır. Gürcistan'a yerleşip Hıristiyanlığı benimseyerek asimile olan diğer Kıpçak Türklerinin aksine milli kimliklerini yitirmeden varlıklarını Trabzon ve Rize havalisinde sürdüren Kıpçaklar, eski Türk inançlarını ve dilini bölgeye hakim kılmışlardır. Müslümanlığı kabul ederek Artvin'den Ordu'ya kadar yayılan Kıpçaklar zamanla Oğuz Türkleri arasında eriyip gitmişlerdir. Hâkim oldukları bölgede Kıpçaklardan kalma yer isimleri, konuşulan dildeki tesirleri bu Türk kavminin varlığını günümüze kadar taşımıştır

### 113. Oğuzlar

Oğuz adının anlamıyla ilgili yerli ve yabancı birçok tarihçi tarafından araştırmalar yapılmasına rağmen tam olarak ne anlama geldiği konusunda ortak görüş yoktur.<sup>280</sup> XIV. yüzyıl başlarında yazılmış olan Oğuz Kağan Destanı'nda "ilk süt" demek olan "ağız", "oguz" olarak geçmektedir.<sup>281</sup> *Divan-ı Lügatit Türk*'te "ilk süt" "ağuj" ve "ağuz" kelimeleri ile ifade edilmektedir.<sup>282</sup> Buradan da anlaşıldığı gibi Oğuz Kağan Destanı'ndaki Oğuz, bir imla hatasıyla bu hale gelmiştir.<sup>283</sup> Oğuzlar Rus kaynaklarında ise "Tork", "Torky", *Torci* olarak anılmışlardır.<sup>284</sup>

İlk zamanlarda Oğuzların iki boy olması, bunların Boz-Ok ve Üç-Ok olarak iki kola ayrılması muhtemeldir. Oğuzlar VII. asrın ikinci yarısından itibaren Göktürkler ve sonra da Uyurlar devrinde dokuz boydan (*Tokuz Oğuz*) oluşmaktaydılar.<sup>285</sup> Orhun Kitabeleri'nde göçebe-yerleşik bütün siyasi ve kavmi topluluklar Göktürk Devleti'ne tabi olup her yıl kağana vergi vermekteydiler. Kitabelerde Oğuzların kuzeyde yaşayan bir kavim olduğu

<sup>279</sup> Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları, 2. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 1994, s. xvı.

<sup>280</sup> Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, T.D.A.V. Yay., İstanbul 1992, s. 13.

<sup>281</sup> Togan, *Oğuz Destanı*, s. 10.

<sup>282</sup> Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., C. I, s. 55, 146.

<sup>283</sup> Sümer, *Oğuzlar*, s. 14.; Minorsky, a.g.e., s. 101.; Şeşen, a.g.e., s. 79.

<sup>284</sup> Kossonyi Bela, "XI-XII. Asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair", (Çev. Hamit Koşay), *Bellekten*, VIII/ 29-32, T.T.K. Yay., 1944, s. 120.

<sup>285</sup> Faruk Sümer, "Oğuzlar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. IX, M.F.B. Yay., 1964, s. 384.



ifade ediliyor. Bunlar dokuz boydan meydana geldikleri için bunlara *Tokuz Oğuzlar* denilmektedir. Orhun Abideleri'nde Oğuzlarla Göktürkler arasında kavmi bir akrabalık olduğu ifade edilerek, Göktürk Devleti bir Oğuz devleti sayılmıştır. Uygurlar zamanında da Oğuzlar dokuz boydan oluşmaktaydılar. Oğuzlar Göktürk Devleti'nde olduğu gibi Uygur Devleti'nde de önemli bir unsur olmuşlardır. Ancak 840'da meydana gelen Kırgız saldırılarıyla *Dokuz Oğuzlar*'ın bir kısmı dağılırken bir kısmı da Uygurlar arasında karışmışlardır.<sup>286</sup> *İbn Fazlân* X. asırda Bulgar ülkesine giderken Oğuzlar diye anılan bir Türk kabilesiyle karşılaştığını ve onlar arasında bir müddet kaldığını ifade etmiştir.<sup>287</sup>

X. asrın başlarında Oğuzlar Seyhun bozkırları ile Karacuk (Fârâb) ve Sayram (İsficab) şehirleri havalisinde yaşıyorlardı. *Hudûdü'l-Âlem*'de ve İslam coğrafyacılarının eserlerinde Oğuzların, batıda Hazar Denizi'ne, güneyde Gürgeç şehri ile Aral Gölü'nün güneyinde, Mâveraünnehir'de Buhâra'nın kuzeyine, Karacuk dağlarının eteğindeki Sabran şehrine kadar yayıldığı ifade edilmektedir. Hazar'a kadar uzanan bu bölgeye "*Oğuz bozkırı*" denilmekteydi. Oğuzlar X. asrın ilk yarısında, Yabgu başkanlığında kışlık merkezi Yeni-Kent olan bir devlet kurmuşlardı.<sup>288</sup> X. asırda müstakil bir devlet kuran Oğuzlar, başlarında "*Bey*" ünvanlı yirmi dört boydan oluşmaktaydı. Bu yirmi dört boyun on ikisi Boz-Ok ve diğer on ikisi Üç-Ok koluna dâhildi. *Boz-Oklar, Kayı, Bayat, Alka-Evli, Kara-Evli, Yazır, Dodurga, Döger, Yaparlu, Avşar, Begdili, Kızık, Karkın; Üç-Oklar, Bayundur, Beçene, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Ala-Yantlu, Üregir, İgdir, Bügdüz, Yıva ve Kınık* boylarıdır. Bu yirmi dört Oğuz boyuna ait aşiretler ve yer adlarına Türkiye'de rastlamak mümkündür.<sup>289</sup>

Oğuzların batısında Türk Hazarlar ve Bulgarlar, doğusunda Karluklar, kuzeyinde Kimekler, güneyinde ise din, ırk ve medeniyet bakımından kendilerinden farklı bir kavim olan İran kavmi yani İslam dünyası bulunmaktaydı.<sup>290</sup> Seyhun'un aşağısında ortaya çıkan Oğuz Yabgu Devleti'nin<sup>291</sup> komşuları olan Peçenekler ve Hazarlarla olan münasebetleri

<sup>286</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 14.

<sup>287</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 30.

<sup>288</sup> İbrahim Kafesoğlu, "Asya Türk Devletleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, Cilt. I, 2. Baskı, T.K.A.E.Y., Ankara 1992, s. 158; Bkz. Minorsky, a.g.e., s. 60.

<sup>289</sup> Faruk Sümer, "Oğuzlar", 384., Şeşen, a.g.e., s. 79.

<sup>290</sup> M. Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt. I :Kuruluş Devri, S.T.M.E.Y., Ankara 1979, s. 1.

<sup>291</sup> W. W. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz. H. Dursun Yıldız), T.T.K. Yay., Ankara 1990, s. 217.

pek dostane olmamıştır. Oğuzlar, Peçenekleri yurtlarından çıkarıp, Emba'nın ötesine sürdükleri gibi, onları burada da rahat bırakmayıp bu Türk kavmini Karadeniz'in kuzeyine göç etmeye zorlamışlardır.<sup>292</sup> Oğuzların baskısı ile Peçenekler<sup>293</sup> İdil'i geçip Don boyu ve Kuban nehri istikametinde gitmişlerdir.<sup>294</sup> Yabguları önderliğindeki Oğuzlar, batıya sürdükleri Peçeneklere karşı Hazarlarla işbirliği yapıyorlardı.<sup>295</sup> Buna karşın Oğuzlar Hazarlarla da savaşlar yapmışlardır. *İbn Fazlân* Oğuz ülkesine gittiğinde, Hazar ülkesinde esir Oğuzların olduğunu duymuştur.<sup>296</sup> *Mesudi*, Oğuzların kışın donmuş olan İdil'i geçerek Hazar ülkesine akınlarda bulduklarını ifade eder. Ancak yazın, Oğuzların bu nehri geçmeleri mümkün değildir.<sup>297</sup> Bunlardan da anlaşıldığı gibi Oğuzlar ve Hazarlar arasında dostane ilişkiler olduğu gibi bazı dönemlerde savaş hali söz konusu olmuştur.

Hazar Devleti'nin Rus-Normanların 965'te yaptıkları taarruzlarla zayıflamasının ardından, onların memleketlerine Oğuzlar ve Kıpçaklar hâkim olmuşlardır.<sup>298</sup> Oğuzların başka bir devlete tabii olup olmadığı kesin olarak bilinmemesine rağmen, komşuları ile sürekli münakaşa halinde olan Oğuzların herhangi bir devletin tabiiyetine girmediğini düşündürür.<sup>299</sup> Aynı şekilde *İbn Fazlân*, Oğuz ülkesine gittiğinde Oğuzların başka bir devlete tabii olduğundan hiç bahsetmemiştir. Oysaki Bulgarlardan bahsederken onların Hazarlara vergi veren tabii bir devlet olduğunu belirtmiştir.<sup>300</sup>

X. asırda İslam ülkeleri en kudretli dönemlerini yaşıyorlardı. Özellikle kervan ticaretiyle büyük zenginliğe kavuşmuşlardı. Bunun yanında Seyhun ve Ceyhun arasındaki verimli topraklar sayesinde tarımda da önemli bir yer teşkil etmişlerdir. Oğuzlar zaman zaman İslam ülkelerine de yağma akınlara düzenlemişlerdir. Ancak bu akınlara karşı İslam ülkeleri mukavemet edebilmişti.<sup>301</sup> Oğuzlar Kıpçaklarla da devamlı savaşlar yapmışlardır.<sup>302</sup> XI. asırda Oğuzların batıya ve güneye doğru hareketlerinin kuzeyden

<sup>292</sup> Sümer, "Oğuzlar", s. 382.

<sup>293</sup> Barthold, Orta Asya Türk Tarihi, s. 154.

<sup>294</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 45.

<sup>295</sup> Golden, "Güney Rusya Bozkırları Halkları", s. 371.

<sup>296</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 39.

<sup>297</sup> Mesudi, a.g.e., s. 75.

<sup>298</sup> Togan, Umumi Türk Tarihi, s. 58.

<sup>299</sup> Köymen, a.g.e., s. 2, 3.

<sup>300</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 63.

<sup>301</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 63, 64.

<sup>302</sup> Sümer, "Oğuzlar", s. 382.

Kıpçakların sıkıştırmasından ileri gelmiş olması mümkündür.<sup>303</sup> XI. asrın ikinci yarısında Sir-Derya'nın aşağı yatağının da Oğuzların eline geçtiği görülmektedir.

Göçebe ve yarı-göçebe olan Oğuzlar, kendi kavmi inançlarını devam ettiriyorlardı. Kâinatın yaratıcısı olarak ulu bir varlığa inanıyorlardı ve ona diğer Türkler gibi “*Tengri*” veya “*Bir Tenri*” diyorlardı.<sup>304</sup> *İbn Fazlân*’ın dinsiz olarak tarif ettiği Oğuzlar,<sup>305</sup> eski Türk dinini ve eski Türk geleneklerini devam ettirmişlerdir. Ancak X. asır başlarında *Süt Kent*’te Müslümanlığı kabul etmiş önemli bir Türk topluluğunun yaşadığı görülüyor. Bunların Oğuzlardan bir topluluk olduğu yanı sıra, Oğuzlardan ve Karluklardan İslamiyet’i kabul etmiş 1000 çadırlık bir grubun olduğunu biliyoruz.<sup>306</sup> Oğuzlar, X. asırda İslam dünyası ile Hazar ve Bulgarlar arasındaki büyük kervan yolu üzerinde bulunuyordu. Bundan dolayı Müslümanlar ile iktisadî ve kültürel münasebetlere geçmiş, İslam ülkelerini ve medeniyetlerini tanımışlardır. Hazarlar kısmen, İdil Bulgarları ise tamamen Müslüman olmasına karşın<sup>307</sup> Oğuzların İslamiyet’i kabul etmeleri zaman almış ancak XI. asırdan sonra İslamiyet bölgede yayılmaya başlamıştır. X. asırda Samanilerin gayretleriyle İslamiyet birçok Türk kavmi arasında yayılmıştır. Son Samanî şehzadesi, İslamiyet’i Oğuz ülkesine benimsetmek maksadıyla Oğuz yabgusunun yanına giderek onunla ittifak yapmış, yabgu Müslüman olmuş ve aralarında akrabalık kurulmuştur. Buradan da anlaşıldığı gibi İslamiyet Oğuzlar arasında XI. asırda hâkim bir din haline gelmiştir. Oğuzlar İslamiyet’i kabul ettikten sonra Müslüman Türk anlamında “*Türkmen*” olarak anılmışlardır.<sup>308</sup> İslamiyet’i kabul ederek Türkmen adını alan Oğuzlar, İslamiyet’i kabul etmeyen Oğuz gruplarına karşı saldırmaya başladılar ve onları yerlerinden attılar. Bu Oğuz grupları da Karadeniz sahiline yakın bulunan Peçeneklerin yurtlarına yerleştiler.<sup>309</sup>

Oğuz Yabgu Devleti’nin ne zaman yıkıldığı<sup>310</sup> ve nasıl yıkıldığı tam olarak bilinmemekle beraber bazı tahminler ileri sürülmektedir. Bunlardan en önemlisi de yıkılmanın Oğuz beyleri arasındaki iç çekişmelerden kaynaklandığıdır. Bu çekişmeler sonucu bazı Oğuz grupları, Oğuz Yabgu Devleti’nden ayrılarak başka bölgelere

<sup>303</sup> Barthold, Orta Asya Türk Tarihi, s. 153.

<sup>304</sup> Sümer, “Oğuzlar”, s. 382.

<sup>305</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 30.

<sup>306</sup> Minorsky, a.g.e., s. 118, 119.

<sup>307</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, T.K.A.E.Y., Ankara 1965, s. 35.

<sup>308</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 65.

<sup>309</sup> Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 5. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1998, s. 9.

<sup>310</sup> Taşağıl, a.g.e., s. 94.

yerleşmişlerdir.<sup>311</sup> Oğuzların Selçuklu Devleti'ni oluşturan bir kolu,<sup>312</sup> Oğuz Yabgu'nun subaşı olan Selçuk'un başkanlığında, boyu ve taraftarlarıyla birlikte İslam ülkesine gitmişlerdir. Bütün bunlar Oğuz Yabgu Devleti'nin dağılmasına ortam hazırlamıştır. Ayrıca Kıpçakların saldırıları sonucunda da Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılmış olabileceği ihtimali yüksektir. XI. asırda Oğuzlardan bir kol Karadeniz'in kuzeyine gelmişti.<sup>313</sup> Bazı araştırmacılara göre, Karadeniz Bölgesi'ne ilk olarak M.Ö. 3000 ile 2000 yılları arasında gelip yerleşenler Oğuzların bir kolu olan "*Gas/Kas*" ve "*Gud/Gutiler*"dir.<sup>314</sup> Oğuzlardan bir grup *Uz* diye anılmak suretiyle 870'lerden sonra Karadeniz'in kuzeyine geldiler.<sup>315</sup> Rus yıllıklarında "*Tork*", "*Torky*", "*Toruky*", Bizans kaynaklarında "*Uz*",<sup>316</sup> Arap kaynaklarında "*Guz*" olarak ifade edilen bu Oğuzlar,<sup>317</sup> büyük Oğuz boylarının batı kolunu teşkil ediyorlardı.

Peçeneklerin yerini işgal eden Uzlar (Oğuzlar), uzun bir müddet Yayık-İdil arasındaki sahada kalmışlardır.<sup>318</sup> Yayık-İdil arasına yerleşmiş olan Oğuz grupları Kıpçakların baskısıyla İdil'i geçerek Karadeniz'in kuzeyine göç etmek zorunda kalmışlardır. Fakat kısa bir süre sonra Kıpçaklar da Karadeniz'in kuzeyine gelip yerleşmişlerdir.<sup>319</sup> 1048'lerde meydana gelen bu göçle, Uzların büyük çoğunluğu Don- Dinyeper nehrine doğru, Kiev Rusya'sının güneyine kadar yayılmıştır. Uzların Rus bozkırlarına saldırımları, Rus Knezlerinin karşı saldırılarına sebep olmuştur. Rus saldırılarına direnemeyen<sup>320</sup> Oğuz grupları burada bir müddet kaldıktan sonra Tuna'ya doğru göç ederek aşağı Tuna kıyılarına yerleşmişlerdir. Fakat burada da fazla kalmayan Oğuzlar Balkanlara akınlar düzenlemişlerdir.<sup>321</sup> Bulgar arazisi, Makedonya, Trakya ve Yunanistan bunlar tarafından tahrip edildi. Korkunç yağma akınlarında bulunan<sup>322</sup> Oğuzların, bu akınlarda büyük hezimete uğradıkları da olmuştur.. Salgın hastalıklar sonucunda da büyük kayıplar veren Oğuzlar, Peçeneklerin ve Bulgarların saldırılarıyla ağır bir yenilgiye uğratılmışlardır.<sup>323</sup>

<sup>311</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 65.

<sup>312</sup> Kafesoğlu, "Asya Türk Devletleri", s. 159.

<sup>313</sup> Sümer, "Oğuzlar", s. 382.

<sup>314</sup> Bostan, a.g.e., s. 349.

<sup>315</sup> Taşağıl, a.g.e., s. 94.

<sup>316</sup> Yücel, a.g.e., s. 46.

<sup>317</sup> Grousset, a.g.e., s. 184.

<sup>318</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 65.

<sup>319</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 67.

<sup>320</sup> Yücel, a.g.e., s. 47.

<sup>321</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 67.

<sup>322</sup> Ostrogorsky, a.g.e., s. 317.

<sup>323</sup> Sümer, "Oğuzlar", s. 383.

Bununla birlikte Oğuzların bir kısmı, Bizans sınır bölgelerinde kalarak, bazen Bizans'a akınlar düzenlediler bazen de Bizans ordusunda paralı asker olarak görev aldılar. Başka bir grup ise bozkırlara geri dönerek Rus Knezlerinin hizmetinde sınır muhafız birlikleri olmuşlardır.<sup>324</sup> Diğer bir kısmı da bugünkü Dobruca'da kalarak, sonraki Gagauzları teşkil etmiştir.<sup>325</sup>

Oğuz Yabgu'sunun subaşı (ordu kumandanı) ve Oğuzların Kınık boyunun beyi olan, Selçuk,<sup>326</sup> gerek Oğuz Yabgu Devleti içindeki iktidar mücadeleleri gerekse devletin zayıflamış olması sebebiyle boyu ile birlikte ülkesinden ayrılarak İslam ülkelerine yönelmiştir.<sup>327</sup> Selçuk ve beraberindeki Oğuzlar önce Cend ve çevresine gelerek müstakil bir beylik kurdular.<sup>328</sup> Bu bölgede Karahanlılara karşı, Sâmânîlere yardım eden Selçuk ve oğlu Arslan (İsrail) önderliğindeki Oğuzlar, büyük başarılar elde etmişlerdir.<sup>329</sup> X. yüzyıl ortalarında ise Selçuk, boyu ve yönetimdekilerle Maverâünnehir'e yönelmiştir.<sup>330</sup> Maverâünnehir'e yerleştikten sonra Selçuk'un ölümüyle oğulları farklı gruplar halinde çeşitli bölgelere dağılmıştır. Selçuklular grubunda olan, Selçuk'un torunları Tuğrul ve Çağrı Beylerin kurmuş oldukları müstakil beylik, önemli başarılar elde ederek Horasan'a kadar yerleşmiştir. Tuğrul ve Çağrı Beyler, 1040'da Dandanakan Savaşı'nda<sup>331</sup> Gazne ordusunu bozguna uğratmalarının ardından Büyük Selçuklu Devleti'ni resmen kurmuş oldular.<sup>332</sup> Hızla büyüyen Selçuklular Azerbaycan'a kadar olan bölgeleri ele geçirdiler.<sup>333</sup>

<sup>324</sup> Golden, Erken İç Asya Tarihi, s. 372.

<sup>325</sup> Kurat, Karadeniz'in Kuzeyi, s. 67.

<sup>326</sup> Köymen, a.g.e., s. 13.

<sup>327</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s. 36.

<sup>328</sup> Köymen, a.g.e., s. 350.

<sup>329</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s. 40.

<sup>330</sup> İbnü'l Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih IX-X, (Nşr. A. Özaydın), Bahar Yay., İstanbul 1991, s. 322.

<sup>331</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s. 40-56.

<sup>332</sup> F. Nafiz Uzluk (Nşr.), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III Anonim Selçukname, Ankara 1952, s. 4.: Ayr. Bkz. Ahmed bin Mahmud, Selçuk-Nâme I, (Haz. Erdoğan Merçil), Tercüman Yay., İstanbul 1977, s. 1-10.

<sup>333</sup> Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmertü'l AHBâr, (Çev. Mürsel Öztürk), T.T.K. Yay., Ankara 2000, s. 10.

Selçuklu hükümdarı Çağrı Bey üç bin kişilik ordusuyla Horasan'a dönerken, Ermeniyeye bölgesinde kendilerine yurt edinmek için gelen Türkmenlerle karşılaşmıştır.<sup>334</sup> Selçuklular İbrahim Yınal komutasında Karadeniz Bölgesi'ne akınlar düzenledikleri dönemde<sup>335</sup> Türkmen grupları Trabzon bölgesine kadar gelmişlerdir. Geldikleri bölgelerde bulunan Bizans otoritesine büyük darbeler vuran Türkmenler, Selçuklu ordusunda Bizansla mücadelelerine devam etmişlerdir. Moğol istilasıyla birlikte Türkmenlerin büyük çoğunluğu Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır.<sup>336</sup> Moğol istilasıyla Anadolu'da birçok yer Moğolların eline geçti. Moğolların 1243'te Köseadağ Savaşı'nda Selçukluları yenilgiye uğratmalarının<sup>337</sup> ardından yapılan antlaşma ile Türkiye Selçukluları Moğol hâkimiyetine girmiş oldu.<sup>338</sup> Kısa bir süre sonrada Trabzon Rumları da Moğolların hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Moğol istilasından kaçmakta olan büyük Türk kitlesi, Karadeniz Bölgesi'nin doğusuna yerleşmeye başlamıştır.<sup>339</sup> Doğu Karadeniz bölgesine Salur, Çavuldur, İğdir, Yazır, Eymür ve Karkınlar gibi Hazar ötesi Türkmen boyları yerleşmişlerdir.<sup>340</sup> Oğuzların Doğu Karadeniz bölgesine yerleşmeleri ise büyük çoğunlukla Malazgirt savaşından sonra başlamış ve Selçuklu Devleti yıkılana kadar devam etmiştir. Doğu Karadeniz bölgesi boyunca yerleşmiş olan Oğuzlardan kalma izler günümüze kadar gelmiştir.<sup>341</sup>

Balkanlarda ve Macaristan'da olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesinde de Oğuz/Uz yerleşimlerinden kalma birçok yer ismi vardır. Bunlara daha çok Trabzon'da, Arsin ve Yomra ilçelerinde rastlanmaktadır. Şimdiki Arsin ilçesine bağlı, küçük vadilerle ayrılmış Uz (şimdiki adı Oğuz) Köyü, Yomra'ya bağlı "Uzmesahor ( şimdiki adı Özdil beldesi) Köyü" ve "Uzzazana Köyü" Oğuzların yerleşim yerlerindedir.<sup>342</sup> Oğuz ülkesinde

<sup>334</sup> Köymen, a.g.e. 107, 108. Bkz. Ahmet B.Ercilasun, "Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine", **Türk Kültürü**, I/2, (Güz-2008), s. 226, 227. Oğuzlar; 1037'de Nişabur'da Büyük Selçuklu Devletini kuran; 1040'da Dandanakan'da Gaznelileri yenerek Horasan ve İran'a hâkim olan; 1055'ten itibaren Abbasi halifelerini himayelerine alan; Güney Azerbaycan'ı, Kars, Gürcistan, Ermenistan'a kadar Güney Kafkasya'yı fetheden; 1071'de Malazgirt'te Doğu Roma'yı yenerek Anadolu'yu fethetmeye başlayan 1074'te İznik'te kurduğu ve daha sonra Konya merkezinden yönettiği Anadolu Selçuklu hanedanıyla XII. ve XIII. yüzyıllar boyunca Anadolu'yu haçlılara karşı savunan; Selçuklu, Artuklu, Danişmentli, Mengücekli ve Saltuklu hanedanlarıyla Anadolu'yu Türk yurdu haline getiren; 1176'Miryakefalon'da Bizans ve Haçlı ordusunu bozguna uğratarak tüm Anadolu'ya hâkim olan; 1299'da Söğüt'te dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı Devletini kuran ve bugün dünyanın pek çok yerinde yaşayan bir Türk boyudur.

<sup>335</sup> Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, T.T.K.. Yay., Ankara 1995, s. 34.

<sup>336</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 121.

<sup>337</sup> Tellioğlu, a.g.e., s. 121.

<sup>338</sup> Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Camiu'ud-Düvel II, (Nşr. A. Öngül), İzmir 2000-2001, s. 90-91.

<sup>339</sup> Tellioğlu, a.g.e., s. 122.

<sup>340</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 121.

<sup>341</sup> Tellioğlu, a.g.e., s. 131, 132.

<sup>342</sup> Bilgin, a.g.e., s. 128.

“*Askaruz*” adlı dağlardan söz edilir.<sup>343</sup> Ancak bu dağların ismi, bugün Rize’nin doğusunda yer alan ve üzerinde on beş köyün bulunduğu, kısa boylu, suyu çok gür olan bir derenin ismidir. Bölgede Oğuzlardan kalma bu ismin hala yaşaması, Anadolu’da yaşayan en eski Oğuzca coğrafya hatırası olarak Türkoloji bakımından çok değerlidir.<sup>344</sup>

Oğuz boylarından önemli bir boy olan Çepniler, Oğuzların Üçok koluna mensupturlar.<sup>345</sup> Kaşgarlı Mahmud’un, Oğuz boylarını gösterdiği listede Çepniler yirmi birinci sırada zikredilmiş, damgası da gösterilmiştir.<sup>346</sup> Çepniler önce Türkistan’dan İran’a ve buradan da Anadolu’ya göç etmişlerdir. 100 bin kişi olduğu belirtilen Çepnilerin büyük bir kısmı XIII. ve XIV. yüzyıllarda Doğu Karadeniz bölgesine yerleşmişlerdir. XIX. yüzyıla kadar Çepniler Rize’nin batı kesimlerine kadar yerleşerek, burada etkinliklerini bariz bir şekilde göstermişlerdir. Hatta Çepnilerin Batum’a kadar yerleştikleri bilinmektedir.<sup>347</sup> Önce Trabzon’un batısına kadar gelen Çepni Türkleri buraları ele geçirdikten sonra, denizden geçerek doğuya doğru ilerleyip, Rize’ye kadar gitmişlerdir. Rize’nin batı kısımlarına yerleşen Çepniler, başta bugünkü Karadere (Kalkandere), İkizdere olmak üzere İyidere, Çayeli ve diğer bölgelere yerleşerek buralarda Türk hâkimiyetini kurmuşlardır.<sup>348</sup>

Bugün İkizdere ve Kalkandere ilçelerinde, Çepni isimli pek çok önemli aile adları ve işyeri isimleri mevcuttur. Özellikle İkizdere/ Güneyce’de yoğun bir şekilde Çepni ve Çepnioğulları isimli köklü aile adlarına rastlamak mümkündür. Yine Rize merkez, Taşpınar ve Kurtuluş köyleri ile Çayeli Büyükköy beldesinde de Çepni adı oldukça yaygındır. Bütün bunlar Çepnilerin Rize ve çevresindeki varlıklarının günümüze uzantılarıdır. Yavuz Sultan Selim döneminde Trabzon sancağı tahrir defterinde Çepnilerin yoğun bir şekilde yaşadıkları yer “*Vilayet-i Çepni*” adıyla gösterilmiştir. Defterdeki yer

<sup>343</sup> Şeşen, a.g.e., s. 112.

<sup>344</sup> Kırzioğlu, Rize ve Dolaylarında Bilinmeyen Tarihi Gerçekler, s. 4. 131 yılında Rize-Batum arasındaki kıyıları da gören Arianos, Rize’ye 4 mil mesafede Askaruz Çayı’ndan (Oğuzlar’ın Yazgur/Yazır adı ile) bahseder. Rize bölgesindeki “Askaros Çayı”, bugün üzerinde on beş köyümüzün bulunduğu, boyu kısa, suyu çok gür bu çaya hala “Askaros” denmesi, Türkoloji bakımından, Anadolu’da yaşayan en eski Oğuzca coğrafya hatıralarındandır.

<sup>345</sup> Z. V. Togan, Oğuz Destanı, s. 52. Destanda Çepni isminin anlamı “durmuyup savaşan” olarak yer almaktadır. Çepniler Üçokların Kök Han oğulları arasında gösterilmektedir.

<sup>346</sup> Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., Cilt. I, s. 58.

<sup>347</sup> Bostan, a.g.e., s. 352.

<sup>348</sup> Ali Çelik, Harşit Vadisi ve Rize Yöresi Çepni Kültürü Araştırması Sonuç Raporu, K.T.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı Yay., Trabzon 2006, s. 4.

adlarından bu yörenin Giresun, Torul ve Görele olduğu anlaşılıyor. Bunun yanında Trabzon'da da pek çok yerde Çepniler yaşamaktaydılar. Yavuz Sultan Selim döneminde Trabzon'un doğusundaki dirliklerden bazıları da Çepnilerin elindeydi. Rize ve çevresine daha sonra gelmiş olan Çepniler kalabalık topluluklar halinde bu bölgede yurt tutmuşlardır. Özellikle Rize şehri ve çevresinde Çepniler yoğun bir şekilde yerleşmişlerdir. Şimdi Rize ve çevresinde sadece Türkçe konuşulmasının sebebi bu yoğun Çepni yerleşmeleridir. Rize ve çevresindeki bölgelerde Çepni adlı ailelere rastlandığı gibi “Çepni” adı bu yörede “yiğit”, “cesur ve çetin adam” anlamına gelmektedir.<sup>349</sup> Ayrıca Rize’de “Çepni misin” demek “yiğit misin” demek anlamlarına gelmektedir.<sup>350</sup>

Türkler çeşitli sebeplerden ötürü farklı coğrafyalara göç etmişlerdir. Anayurt topraklarının geçim bakımından yetersizliği, kuraklık, nüfus artışı, otlak darlığı iklim ve tabiat elverişsizliği gibi iktisadî sebepler göçü doğurmuştur.<sup>351</sup> Ayrıca dış baskıların da etkisiyle Türkler gruplar halinde göç etmişlerdir. Başka milletlerin hâkimiyetleri altında yaşamaktansa memleketlerini terk etmeyi göze alan Türkler, gittikleri coğrafyalarda irili ufaklı birçok devlet kurmuşlardır. Tam bir siyasi teşekkül oluşturamayan Türk toplulukları olduğu gibi, imparatorluklar kuran topluluklar da olmuştur. Türkler, Orta Asya’dan başlayan ve batıya doğru gelişen<sup>352</sup> bu göç hareketlerine Güney Rusya’ya, İran’a ve Anadolu’ya, Orta Avrupa’ya, Doğu Avrupa’ya ve Balkanlara, Karadeniz’in Kuzeyine, Kafkaslara İlkçağ ve Ortaçağ boyunca devam etmişlerdir.

İlkçağ ve Ortaçağ boyunca devam eden göçler sonucunda Karadeniz Bölgesi’ne gelerek, uzun yıllar hüküm süren Hazarlar, Bulgarlar, Kıpçaklar ve Oğuzlar gibi Türk toplulukları yerleştikleri bölgelerde kendi medeniyetlerini kurmuşlardır. Doğu Karadeniz bölgesine de yerleşmiş olan bu Türk topluluklarının bugün dahi izlerine rastlamak mümkündür. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Doğu Karadeniz bölgesinde ve Rize’de birçok yörede bahsettiğimiz bu Türk topluluklarıyla ilgili yer adlarına rastlanmıştır. Bütün bunlar İlkçağ ve Ortaçağ boyunca Rize ve çevresine yerleşmiş olan Türk topluluklarının günümüzdeki izleridir.

<sup>349</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 246, 247.

<sup>350</sup> Bostan, a.g.e., s. 368.

<sup>351</sup> Çandarlıoğlu, “Eski Türklerden Anadolu’ya”, s. 8.

<sup>352</sup> Kafalı, Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi, s. 1.



## İKİNCİ BÖLÜM

### 2. ESKİ TÜRK İNANÇLARININ RİZE VE YÖRESİNDEKİ İZLERİ

Türk kültür unsurları arasında, yaşayışımız üzerinde tarih boyunca dini inançlar ve bunlara dayalı uygulamalar etkili olmuştur ve halen de etkili olmaya devam etmektedir. Dini inançların insan hayatı ve yaşayışı üzerindeki etkileri, sadece Türkler için değil, bütün cemiyetler için söz konusudur. İslamiyet öncesi Türk hayatı üzerine araştırma yapan bilim adamları, Türk inançları ve dinleri üzerinde de durmuştur. Tarihi kaynaklardan ve etnografik malzemelerden elde edilen bilgiler ışığında yapılan değerlendirmelerde<sup>353</sup>, Türklerin hayat tarzına bağlı olarak, çok geniş sahalara yayılarak farklı din ve kültürlerin tesirinde kaldıkları ve bu inançlar içinde yaşayışlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.<sup>354</sup> Bu sebeptendir ki eski Türk inançlarını, muhtelif Türk topluluklarının sürdürdü geldikleri içtimai ve iktisadi hayat tarzını hesaba katmadan incelemek gerçekçi bir yaklaşım tarzı değildir. Her toplumda olduğu gibi Orta Asya Türk toplumlarında da eski dini inançları mensup buldukları göçebe bozkır kültürü ve hayatı şekillendirmiştir.<sup>355</sup> Toplumların kültür yapılarının incelenmesi gündeme geldiğinde, inanç kavramı da doğal olarak gündeme gelmektedir. Tarih boyunca din insan hayatında büyük önem arz etmiştir. Din olgusu ve din-tarih-kültür ilişkisi inançlarımız üzerinde etkili olmuştur.<sup>356</sup> Eski Türkler çok geniş sahalara yayıldıkları için pek çok yabancı din ve kültürün etkisinde kalmışlardır. X. asırda, İslamiyet umumi ve milli bir din haline gelinceye kadar *Şamanilik* büyük göçebe kitleler arasında hâkim bulunuyordu.<sup>357</sup> Kendine has teknikleriyle dini, mistik ve sihrî bir sistem olan *Şamanizm*, Sibiryaya ve Orta Asya'ya özgü dinsel bir olgudur.<sup>358</sup> Şamanizm eski Türk dini olan Gök-Tanrı inancı unsurlarıyla bağdaşmamaktaydı. Girdiği toplumların ruh dünyasını bir ölçüde sarmayı başaran Şamanizm, geleneksel Türk dinindeki mevcut

---

<sup>353</sup> Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, 3. Baskı, A.K.M.B. Yay., Ankara 1998, s. 1.

<sup>354</sup> Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, 14. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s. 66.

<sup>355</sup> Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 24.

<sup>356</sup> Yaşar Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, K.B. Yay., Ankara 1996, s. 2.

<sup>357</sup> Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, s. 66.

<sup>358</sup> Mircea Eliade, Şamanizm, (Çev. İsmet Birkan), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 22, 23.

inançları kendi amaçları yönünde kullanarak onlara Şamanî özellikler kazandırmıştır. Bu şekilde Şamanizm'i, çeşitli dinlerin ve kültürlerin tesiriyle oluşan tasavvurlar ve uygulamalar olarak tanımlayabiliriz.<sup>359</sup>

Türkler İslamiyet evvelinde mensubu buldukları dinlerden Gök-Tanrı inanç sistemi itibariyle tek Tanrılı semavî bir dine mensupturlar. Bu inanç sisteminde, Tengri/Tanrı gökte tasavvur ediliyordu. Hunlar devrinde “Tanrı” kelimesi hem göğü hem de ulûhiyeti ifade ediyordu. Bu devrin hükümdarlarına verilen “Tanrı Kutu” ünvanı da Türklerin ilahi hâkimiyet telakkisinin başlangıcının, gökle alakalı olduğunu ve tek Allah inancına sahip olduklarını gösterir. Göktürkler devrinde de tek Tanrı inancı mevcut olup, ilahi himaye ve cezanın Tanrı'dan geldiğine ve Tanrı'nın kadir-i mutlak olduğuna inanıyorlardı.<sup>360</sup>

İslam dinini kabul etmiş olan Türkler ve diğer kavimler eski dinlerinden kalan birçok inanç, gelenek ve ayinleri yeni dinlerine sokmayı başarmışlardır. Bu Şamanizm geleneklerinin çoğu güya İslam talimatında imiş gibi, yüzyıllar boyunca sürüp gelmektedir. X. yüzyılda İslam ordularıyla karşılaşan Türkler, İslam'ı yaymaya çalışan mürşitlerin de tesiriyle hızla İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Ancak Müslüman olan Türklerde, Altay şamanlığının gelenekleri yüzyıllar boyunca unutulmamıştır.<sup>361</sup>

Sosyal bir varlık olan insanoğlunun hayatında üç önemli “geçiş” vardır: doğum, evlenme ve ölüm. Her geçişin çevresinde çeşitli adetler, törenler ve inançlar oluşmakta ve bu inançlar, buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönlendirilmektedirler. Bunların hepsinin amacı kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilere korumaktır. Çünkü yaygın bir inancıya göre insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır. Bu “geçiş” dönemlerine ait etnolojik ve folklorik araştırmaların yaygınlaştırılarak yapılması, halkın gerçek yaşantısını anlamak için şarttır.<sup>362</sup> Eski zamanlardan beri bütün toplumların en eski ve en

<sup>359</sup> Ünver Günay ve Harun Güngör, Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 138, 139.

<sup>360</sup> Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, s. 66.

<sup>361</sup> Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1972, s. 204, 206, 207.

<sup>362</sup> Hasan Köksal, “Erzurum ve Çevresinde “Gelin-Güvey Hamamı” ile İlgili Bazı Gelenek ve İnançlar”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Cilt. IV, K.B.H.K.A.G.G.M. Yay., Ankara 1992, s. 187.

önemli törenleri durumunda olan ve bugün de bu önemlerini koruyan doğum, evlenme ve ölüm merasimleri, bütün topluluklarda benzer özellikler göstermesine rağmen her milletin tarihine, inançlarına, sosyal ve dini yapılarına göre farklılıklar da gösterir. Öyle ki aynı coğrafyadaki farklı bölgelerde bile bu farklılıklara rastlamak mümkündür.<sup>363</sup> Örf ve adetler adını verdiğimiz yazısız kanunlar (töreler), sosyal hayatımıza yön veren önemli unsurlardır. Örf ve adetler,<sup>364</sup> gelenek ve görenekler, toplumların uzun bir zaman dilimi içerisinde, dışarıdan herhangi bir müeyyide olmaksızın kendiliğinden uymaya, yapmaya alışageldiği ve o toplum tarafından yapılmasının lüzumlu olduğuna inanılan davranış kalıplarıdır.<sup>365</sup> Halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan ve tespiti yapılan bu itikatlara folklorik bir terim olarak “halk inançları” denilmektedir.<sup>366</sup> Halk inançlarından birçoğunun beşerî ve müşterek bir yanı olduğu görülmektedir. Bu yaygın inançlardan birtakımını menşe bakımından binlerce yıl öncesine geri götürmek mümkündür. Bu inançlar halkın fikrî, dinî ve ahlakî telakkilerini yansıtır.<sup>367</sup>

Eski inanç sistemlerimizden kaynaklanarak günümüze kadar gelen ve günümüzde de mevcudiyetini devam ettiren gelenek ve görenekler<sup>368</sup> Rize ve çevresinde de doğum, evlenme ve ölüm törenlerinde farklı halk inançları karşımıza çıkarmaktadır.

## 20. Doğumla İlgili İnanç ve Adetler

Bilindiği gibi insan yaşamının üç önemli geçiş döneminden ilki olan doğum, her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Dünyaya gelen çocuk sadece anne ve babasını değil, akrabalarını ve komşularını da sevindirmiştir. Çünkü her doğan çocuk ailenin artması, soyun devam etmesi demektir. Yaygın olan “*çocuk ocağı tüttürür*” deyimiyile de bu durum ifade edilir. Önemli bir geçiş dönemi olan doğumla ilgili, doğum öncesinden başlayarak

<sup>363</sup> Ali Çelik, Trabzon-Çaykara Halk Kültürü, Doğu Kültürleri Yay., İstanbul 2005, s. 212.

<sup>364</sup> H. Zübeyir Koşay, “Köylerimiz ve Geleneklerimiz”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, s. 99.

<sup>365</sup> Nihat Nirun-M. Cihat Özönder, “Türk Sosyo- Kültür Yapısı İçinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler”, **Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler**, A.K.M. Yay., Ankara 1990, s. 262.

<sup>366</sup> Bekir Şişman, “İslamiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri”, **Türk Kültürü**, S. 401(1960), s. 563.

<sup>367</sup> M. Şakir Ülkütaşır, “Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırmalar”, **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1976**, K.B. Yay, Ankara 1977, s. 305.

<sup>368</sup> Bilgehan Atsız Gökdağ, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri (23-28 Ekim 2000, Ürgüp/Nevşehir)**, Evrak Yay., Ankara 2001, s. 280.

doğum sonrasına kadar devam eden pek çok, adet, inanç, gelenek ve görenek mevcuttur.<sup>369</sup> Toplumun en sağlam çekirdeği olan aile, özellikle ata ruhlarına olan inançlardan dolayı “*baba ocağı*” deyimiiyle kutsallaştırılmış ve bu kurumun devamlılığı doğumla sağlanmıştır.<sup>370</sup>

Doğum, insan hayatının başlangıcıdır.<sup>371</sup> Türk hayatında doğum ve çoğalmayla ilgili muhtelif inançlar görülmektedir.<sup>372</sup> Bu inançlar doğum öncesi ve sonrası olarak pek çok safhada kendini göstermektedir.

## 200. Doğum Öncesi

Türkler, çocukları koruma görevinin<sup>373</sup> Göktürklerden itibaren varlığına inanılan koruyucu ruh olan *Umay*'a verildiğine inanırlardı.<sup>374</sup> Bu inanç Kaşgarlı Mahmud tarafından da “*Umayka tapınsa oğul bolur*” şeklinde ifade edilmiştir.<sup>375</sup> “*Umay'a taparsa oğul olur*” ibaresini kullanan Kaşgarlı Mahmud o dönemde İslam Türkleri arasında Umay kültü ananelerinin varlığından bahsetmektedir.<sup>376</sup> İslamiyet'le birlikte Umay'ın yerini ‘Fatma Anamız’ almıştır.<sup>377</sup> Halkımızın doğum öncesi inançlarını; çocuklarının olması, doğacak çocuklarının kız veya erkek olması ve ölmeyip yaşamaları şeklinde sıralamak mümkündür.<sup>378</sup>

## 2000. Kısırlığı Giderme

Hayat doğumla başladığı için sosyal hayatta doğum olayı çok önemli bir yer tutar. Kısırlık, toplum inancına göre kadına özgüdür. Bu nedenle kadın kısır olmamak için

<sup>369</sup> Sedat Veyis Örnek, Türk Halkbilimi, 2. Baskı, K.B. Yay, Ankara 2000, s. 131.

<sup>370</sup> Rıfat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, A.K.D.T.Y.K.. Yay., Ankara 1995, s. 90.

<sup>371</sup> D. W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları: Bir Kaynak Kitabı, (Çev. Nimet Uluğtuğ), T.T.K. Yay., Ankara 1942, s. 87–88.

<sup>372</sup> Orhan Acıpayamlı, Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, A.Ü.E.F. Yay., Ankara 1974, s. 7.

<sup>373</sup> Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 81, 82.

<sup>374</sup> Günay, Güngör, a.g.e., s. 101.

<sup>375</sup> Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., Cilt. I, s. 123.

<sup>376</sup> Abdülkadir İnan, “ Umay İlahesi Hakkında”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, s. 144.

<sup>377</sup> Hikmet Tanyu, “Fatma Anamız ( Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Bir Araştırma”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, s. 479.

<sup>378</sup> Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, s. 6.

birtakım önlemler almak zorundadır. Ancak toplumda “züriyetsiz”, “ocağı batmış”, “ocağı körelmiş” şeklindeki ifadelerle erkeğin de aşağılandığı görülür.<sup>379</sup> Nitekim eski Türklerde de buna benzer durumlar vardır. Dede Korkut destanında *Bayındır Han* tarafından farklı bir şekilde karşılanan *Dirse Han*'ı, Oğuz beyleri de kılıcından ve sofrasından ötürü değil de evladının bulunmayışından dolayı yargılamışlardır. Bayındır Han, “oglu olanı ag otaga, kızı olanı kızıl otaga kondurun, oğlu kızı olmayanı Allah Taala kargayuptur” ifadesini kullanmıştır.<sup>380</sup> Bu inancın benzer şekillerine *Çora Batır Destanı*'nda, *Kazak-Kırgızların Dudar Kız Hikâyesi*'nde<sup>381</sup> ve *Manas Destanı*'nda da rastlanmıştır.<sup>382</sup> Bu münasebetle yatırlardan, yatırların su veya topraklarından medet umulur. Bazen de yatırlar yerine camilerden medet umarlardı.<sup>383</sup> Çocuğu olmayan Yakut kadınları mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde, “yer sahibi” (An Daydı İçite)'ne yalvarırlar, ağlaya sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar bunun Tanrı'dan, yer, ağaç ruhları tarafından verildiğine inanırlardı.<sup>384</sup> Eski Türklerde Kayın ağacı önemlidir. Türklerin inançlarına göre kayın ağacı “Atamız *Ülgen*'den anamız *Umay* ile gökten indirilmiştir” inancına sahiptirler. Başkurlarda adak olan koyunlar kayın ağacının yanında kesilir, yağmur duası kayın ağacının yanında yapılırdı.<sup>385</sup> Kırgız-Kazaklarda, kısır olan kadın sahrada tek başına biten bir ağaç, bir kuyu veya su yanında koyun kesip gecelerlerdi. Ayrıca eski Türklerde, çocuk sahibi olmak isteyenlerin elmali yerlerde, kutlu pınar başlarında ve ata mezarlarında yatması gerektiği vurgulanır.<sup>386</sup> Çocuk sahibi olmak isteyen analar, ata mezarlarını, evliya türbelerini ziyaret edip, onlara adak adar, dilek diler ve kendilerinden himmet beklerlerdi. Eskiden de mukaddes kabul edilen ağaçlara, ata mezarlarına, kam mezarlarına çaput bağlayarak, saçı ve kurban sunarak çocuk dilemek ve yardım istemek Türkler arasında yaygın bir inançtı.<sup>387</sup> Çocuk sahibi olma arzusu ile kutsal yerlerin, ağaçların ve mezarların ziyaret edilmesi inanç ve âdeti, geleneksel Türk dini dönemine uzanmaktadır. Oradan adak, ziyaret inançları şeklinde

<sup>379</sup> Erdoğan Saracoğlu, “Kıbrıs'ta Doğumla İlgili Gelenek-Görenek ve İnançlar””, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, s. 329.

<sup>380</sup> Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile), T.T.K. Yay., Ankara 1958, s. 12, 13.

<sup>381</sup> İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, s. 174.

<sup>382</sup> Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, K.T.B.Yay., Ankara 1985, s. 48.

<sup>383</sup> Kalafat, *İslamiyet ve Türk Halk İnançları*, s. 6.

<sup>384</sup> İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 167.

<sup>385</sup> Abdülkadir İnan, “Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, **Reşid Rahmeti Arat İçin**, T.K.A.E.Y., Ankara 1966, s. 273, 276.

<sup>386</sup> İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 168.

<sup>387</sup> Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 81.

Müslümanlaşmak suretiyle bu inançlar, İslami dönemde de varlığını sürdürmüş ve günümüze kadar uzanmıştır.<sup>388</sup> Anadolu’da alınan önlemlerden biri de kısırlığın nedeni olan kötü ve zararlı güçleri kovmak<sup>389</sup> ve çocuk sahibi olmak için hocalara başvurarak muska yaptırmaktır.<sup>390</sup>

Türklerde mevcut olan bu inançlar Rize’de vardır. Çocuğu olmayan kadınlar, evli ve çocuk sahibi kırk bir evi dolaşarak para toplarlar. Toplanan bu paralarla yüzük yapılarak anne adayının parmağına takılır. Bu şekilde çocuğun olacağına inanılır. Ayrıca kadınlar çocuğunun olması için, bu işlerde tecrübeli yaşlı kadınlar tarafından yapılan birtakım ilaçlarla tedavi edilirler. Bunlar sonuç vermezse ünü bilinen bir hocaya gidip okunurlar ve muska yaptırırlar.<sup>391</sup> Hocalara okunma geleneği eski Türk kamlarının dini ve sihirli birçok uygulamalarının İslami motiflerle bezenmiş halidir.<sup>392</sup> Bazı bölgelerde de ünü bilinen mezarlara veya şehitliklere gidilip çocuk sahibi olmak için dua edilirdi. Hemşin ilçesindeki *Şehit Paşa Şehitliği* ve *Kundiyon Şehitliği* dua edilen yerler arasındadır.<sup>393</sup> Görüldüğü gibi Rize’deki bu uygulamaların eski Türk inançlarının bakiyeleri olduğu açıktır.

## 2001. Cinsiyet Tayini

İnsanoğlunun merak ettiği konulardan biri de doğacak çocuğun cinsiyetidir.<sup>394</sup> Eskiden de doğacak çocuğun erkek mi kız mı olacağı, büyük bir merak konusuydu ve bunu bir ölçüde giderebilmek için çeşitli tahminler yapılırdı. Bunların bir kısmı tecrübeye dayalı olup, annede görülen fizyolojik değişiklikler gözlenerek ve bazı davranışlar yorumlanarak yapılırdı.<sup>395</sup> Gebe kadının fizyolojik durumuna bakılarak cinsiyet tayini yapılır. Anne karnındaki çocuk erken hareket ederse erkek olacağına, geç hareket ederse kız olacağına inanılır.<sup>396</sup> Ayrıca gebe kadının karnı sivri ise erkek çocuğu, yaygın ise kız çocuğu

<sup>388</sup> Günay, Güngör, a.g.e., s. 102.

<sup>389</sup> Saracoğlu, a.g.m., s. 330.

<sup>390</sup> Nermin Erdentuğ, Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki, T.T.K. Yay. Ankara 1956, s. 84.

<sup>391</sup> F. Rasim Çelik ve O. Naci Ak, Rize Kültür Derlemeleri, R.H.E.M. Yay., Rize 1999, s. 261.

<sup>392</sup> Harun Güngör, Abdurrahman Küçük, Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya’dan Anadolu’ya Taşınanlar, 1. Baskı, A.K.M.B. Yay., Ankara 1997, s. 17.

<sup>393</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 261.

<sup>394</sup> Örnek, a.g.e., s. 136.

<sup>395</sup> Çelik, Trabzon-Çaykara Halk Kültürü, s. 202.

<sup>396</sup> Abdurrahman Küçük, “Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bakış”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, s. 249.

olacağına inanılır.<sup>397</sup> Gebe kadının haberi olmadan, bir minderin altına bıçak, diğer minderin altına da makas konulur. Gebe, bıçağın üstünde bulunan mindere oturacak olursa erkek çocuğu, makasın üstündeki mindere oturacak olursa kız çocuğu olacağına inanılırdı.<sup>398</sup> Bu uygulama yaygın olarak Rize yöresinde de mevcuttur. Bıçak, makas gibi aletler demirden imal edilir. Demir madeni, kam tarafından büyü ve tedavi usullerinde, yemin merasimlerinde kullanılan bir mukaddestir.<sup>399</sup>

Doğum öncesi çocuğun cinsiyetini tayin etmede rüyaların rolü olduğuna inanılır.<sup>400</sup> Gebe kadın rüyasında yılan ve güneş görürse erkek çocuğu olacağına; ay, armut ve kiraz görürse kız çocuğu olacağına inanılır.<sup>401</sup> Gebe kadın rüyasında silah görürse erkek çocuğu olacağına, altın veya boncuk görürse kız çocuğu olacağına inanılır.<sup>402</sup>

Yakutlarda da kadınlar erkek çocuk dünyaya getirmek için adaklar adarlardı.<sup>403</sup> Kız çocuk istenmediği zaman ağaca taş atılarak ”*kızı taşladım oğlana başladım*” denilir. Bu inanç eskiden beri ağacın kızı temsil etmesinden kaynaklanıyor.<sup>404</sup> Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi Rize’de de erkek çocuğa daha çok önem verilir, kız çocuğuna o kadar önem verilmezdi. Çünkü erkek çocuk ailenin devamı olarak görülürdü.<sup>405</sup> Öyle ki düğünle ilgili geleneklerimizde bile ilk çocuk erkek olsun diye gelinin eve geldiği ilk gün kucağına erkek çocuk verilir.<sup>406</sup>

## 2002. Gebe Kadının Kaçınmaları

Anne karnındaki bebeği olumlu ya da olumsuz yönde etkileyeceğine inanılan bazı eylemler vardır ki, bunlardan kaçınmak veya yerine getirmek gerekir.<sup>407</sup> Gebe kadınlara gecenin geç saatlerinde dışarıya çıkmamaları, kaynamış suyu veya kor halindeki ateşi

<sup>397</sup> Ahmet Gökbel, Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler, A.K.M.B. Yay., Ankara 1998, s. 88.

<sup>398</sup> Acıpayamlı, a.g.e., s. 31.

<sup>399</sup> Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, M.E.B. Yay., Ankara 1971, s. 59, 63.

<sup>400</sup> Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 87.

<sup>401</sup> Acıpayamlı, a.g.e., s. 33.

<sup>402</sup> Küçük, “Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bakış”, s. 249.

<sup>403</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 168.

<sup>404</sup> Ögel, Türk Mitolojisi, s. 115.

<sup>405</sup> Saracoğlu, a.g.m., s. 330.

<sup>406</sup> Abdülkerim Abdülkadiroğlu, “Kastamonu’da Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançları”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, s. 2, 3.

<sup>407</sup> Örnek, a.g.e., s. 136.

geceleyin gelişi güzel yerlere dökmeleri tembih edilir. Bu saatte yerlerin ve göklerin mühürlendiğine, dolayısıyla gecenin kişiöglü için uğurlu olmadığına, her yerde gezen ve anne adayına zarar veren güçlerin olduğuna inanılır.<sup>408</sup> Rize’de de hamilelerin ve normal insanların da gece geç saatte dışarıya çıkması ve gece yere kaynamış su veya normal su dökmesi iyi karşılanmaz. Çünkü dökülen suyun cinlerin üzerine dökülme ihtimali vardır ve böyle bir durum yaşandığı takdirde söz konusu cinlerin o kişiye musallat olacağına ve zarar vereceğine inanılır.<sup>409</sup> Bu kaçınmalar eski Türklerdeki gecenin uğursuzluğu inancından kaynaklanmaktadır.

Doğacak çocuğun fiziki yapısına, huy ve karakterine doğrudan tesir edeceğine inanılan ve bu münasebetle yerine getirilen birtakım uygulama ve yasaklar vardır. Anne adayı renkli gözlü, olumlu ve güzel çocuklara veya huyu, ahlakı, kişiliği toplum tarafından beğenilen şahıslara bakarsa çocuğun bu kişilerin özelliklerine sahip olacağına inanılır.<sup>410</sup> Gebe kadının çirkine, sakata bakması doğru değildir. Aksi takdirde çocuğun sakat ve çirkin olacağına inanılır. Ay’a, güneşe ve güzel insanlara bakmasına dikkat edilir. Böylece çocuk ay gibi, güneş gibi güzel olur.<sup>411</sup> Bakma işlemiyle güzellik ve çirkinliğin bebeğe geçeceğine inanılır.<sup>412</sup> Bazı yiyecekleri gebe kadının isteyip de yiyememesi halinde çocuğunun sakat olacağına, tatlı yiyen kadının çocuğunun güzel, ekşi yiyenin çocuğunun ise çirkin olacağına inanılır.<sup>413</sup> Ayrıca gebe kadın cenazeye gitmez, ölü yüzü görünce bebeğinin öleceğine inanılır.<sup>414</sup> Rize’de ciğer yiyen hamile kadının çocuğunun benekli olacağına inanılır.<sup>415</sup> Bunlar gibi hamile kadınlar için pek çok kaçınmalar mevcuttur. Bu durumun başlangıçtaki inançlardan, kamların değişik nesnelere bakarak kehanette bulunmalarından, diğer bir ifadeyle falcılığın değişik bir biçimi olan inançlardan kaynaklandığı açıktır.<sup>416</sup>

<sup>408</sup> Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, 1. Basım, M.E.B., İstanbul 1976, s. 96.

<sup>409</sup> Hatice Kul (K.K.), Rize/Güneysu, 58 yaşında ilkokul mezunu. Ayrıca gece çamaşır çırpılması halinde de, cinlerin o kişiye musallat olacağına inanılır. Bu sebeple bu tarz işler sabaha bırakılır.

<sup>410</sup> Araz, a.g.e., s. 95.

<sup>411</sup> Erdentuğ, a.g.e., s. 86.

<sup>412</sup> Acıpayamlı, a.g.e., s. 36.

<sup>413</sup> Küçük, “Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bakış”, s. 249.

<sup>414</sup> Saracoğlu, a.g.m., s. 331.

<sup>415</sup> Çelik-Ak, a.g.e., s. 259.

<sup>416</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 46.



## 201. Doğum ve Sonrası

Eski Türk hayatında doğum ve sonrası çok önemlidir.<sup>417</sup> Doğum Türklerde daima toy ve şenliklere vesile olmuş, bu arada kurban uygulamasına sıklıkla başvurulmuştur.<sup>418</sup> Yakutlarda da doğum sonrası bir hayvan kurban kesilir. Çocuk dünyaya geldiğinde babası toplananlara ziyafet verir.<sup>419</sup> Eğer doğan han çocuğu ise yüzlerce kurban kesilerek günlerce ziyafet verilirdi.<sup>420</sup> Türk topluluklarında yaygın olan doğumdan sonra kurban kesme âdeti Anadolu'da da pek çok yörede mevcuttur. Türk inançlarında bu uygulamanın amacı koruyucu iyeleri memnun etmektir.<sup>421</sup> Çocuğun doğumu silah atılarak duyurulur. Doğum haberini getirenlere bahşiş verilir.<sup>422</sup> Rize'de de doğum olayından sonra silah atma ve doğum müjdesini getirenlere bahşiş verilmesi uygulaması mevcut olup günümüzde de yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.

Yakutlarda ilk doğuma büyük önem verilir. Doğum yaklaşınca erkek ormandan kayın ağacı keser.<sup>423</sup> Eski Türklerce önemli sayılan kayın ağacından<sup>424</sup> üç kazık hazırlanır. Kiler, ev ve sandıklar hep açık tutulur. Altaylarda da doğum sırasında erkekler havaya ateş edip çeşitli sesler çıkararak kötü ruhların gelip anne ve bebeğe zarar vermesini engellerler.<sup>425</sup> Kazak Türklerinde ve diğer Türk topluluklarında doğum sırasında kötü ruhlardan korunmak için ateşe bir miktar yağ atılır. Bu şekilde ata ruhlarının memnun edileceğine inanılır.<sup>426</sup>

Çocuğun doğal gelişimini engelleyen bedensel, zihinsel ve ruhsal özürlerini gidermek, çocuğu nazardan, büyüsel içerikli zararlı dış etkilere korumak için halk arasında eskiden beri uygulanan geleneksel tedavi yöntemleri vardır. Bunlar en çok çocuğun yaşamaması, yürümemesi, konuşmaması, çok ağlaması ve nazara uğraması gibi durumlarda

<sup>417</sup> Araz, a.g.e., s. 99.

<sup>418</sup> Günay, Güngör, a.g.e., s. 103.

<sup>419</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 168.

<sup>420</sup> Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 4. Baskı, T.D.A.V. Yay., İstanbul 2001, s. 278.

<sup>421</sup> Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 98.

<sup>422</sup> Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 206.

<sup>423</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 168.

<sup>424</sup> İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü", s. 273.

<sup>425</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 168.

<sup>426</sup> Küçük, "Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bakış", s. 241.

uygulanmaktadır.<sup>427</sup> Çocuğu doğup da yaşamayan aileler çocuklarının yaşamaları için bazı tedbirler alırlar. Yakutlar aileye musallat olan ölüm ruhunu aldatmak için çocuğu komşulardan birine satarlar. Tubalar bebeği bir kazanın altına saklarlar ve oyuncak bir bebek yapıp ona öldü diye ağlarlar. Bu ve benzeri birçok uygulamalarla ölüm ruhunun aldatıldığına ve artık aileyi rahat bırakacağına, çocuğunda yaşayacağına inanılır. Bu ve benzeri uygulamalar Kazak, Kırgız ve Başkurtlarda da mevcuttur. Ayrıca çocuğun yaşaması için Yaşar, Dursun, Ölmezbay ve Satılmış gibi kötü adlar verilerek ölüm ruhundan çocuklar korunmuş olurdu.<sup>428</sup> Rize’de eğer çocuk doğar da yaşamaz ise yedi tek nikâhlıdan eski yamalar toplanır. Toplanan bu eski yamalardan çocuğa elbise dikilir. Bu şekilde çocuğun yaşayacağına inanılır.<sup>429</sup> Bu da ölüm ruhunu aldatmak için yapılan eski Türk adetlerinden biri olsa gerekir.

Her türlü canlı ve cansız nesneye zarar verdiğiğine inanılan nazar olgusu çok yaygındır. Nazar özellikle çocuklar için büyük tehlike arz ettiği için, çocukların nazardan korunması için birçok yola başvurulur.<sup>430</sup> Rize’de nazar ile ilgili ”öküzü kazana, insanı mezara götürür” deyimini vardır.<sup>431</sup> Bu sebeple yeni doğan çocukların beşiklerine nazar boncukları ve muskalar koyulur.<sup>432</sup> Ayrıca Rize’de kömürün nazara iyi geldiğine inanılır ve çocukların alınına ve burunlarına kömür sürülür. Nazar değen çocukları tedavi etmek amacıyla kurşun ve tuz dökülür.<sup>433</sup> Kurşun dökme âdeti de Şamanizm geleneklerindedir. Şamanist inançlarda buna “*kut kuyma*” yani “*kut dökme*” denirdi. Kötü ruhların çaldığı talih, saadet unsurunu geri döndürmek için yapılan sihri bir ayindir.<sup>434</sup> Bu bir nevi eski Türklerdeki kötü ruhları aldatma pratiklerine benzemektedir. Çocuk ve annenin nazar değmesine karşı korunması için onlara çeşitli nazarlıklar takılır.<sup>435</sup> Ayrıca çocuğa nazar değmesin diye mavi boncuk veya muska takılır.<sup>436</sup> Mavi boncuğun kötü gözün etkisinden, kötü bakışlardan

<sup>427</sup> Örnek, a.g.e., s. 164.

<sup>428</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 174.

<sup>429</sup> Süleyman Kazmaz, Beyazsu Köyü ( Bir Köy Araştırması), T.H.K.A.T.V. Yay., Ankara 1994, s. 64.

<sup>430</sup> Örnek, a.g.e., s. 169.

<sup>431</sup> Çelik-Ak, a.g.e., s. 260.

<sup>432</sup> Kazmaz, Beyazsu Köyü, s. 65.

<sup>433</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında, okur-yazar değil.

<sup>434</sup> Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, s. 477.

<sup>435</sup> Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 96.

<sup>436</sup> Osman Keskinoglu, “Bulgaristan Türkleri Kocabalkan Köyleri Folkloru”, **Türk Kültürü Araştırmaları III-VI**, T.K.A.E. Yay, Ankara 1966–69, s. 216.

çocukları koruduğuna inanılır.<sup>437</sup> Nazar için koruyucu bir tedbir olarak çocuklara takılan mavi nazar boncuklarına ait inanç ve düşüncelerin eski Türk inançlarından kaynaklandığı düşünülmektedir.<sup>438</sup> Bütün bunlar dinsel ve büyüsel içerikli olup anne ve çocuğu korumak için yapılmaktadır.<sup>439</sup>

## 2010. Ad Verme

Türk hayatında çocuğun korunması, iyi bir insan olması ve sosyal hayatta başarılı bir vatandaş olması için, doğumdan sonra yapılan uygulamalardan biride ad vermedir.<sup>440</sup> Yeni doğan çocuğa ad konması genellikle dinsel bir törenle olur. Bu şekilde ad koyma işlemi kutlanarak ve kutsanarak yerine getirilmiş olur.<sup>441</sup> Çocuklara isim koyma töreni doğduğu günün ertesinde veya doğduğu hafta içinde olur.<sup>442</sup> Çocuğa ad verme töreninde ilenin en büyük erkeği, başı sağda, yüzü kibleye dönük olan bebeği kucağına alır, yavaş sesle ezan okur, sonra bebeğin kulağına üç kez ismini söyler ve ad verme töreni tamamlanmış olur.<sup>443</sup>

Eski Türklerde bazı topluluklarda çocuk doğduğu sırada çevresinde ilk gördükleri eşyadan birinin, gelen konuğun veya o günlerde meydana gelmiş önemli bir hadisenin adını çocuğa verirlerdi.<sup>444</sup> Altay Türklerinde, çocuk dünyaya gelince büyük kardeş ona isim koyar.<sup>445</sup> Eski Türklerde çocuğu kötü ruhlardan korumak için Ölmezbeş, Taştan, Kurç gibi kötü isimler verilirdi.<sup>446</sup> Bu şekilde kötü ruhları aldatarak çocuklarının ruhlarını almalarını engellediklerine inanılırdı. İsim verme töreninde daha önce çocuğu doğup

<sup>437</sup> Hikmet Tanyu, “Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma”, **Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri (27-29 Ekim 1975 Konya)**, K.T.D. Yay., Ankara 1976, s. 134.

<sup>438</sup> Mehmet Aydın, “Konya’daki Manevi İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler**, C. I, Ankara 1985, s. 254.

<sup>439</sup> Örnek, a.g.e., s. 140.

<sup>440</sup> Araz, a.g.e., s. 104.

<sup>441</sup> Örnek, a.g.e., s. 149.

<sup>442</sup> Ali Rıza Yalman (Yalgın), **Cenupta Türkmen Oymakları I**, (Haz. Sabahat Emir), K.B. Yay., Ankara 1993, s. 28.

<sup>443</sup> Orhan Acıpayamlı, “Türk Kültüründe “Ad Koyma Folkloru”nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1992, s. 7.

<sup>444</sup> Bedri Noyan, “Ad Vermede Gelenekler-Türkçe İnsan ve Aile Adları Hakkında”, **Türk Kültürü**, 21/245–248, Eylül 1983, s. 640.

<sup>445</sup> Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, s. 93.

<sup>446</sup> İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 174, 175.

ölenler yeni doğan çocuklarına Yaşar, Dursun, Durak gibi adlar verirler ve bu adlarla onların yaşayacaklarına inanılır.<sup>447</sup>

Dede Korkut Hikâyeleri'nde bir çocuk baş kesmese, kan dökmese ad koymazlardı. Oğlan savaşta ya da avda yararlılık gösterdikten sonra, boyun bütün üyeleri toplanır, boyun din adamı Dede Korkut, dualarla ve kutlamalarla oğlana gerçek adını verir. <sup>448</sup> Savaşta avda yaralılık gösteren gence genelde verilen isim öldürdüğü yırtıcı hayvanın adının kısaltılması olurdu. <sup>449</sup> Yakutlarda da çocuklara ilk ad, oturmaya başladığında verilirdi. İkinci gerçek ad ise yay çekip ok atamaya başlarken verilirdi. <sup>450</sup> Çocuklar isim alınca kadar "Atsız" olarak anılırlardı. <sup>451</sup> Dede Korkut Hikâyeleri'nde Korkut Ata, azgın bir boğayı yenen bir yiğide "Boğaç" adını vermiştir. <sup>452</sup> Bu uygulama aynı şekilde Moğollarda da vardır. <sup>453</sup> Ad ve ad verme olgularının da diğer Türk kültür öğeleri gibi Orta Asya kökenli olduğu görülmektedir. <sup>454</sup> Ad verme konusunda Türkler eski ve ulusal geleneklerinin birçoklarını muhafaza etmiş olmakla beraber, İslami etkiler altında da kalmışlardır. <sup>455</sup> Rize'de eski Türklerdeki ad verme gelenekleri görülmez. Doğan çocuğa aile büyüklerinden birisi isim koyar. Verilen isim de genellikle ölmüş aile büyüklerinden birinin ismi olur. Bunda çocuğun o kişiye benzeyeceği inancı vardır ve bu inanç halen Rize'de devam etmektedir. Bu sebeple de en yaygın isimler Peygamberimizin isimleri ve onun aile efradının isimleridir. <sup>456</sup>

<sup>447</sup> P. Naili Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984, s. 89.

<sup>448</sup> Abdülkadir İnan, "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar", **Türk Kültürü Araştırmaları III-VI**, T.K.A.E.Y., Ankara 1966-69, s. 146.

<sup>449</sup> Jean-Paul Roux, "Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı", **Türk Kültürü El Kitabı, İslamiyet'ten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar**, Cilt. II, Kısım. Ia, (Ed. Emel Esin), M.E.B. Yay., İstanbul 1972, s. 83.

<sup>450</sup> İnan, "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar", s. 147.

<sup>451</sup> Faruk Sümer, "Eski Türklerde İsim Koyma Geleneğinde Adsız", **Türk Edebiyat ve Folklorunda Yeni Görüşler C. I**, Ankara 1985, s. 23-27.

<sup>452</sup> Gökyay, a.g.e, s. CCCLXXXVI.

<sup>453</sup> Tuncer Gülensoy, "Türk Halk Bilimine Kaynak Olarak Moğolların Gizli Tarihi", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Cilt. I, M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, s. 122.

<sup>454</sup> Acıpayamlı, "Türk Kültüründe "Ad Koyma Folkloru"nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", s. 13.

<sup>455</sup> M. Şakir Ülkütaşır, "Türkiye Türklerinde Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV., Gelenek, Görenek ve İnançlar**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, s. 369.

<sup>456</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında, okur-yazar değil.

### 2011. Alkarısı (Albasması)

Doğum sırasında veya doğumdan sonraki kırk gün içinde en çok korkulan hastalık “*Albasması*”dır.<sup>457</sup> Alkarısı olarak da bilinen Albasması, Orta Asya inançlarında kötü ruhtur. Bu ruh lohusalarda ve çocuklarda hastalıklara neden olur.<sup>458</sup> Kırgız ve Kazaklarda Albastı iki türdür. Biri “*Kara albastı*”, diğeri “*Sarı albastı*”dır.<sup>459</sup> Genellikle Alkarısı, kızıl saçlı bir kadın olarak nitelenir.<sup>460</sup> Alkarısı gözü tepesinde, dişlek, al gömleklili ve çok çirkin bir yaratık olarak tanımlanır. “Albastı”, “Alkarısı”, “Alanası”, “Alkızı” gibi terimlerle ifade edilen bu ruhun kimi zaman lohusa kadınları ve çocukları öldürdüğüne inanılır.<sup>461</sup> Alkarısı tek başına olan lohusanın ciğerini alıp suya bırakırsa lohusa ölür.<sup>462</sup> Alkarısı inancı Anadolu’da birçok bölgede var olup<sup>463</sup> Yakutlardan, Karadeniz ve Akdeniz çevresindeki Müslüman Türklere varıncaya kadar bütün Türk âleminde yaygın bulunan eski Türk dini kalıntılarındanır.<sup>464</sup>

Türk inançları arasında yer alan “*Alkarısı veya Albasması*”ndan hamile kadınları, doğum sırasında veya doğumdan sonra korumak için bazı tedbirler alınır. Doğum sırasında eve giren hiç bir eşya dışarı çıkarılmaz.<sup>465</sup> Lohusa yedi gün yalnız bırakılmaz ve ışıklar yanık bırakılır. Lohusanın başucuna *Kuran-ı Kerim* asılır.<sup>466</sup> Albastı tüfek sesinden korktuğu için tüfek patlatılır.<sup>467</sup> Eski Türk inançlarında tüfek patlaması gibi çeşitli seslerin kötü ruhları korkutup kaçırdığına inanıldığı için bu uygulama yapılırdı. Rize’de çocuk doğduğu zaman cinden periden korunması için muska yapılır.<sup>468</sup> Kaşgarlı Mahmud, “bitik” diye tanımladığı muskadan (nusha) bahsetmektedir. Bir kısım Türkler arasında cin

<sup>457</sup> Saracoğlu, a.g.m., s. 335.

<sup>458</sup> Esat Korkmaz, *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Yay., İstanbul 2003, s. 21.

<sup>459</sup> İnan, “Al Ruhü Hakkında”, s. 259.

<sup>460</sup> Cemil Cahit Güzelbey, “Gaziantep’te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar”, **Türk Folklor Araştırmaları 1981/2**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, s. 26.

<sup>461</sup> Acıpayamlı, a.g.e., s. 76.

<sup>462</sup> İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 169–170.

<sup>463</sup> İnan, “Müslüman Türklere Şamanizm Kalıntıları”, s. 477.

<sup>464</sup> M. Fahrettin Kırzioğlu, “Gürcistan’da Eski-Türk İnanç ve Geleneklerinin İzleri”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV., Gelenek, Görenek ve İnançlar**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, s. 154.

<sup>465</sup> Cihat Özönder, “Türkiye’deki Kazak Göçmenlerinin Dini Yapıları ve Şamanizm Bakıyyeleri”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV.**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, s. 419.

<sup>466</sup> Küçük, “Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bakış”, s. 249.

<sup>467</sup> İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 172.

<sup>468</sup> Süleyman Kazmaz, Çayeli: Geçmiş Günler ve Halk Kültürü, T.H.K.A.T.V. Yay., Ankara 1994, s. 161.

çarpmasına karşı muska yapıldığından bahsedilir.<sup>469</sup> Rize’de albasmasını önlemek için lohusanın yatağının etrafı ipe sarılır. Bu üç gün boyunca devam ettirilir. Ayrıca loğusa doğum yaptığı gece albasmaması için uyutulmazdı. Aksi takdirde lohusanın bir daha uyanmayacağına inanılırdı. Ayrıca lohusanın yastığının altına bıçak ve başucuna Mushaf koyulurdu.<sup>470</sup> Rize’de birçok yerde lohusa kadın yalnız bırakılmaz, çünkü kötü ruhların ona ve bebeğe musallat olacağına inanılırdı.<sup>471</sup> Bunların ve bunlara eklenecek bir sürü önlemin amacı çocuğa ve annesine zarar verecek olan Alkarısını uzaklaştırarak onu etkisiz duruma sokmaktır. Bu önlemlerin hepsinin dinsel ve büyüsel önleyici güçleri olduğuna inanılmaktaydı.<sup>472</sup> İslamiyet’ten sonra koruyucu unsurlar arasına “sala”, “mevlüt”, “ezan”, “muska” gibi unsurlar katılmıştır.<sup>473</sup>

## 2012. Kırk Basması

Lohusa kadına ve çocuğuna doğumdan sonra kırk gün içinde gelen hastalıklara genel anlamda “kırk basması”, *kırk bastı*”, “*lohusa bastı*” gibi isimler verilmektedir.<sup>474</sup> Anne ve çocuğun bu süre içinde hastalanmamaları, yani kırk basmasına uğramamaları için alınan bazı tedbirler vardır.<sup>475</sup> Bu inanca göre yeni doğan bebeğin giysileri asla geceleri dışarıya bırakılmaz ve bebeğin elbiselerinin yıkandığı su geceyin dışarı dökülmez.<sup>476</sup> Aksi yapılırsa cinlerin bebeklere musallat olacağına inanılır.<sup>477</sup> Ayrıca lohusa kırk gün boyunca yalnız bırakılmaz. Yalnız kalması halinde kötü ruhların ona musallat olacağına inanılır.<sup>478</sup> Karadeniz’ de ve Rize’de de yeni doğmuş çocuğun bulunduğu eve et girerse etin çocuğu basacağına inanılır. Bu sebeple etin çocuğu basmaması için çocuk ete bastırılır veya etin üstünden geçirilir.<sup>479</sup> Ayrıca Rize’de kırklı çocuğun yanına girenler ellerini demir zincire sürerler. Bu uygulamanın temelinde demirin koruyucu gücü ile ilgili eski Türk inançlarının

<sup>469</sup> Reşat Genç, Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Ankara 1977, s. 99–102.

<sup>470</sup> Çelik-Ak, a.g.e., s. 236.

<sup>471</sup> Hatice Kul(K.K.), Rize/Güneysu 58 yaşında ilkokul mezunu.

<sup>472</sup> Örnek, a.g.e., s. 146.

<sup>473</sup> Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, s. 8, 9.

<sup>474</sup> Acıpayamlı, a.g.e., s. 85.

<sup>475</sup> Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 208.

<sup>476</sup> İrina Demçinova, “Altaylarda Çocuk Doğumu ve Ölüm Merasimleri”, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, (23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir)**, Evrak Yay., Ankara 2001, s. 210.

<sup>477</sup> Keskinoglu, “Bulgaristan Türkleri Kocabalkan Köyleri Folkloru”, s. 216.

<sup>478</sup> Güzelbey, “Gaziantep’te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar”, s. 26.

<sup>479</sup> Hamdiye Danişoğlu(K.K.), Rize/Ardeşen, 62 yaşında ilkokul mezunu.

izleri vardır.<sup>480</sup> Yine Rize ve çevresinde lohusa kadının iş yapması iyi karşılanmaz. İş yapması halinde ona kötü ruhların musallat olacağına inanılır.<sup>481</sup>

Kırk basması halinde, çocuk ayaklarını basamaz, gelişemez ve başı gövdesine nazaran daha büyük olur. Bu durumda çocuğu kırk basmasından kurtarmak için bazı tedavi yöntemlerine başvurulur. Örneğin çocuğun annesi sabah kimseyle konuşmadan yedi arazi hudut taşına çocuğun ayağını bastırır.<sup>482</sup> Bu uygulama Rize ve çevresinde de mevcuttur. Ancak Rize’de çocuk yürüme çağına geldiği halde yürüyemiyorsa, gelişimi normal değilse ve kafası gövdesine nazaran büyükse bu uygulama yapılır.<sup>483</sup> Bursa yöresinde de gelişemeyen çocukların üzerine üç defa yatırılarak tedavi edildiği taşlar vardır. Taşla ilgili bu uygulamalar eski Türklerde, taşın şifa verdiği ve hastalıkları iyileştirdiği inancının uzantılarıdır.<sup>484</sup>

Cenaze geçerken cenazeden daha aşağıda olmak çocuk ve kadınları etkileyerek “baskınlık” denen hastalığa sebep olur.<sup>485</sup> Rize Pazar’da zamanı geldiği halde yürüyemeyen çocuğa “basılmış” denir. Basılmış çocukların tedavileri için bunların ayakları bir iple bağlanır ve camide namazdan ilk çıkan kişiye bu ip kestirilir.<sup>486</sup> Başka bir tedavi yöntemi de yürümesi geciken çocuk üç kez yatırlardan birinin çevresinde dolaştırılır.<sup>487</sup>

### 2013. Kırklama

Doğum olayından kırk gün sonra çocuğu ve anneyi arıtmak, topluma katılmalarını sağlamak ve hastalıklardan, uğursuzluklardan korumak amacıyla uygulanan pratiğe “kırklama” denir. Kırklama işlemine “kırk dökme”, ve “kırk çıkarma da” denir. Kırklama işlemi için en yaygın süre kırk günlük süredir. Bu sürenin yedi, yirmi, otuz, otuz yedi, otuz

<sup>480</sup> Gökdağ, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, s. 284.

<sup>481</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

<sup>482</sup> Halit Özdemir, “Ardanuç ve Çevresinde Kırk Basması ve Kırkla İlgili İnanışlar”, **Türk Folkloru**, Sayı: 72, (Temmuz 1985), s. 25.

<sup>483</sup> Hatice Kul(K.K.), Rize/Güneysu, 58 yaşında ilkökul mezunu.

<sup>484</sup> Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, 1. Baskı, K.T.B. Yay., Ankara 1987, s. 82-84.

<sup>485</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 260.

<sup>486</sup> Yaşar Kalafat, “Balıkesir ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Basmak ve Basılmak Kavramları ve Mahiyetleri”, **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyum Bildirileri (1-2 Haziran 1998)**, Balıkesir 1998, s. 418.

<sup>487</sup> Orhan Acıpayamlı, “Türkiye’de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri (8-14 Ekim 1973)**, Başbakanlık Basımevi Yay., Ankara 1974, s. 361.

dokuz ve kırk bir gün olduğu yöreler de vardır.<sup>488</sup> Kırk sayısı üç, yedi ve dokuz sayısı gibi Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.<sup>489</sup> Rize’de lohusa kırkı dolduktan sonra okunmuş su ile abdest alarak kırklanırdı.<sup>490</sup> Kırkı çıkmış çocuk da dualarla yıkanarak kırklanmış olur.<sup>491</sup> Kırklama suyunun temiz olmasına dikkat edilirdi.<sup>492</sup> Bazı bölgelerde kırklama suyuna taş, demir, buğday, arpa katılırdı. Bunların suya katılmasıyla suyun sihirsiz gücü temas büyüsüyle arttırılmış olur. Bu suyla yıkanan anne ve bebek suyun bedene teması ile bu büyüden etkilenirler.<sup>493</sup> Böylece bu cisimlerin koruyucu gücünde faydalanmış olurlardı. Kırklama ile lohusalık sona erer, anne ve bebek için kırkı dolana kadar konulan yasaklar kalkmış olur.<sup>494</sup>

Kırklama pratiği büyüsel ve dinsel güçlerin kullanıldığı ve bu yolla çocukla anneyi korkusuzca topluma katmayı amaçlayan bir gelenektir.<sup>495</sup> Anadolu’da ve Rize’de kırkı çıkan çocuğa, sağlıklı büyümesi ve kötü güçlerden korunması için kırkıncı gününde mevlüt okutulur. Kırklama ile ilgili yapılan bu törenler eski Şamanist geleneklerden kalma uygulamalar olup İslamiyet’in kabulüyle bu törenlere mevlüt gibi uygulamalar katılarak İslamleştirilmiştir.

## 21. Evlenme ile İlgili İnanç ve Adetler

İnsan yaşamının önemli bir safhası olan evlilik aynı zamanda evrensel bir boyutta benimsenip kabul gören toplumsal bir kurumdur.<sup>496</sup> Başlangıçtan bu yana, Türk toplulukları farklı coğrafyalarda yaşamalarına, farklı siyasi, sosyal ve kültürel değişmelerle karşı karşıya bulunmalarına rağmen özellikle aile müessesesi hakkındaki duygu ve

<sup>488</sup> Zümrüt Erk, “Anadolu’da Kırklama”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay Ankara 1976, s. 101–108.

<sup>488</sup> Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 209.

<sup>489</sup> Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançları İtibariyle Doğu Anadolu ve Orta Toroslarda Kırk Motifi”, **Türk Folkloru**, Sayı: 22, Yaz 1994, s. 15.

<sup>490</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 30.

<sup>491</sup> Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, s. 9.

<sup>492</sup> Acıpayamlı, a.g.e., s. 94.

<sup>493</sup> Erk, a.g.m., s. 107.

<sup>494</sup> Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 209.

<sup>495</sup> Erk, a.g.m., s. 107.

<sup>496</sup> Ayşe Akman, “Artvin’in Bazı Yerlerinde Evlenme Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1999**, K.B. Yay., Ankara 2002, s. 2.



düşüncelerini pek değiştirmemişlerdir.<sup>497</sup> Evlenme ve yuva kurma eski Türk toplumu ile Türk devletlerinin temeli, aile ise çekirdeğidir. Evliliğin sembolü “*eb*” yani evdir. Evlenmek için eski Türklerde “*eblenmek*” derlerdi.<sup>498</sup> Evlenme, Türkçe bir kelimedir. *Eb* ve *et* sözcüklerinden yapılmıştır. “*Eblenme*” (evlenme), hayatlarını birleştiren iki insanın yeni bir eve sahip olmaları demektir.<sup>499</sup> “*Ocak*”, Türklerde ev ve yuvanın tek sembolüdür. Yakut Türklerinde evlilik “*sönmez bir ateş yakmadır*”, diğer Türklerde ise “*ateşin sıcak olsun*” denir. Anadolu’da “*ocağın sönmesi*”, “*aile ocağı*” denmesi hep bu eski Türk geleneklerinin izleridir.<sup>500</sup> Rize’de bazı köylerde ev inşa edilecek yere “*ocaklık yer*” denmesi, kavga eden kişilerin birbirlerine “*ocağın batsın*” şeklinde beddua etmeleri, eve gelen gelinin hayırsız çıkması halinde “*ocağını kapatmak*”, “*ocağını söndürme*” kelimesinin kullanılması eski Türk geleneklerinin günümüze yansımalarıdır.

Yaşamın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gerek kızın ve gerek erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasındaki dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay olarak görülmüştür. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültürün öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı, tören, töre, adet, gelenek ve görenek bakımından zengindir. Toplumların tarihsel boyutları, ekonomik yapıları, yerleşim düzenleri, üretim ilişkileri, gelenekleri ve kültürleri evlenme biçimlerini belirlemektedir.<sup>501</sup> Türk toplumunun temel taşı aile yapısıdır. Ailenin meydana gelmesinde ilk adım evlenme törenidir. Evlenme olayı tarihin en eski dönemlerinden beri Türklerde birçok safhalar gösterilmektedir.<sup>502</sup>

İslamiyet’i kabul edip yerleşik hayata geçmiş olan Anadolu Türklerinin düğün âdetlerinde, eski göçebe hayatı devrine ait geleneklerin izlerini çok açık ve net bir şekilde görmekteyiz.<sup>503</sup> Evlenme ile ilgili eski Türk inançlarına ve eski Türk kültürüne Anadolu’nun her yerinde olduğu gibi Rize ve çevresindeki bölgelerde de rastlamak

<sup>497</sup> Hasan Köksal, “Türk Düğünlerinde Saçı Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 (Konya)**, K.B. Yay, Ankara 1996, s. 176.

<sup>498</sup> Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 253.

<sup>499</sup> Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, T.D.K.Y., Ankara 1981, s. 156.

<sup>500</sup> Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 253, 254.

<sup>501</sup> Örnek, a.g.e., s. 185.

<sup>502</sup> M. Abdulhalük Çay, *Anadolu’da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi*, T.K.A.E.Y., Ankara 1983, s. 96.

<sup>503</sup> Abdülkadir İnan, “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, s. 342.

mümkündür. Hayatın her alanında olduğu gibi evlilikle ilgili eski Türk inanç ve adetleri bölgemizde de bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir.

## 210. Evlenme Çağı

Çağı gelince evladını evlendirmek, ana baba için, “*mürüvvetini görmek*” deyiimiyle anlatılan, mutluluk verici yüce bir görevdir.<sup>504</sup> Ancak bunun ne zaman olacağı bölgeden bölgeye değişmektedir. Kırsal kesimlerde evlenme çağının geldiğini belirleyen bazı ölçütler vardır. Bunlarda 10–14 yaşları arasında kız ve erkeğin ergenlik çağına girmesiyle meydana gelene fizyolojik ve biyolojik gelişmelerdir. Kızlar ve erkekler bu aşamada ailenin ekonomik, toplumsal ve kültürel etkinliklerine katılırlar.<sup>505</sup> Eskiden Karadeniz bölgesinde birçok yerde kızlarda evlenme yaşı 13 iken erkeklerde 15 idi. Bu sınır bazen ailede çalışana duyulan ihtiyaçlar ve erkeğin tek erkek çocuk olması durumunda daha da aşağıya çekilmekteydi.<sup>506</sup> Eskiden Rize ve çevresinde 18–20 yaşlarındaki kızlara evde kalmış gözüyle bakılırdı. Kısmetlerinin kapalı olduğuna inanılan bu kızların kısmetlerini açmak için birçok yonteme başvurulurdu. Bunun için Rize’de bazı bölgelerde yeni nişanlanmış genç kızın yüzüğünü kim önce takarsa kısmetinin açılacağına inanılırdı, bazen de kısmeti açılınsın diye hocalara okutulur ve muska yaptırılırdı. Başka bir yöntemde kırk ayrı kapıdan para toplanarak bir yüzük alınır ve kıza takılır. Ayrıca Rize’de bazı köylerde kollarını göğsünde çapraz bağlayanların kısmetlerinin kapanacağına inanılır.

Evlenme olayında birde “*sıra gözetimi*” olayı vardır. Evlenmede varsa ağabeyler ve ablalar daha önce evlenir, küçükler onların evlenmesini beklerler.<sup>507</sup> Anadolu’da birçok yerde bu kurala uyulduğu gibi Rize ve çevresinde de yaygın olarak “*sıra gözetimi*” kuralına uyulmaktadır. Ancak son yıllarda bu kurala pek dikkat edilmemekte, kısmeti çıkan evlendirilmektedir. İster kentte ister şehirde olsun Anadolu’nun her yerinde evlenme

<sup>504</sup> Süleyman Kazmaz, “ Halk Hukukunda Evlenme Sözleşmesi”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.H.K.A.G.G.M. Yay., Ankara 1992, s. 177.

<sup>505</sup> Örne, a.g.e., s. 189.

<sup>506</sup> Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 216.

<sup>507</sup> Örne, a.g.e., s. 190.

yaşını ve zamanını ekonomik yaşamın, bazı sosyal olayların, göçlerin, ölümlerin ve kültürel yapının belirlediğini söylemek mümkündür.<sup>508</sup>

### 211. Eş Seçme ve Evlenme Biçimleri

Askerliğini yapmış ve evlilik çağı gelen erkeğin, anne babası çocuklarını evlendirmeye karar verirler. Bu amaçla çocuklarına uygun eş araştırmaya başlarlar. Öncelikle yakın ve uzak akrabalar tercih edilir. Daha sonra köy içerisinde bilinen ailelerin kızlarına bakılır.<sup>509</sup> Bunun için oğlanın annesi, kız kardeşi ve diğer yakın akrabaları çeşitli düğün ve toplantılarda kız araştırırlar. Buna “*kız bakma*” veya “*kız beğenme*” denir.<sup>510</sup> Bugün Anadolu dışındaki bütün Türklerde, akraba dışından evlenme (Egzogami) kuralı geçerlidir.<sup>511</sup> *Dede Korkut*'ta “*yâd kızı helalimdir*” şeklindeki ifade yakın akraba evliliğinin yasak olduğunu belirtir. Bu egzogami yasası birçok Türk boylarında yerleşik hayata geçtikten sonra bile devam etmiştir.<sup>512</sup> Öyle ki Kazaklarda ve Başkurlarda yedinci göbekten evlenmeye müsaade edilir. Aksini yapanlar cezalandırılırlardı. Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra bu yasaya riayet etmişlerdir.<sup>513</sup> Ancak Anadolu'nun birçok yerinde evlilikler akrabalar arasında veya tanıdıklar arasından yapılırdı. Karadeniz bölgesinde de durum böyledir. Rize'de de evlilikler yapılırken çok uzaklara gidilmezdi. Daha çok akrabalar arasında, komşular arasında veya diğer tanıdıklar arasında evlilikler yapılırdı. Rize'de eskilerin eş seçmede fazla şansları yoktu. Eş seçimi daha çok aileler tarafından yapılırdı.

Her toplumun kendi yapısına göre evlenme biçimleri vardır. Bunlardan görücü usulü ile evlenme şekli Türkiye'nin birçok yerinde görüldüğü gibi Rize'de de çok yaygındır. Evlenecek erkeğe kız aranırken akrabalar ve komşular da aracılık ederlerdi. Bu aracı kişilere Rize'de “*elçi*” denirdi. Elçi denilen kişilerin tavsiye ettiği kızlar araştırılırdı.<sup>514</sup>

<sup>508</sup>Gülşen Balıkcı, “Trabzon'un Bazı Yörelerinde Evlenme Adetleri”, **Trabzon Halk Kültürü Araştırmaları** 2004, T.İ.K.T.M. Yay., Trabzon 2004, s. 48.

<sup>509</sup>Akman, a.g.m., s. 6.

<sup>510</sup>Köksal Gedik, “Bayburt'a Ait Örf ve Adetler”, **Türk Folkloru**, Sayı: 55, (Şubat 1984), s. 25.

<sup>511</sup>Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 216

<sup>512</sup>İnan, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar”, s. 147. Kazan Bey'in oğlu Uruz esarete bulunduğuyla şöyle diyor: “Üç aya varmazsam öldüğümü ol vakit bilsin, aygır atım boğazlayıp aşım versin, yâd kızı helalime destur versin.

<sup>513</sup>İnan, “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, s. 341, 344.

<sup>514</sup>Çelik ve Ak, a.g.e., s. 3, 4. Bir kızın elçisi olmak, o kızı evlendirmek için aracılık yapmak, bu işi kızın ve oğlanın ailesinin kafasına sokmak demektir. Kız ve oğlanın arasını bulmaya da elçilik yapmak denir.

Rize’de elçi denen bu araçlar eski Türklerde de vardı. Başkurt, Kazak ve Altay Türklerinde kız ve erkek ailesi arasında aracılık eden kişiye “*yavçı*” (yuçı) denmekteydi. Anadolu’da da bu kişilere “*görücü*” denilmektedir.<sup>515</sup> Elçilerin tavsiyesiyle araştırılan kızların araştırılması sırasında yapılacak hatanın ömür boyu devam edeceği bilindiğinden “*at beslenirken kız istenirken*” atasözüyle hareket edilerek kız isteyenlerde, kızını verecek olanlarda çok titiz davranırlar.<sup>516</sup> Yapılan araştırmalar sonucunda kız aileye uygun bulunursa<sup>517</sup> akraba ve komşulardan seçilen birkaç kadın kızın evini ziyaret edip, hem kız yakından incelenir hem de niyetlerini belli ederlerdi.<sup>518</sup> Buna Rize’de “*kız bakma*” denirdi. Eve gelen görücüler kızın önüne süpürgeyi yıkar ve mısır tanelerini yerlere atarlardı. Eğer kız süpürgeyi kaldırıp ve mısır tanelerini toplarsa düzenli olduğu hükmüne varılırdı. Ayrıca bu şekilde kızın bedensel bir kusuru olup olmadığı da incelenirdi. Yine kızını konuşurarak zihinsel bir kusuru olup olmadığına bakılırdı. Kız tarafı da çeşitli yollarla erkek tarafını incelemeye alırdı. Eğer erkek tarafının çok malı mülkü varsa buna önem verilirdi. Kız tarafının da düşüncesi olumlu ise erkek tarafını araştırmak için kız tarafına zaman verilirdi. Bundan sonra yapılacak iş evliliğin ve düğünün şartlarını konuşmaktı. Alınacak başlık, söz kesme nişan, kıza kesilecek elbise, yapılacak altın konuşulur.

Diğer bir evlenme biçimi olan “*Beşik Kertme*” olayı bugün çok yaygın olmasa da Rize’de bazı yörelerde vardır.<sup>519</sup> Ailelerin henüz beşikte olan çocukları için birbirlerine söz vererek, onların nişanlarının yapılmasına “*Beşik Kertme*” denir. Böylece çocuklar daha beşikte iken kendi istemlerinin dışında nişanlanmış olurlar.<sup>520</sup> Rize’de beşik kertmesiyle ilgili olarak, 11 Safer 1331 tarihinde Zavendik (Çiftlik) köyünde 3 yaşındaki Çalıkoğlu kerimesi Gülçehre bint Yakub ile Arğaloz (Yanıқтаş) köyünden 8 aylık Gençoğlu Hasan bin Memiş 500 kuruş mehr-i müeccel karşılığında velilerinin izni ile evlendirilmelerini örnek olarak verebiliriz.<sup>521</sup> Dede Korkut Hikâyelerinde de geçen<sup>522</sup> beşik kertme olayı ileride birtakım tatsızlıkların yaşanmasına sebep olmaktadır. “*Beşik Kertme*” deyimini, beşikteki kız ve erkek çocukların nişanlandıklarının alameti olarak, ağaç veya tahtadan

<sup>515</sup> İnan, “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, s. 347.

<sup>516</sup> Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 220.

<sup>517</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 3, 4.

<sup>518</sup> Örnek, a.g.e., s. 185.

<sup>519</sup> Çelik-Ak, a.g.e., s. 4, 5.

<sup>520</sup> Örnek, a.g.e., s. 187.

<sup>521</sup> Ümit Erkan, 1509 No’lu Rize Şerhiye Sicili Işığında Rize’de Sosyal Hayat, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, Ağustos 2007, s. 40.

<sup>522</sup> Gökyay, a.g.e., s. XXXII.

yapılmış beşiklerinin kenarına bir “*kertik*”(işaret) konulmasından türemiştir.<sup>523</sup> “*Kert*” sözcüğü Orta Asya’da “*and*”, “*inanış*” ve “*sadakat*” kavramlarını bildiren “*Kertü*” veya “*Kirtü*” kelimesiyle aynı anlama gelmekteydi.<sup>524</sup> Kaşgarlı Mahmud, “*Kirtü*” kelimesini “*yemin, ant, gerçeklik, doğruluk*” şeklinde açıklıyor.<sup>525</sup> Abdülkadir İnan Yakut Türklerinin, dostluklarını bir ağacı kertmekle belirttiklerini ifade eder.<sup>526</sup> İnan, Orta Asya kavimlerinden olan Wuhonlar hakkındaki bir Çin kaynağında, onların sadakatlerini göstermek için kertilmiş çubuk kullandıklarının ifade edildiğini bildirir.<sup>527</sup> Beşik kertme olaylarında oğlan ya da kız evlenme çağına geldiklerinde, birbirleriyle evlenmek istememeleri aileleri güç duruma bırakmaktadır. Özellikle törelerin uygulandığı bölgelerde bu durum çok kötü bir olay olarak karşılanır ve husumetlere sebep olabilir.<sup>528</sup>

Bir diğer evlenme biçimi de Rize’de yaygın olarak görülen “*kız kaçırma*” veya “*peşe kaçma*” şeklindeki evliliklerdir. Rize’de bazı yerlerde kız kaçırma “*kız çekme*” yani kızı zorla kaçırma denir. Oğlan, ailesinden istediği kızı alamazsa arkadaşlarıyla birlikte, silahlı olarak kızı ilk gördüğü yerde kaçıtır ve bir akrabasının yanına götürür. Zorla yapılan bu kaçırma olayında aileler uzun süre birbirlerine düşman olurlar. Peşe kaçmada ise kız kendi rızasıyla, ailesinin onayını almadan, anlaşmalı bir şekilde oğlanla kaçar. Rize’de yaygın olarak görülen peşe kaçma olayları sonucunda aileler bazen anlaşarak bu evliliğe onay verirler.<sup>529</sup> Rize bölgesinde kaçan kız için “*uyma gitme*” deyimini kullanılır ki bu da aşağılamak maksadı ile kullanılır. Değer verilen kızlar için “*o uyma gitmedi, her biri uyma gitmez*” denir.<sup>530</sup> Rize’de bazı yerlerde kız babası uzun süre kaçan kızıyla konuşmaz, hatta bazı yerlerde de kaçan kızlar evlatlıktan reddedilir.

Kız kaçırma geleneği Türklerde çok eski dönemlerden itibaren bir evlenme usulü olarak kendini göstermektedir.<sup>531</sup> Kız kaçırma olayı birçok Türk devletinde ve toplumunda

<sup>523</sup> Mehmet Eröz, “Evlenme ve Düğün Törenleri İle İlgili Türk Gelenekleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, K. B. Yay., İstanbul 1977, s. 175.

<sup>524</sup> Abdülkadir İnan, “Gerçek Kelimesi Üzerine Bir Not”, **Türk Dili**, Sayı: 26, (Eylül 1959), s. 657.

<sup>525</sup> Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., Cilt. I, s. 416.

<sup>526</sup> Abdülkadir İnan, “Manas Destanı Üzerine Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, s. 144.

<sup>527</sup> Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, s. 329.

<sup>528</sup> Örnek, a.g.e., s. 187.

<sup>529</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 5, 6. “Kız çekme” deyimini Rize dolaylarında, genellikle kızın ailesinin ve kendisinin karşı koymasına rağmen, evlenmek maksadıyla zorla ve silah tehdidiyle götürmek anlamında kullanılırdı.

<sup>530</sup> Kazmaz, a.g.m., s. 179.

<sup>531</sup> Günay ve Güngör, a.g.e., s. 103.

farklı şekillerde görülmektedir. Altaylarda kız kaçırma kızın rızasıyla olur hatta ailesinin de onayı olurdu. Yakutlarda ise gençler arkadaşlarıyla yaptıkları törenden sonra baskın yoluyla kız kaçırmaya giderlerdi.<sup>532</sup> Ancak kız kaçırma ve yağma etme yoluyla aile kurma âdeti devamlı huzursuzluğa sebep olduğundan bu meseleyi barış yoluyla halletmek toplumsal bir zaruret olmuştur. Altay Türkleri daha sonraları kızın yağma edilerek kaçırılma geleneğini bırakmışlardır. Kırgızların *Manas Destanı*’nda yağma yoluyla kız kaçırmaktan bahsedildiği gibi barış yoluyla yani kalın ödeme yoluyla evlenme de tasvir edilmiştir.<sup>533</sup>

## 212. Söz Kesme -Ara Kesme -Nişan

Erkek tarafı ile kız tarafı arasındaki anlaşmaya “söz kesme” denir.<sup>534</sup> Erkek ve kız tarafı anlaşmaya vardıktan sonra “ara kesme” töreni yapılırdı. Ara kesme önceden kararlaştırılmış bir günde kızın evinde yapılırdı. Erkek tarafından kadınlı ve erkekli bir grup kızın evine giderdi. Düğünle ilgili konuşulması gerekenler konuşulur, varsa anlaşmazlıklar çözüldü. Oğlan tarafı istenen başlık parasını verirdi.<sup>535</sup> Anlaşma sağlandıktan sonra iki tarafın uyuştuğunu göstermek amacıyla tatlı yenilirdi.<sup>536</sup> Erkek tarafı evden ayrılırken havaya silahlar atarlardı.<sup>537</sup> Eski Türk inançlarında çeşitli sesler çıkartılarak kötü güçlerin kovulacağına inanılırdı. Silah atma olayı Rize’de evlilik geleneklerinin pek çok safhasında tekrarlanmaktadır. Buradaki silah atma olayı ise mevcut sevinci dile getirmek ve duyurmak olsa gerekir.

Söz kesimi Türklerde çok değer verilen, büyük bir antlaşmadır. Evlilik bununla başlar denilebilir. Eski Türk geleneklerinde söz kesimi at üzerinde yapılırdı.<sup>538</sup> Bütün Türk toplumlarının evlenme ile ilgili adetlerinden biri olan başlık, söz kesmeden sonra erkek veya ailesi tarafından, kız tarafına verilen para, mal ve armağandır. Başlık âdeti

<sup>532</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm., s. 166.

<sup>533</sup> İnan, “ Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, s. 345.

<sup>534</sup> Suphi Saatçi, “Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, s. 321.

<sup>535</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 5.

<sup>536</sup> Nermin Erdentuğ, “Türkiye’nin Karadeniz Bölgesi Evlenme Görenekleri ve Törenlerinin Etnolojik İncelenmesi”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, (8-14 Ekim 1973)**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1974, s. 375.

<sup>537</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 5.

<sup>538</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 265. Kız ve oğlan tarafı at üzerinde karşılaşır ve anlaşma bu şekilde olurdu.

Türkistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan, bütün Türk boy ve oymaklarında uygulanan eski Türk geleneklerindedir.<sup>539</sup> Evlenmede kız evinin erkek evinden kalın isteme geleneği Oğuzlarda da vardır.<sup>540</sup> Kalın veya başlık Türk aile hukukunun temelini teşkil eder. Ancak kalın başlık demek değildir. “*Kalın*” babanın sağlığında oğullarının evlenebilmeleri için verdiği paydır. “*Başlık*” ise evlenme sırasında kız ailesine verilen bir hediyedir.<sup>541</sup> Ancak başlık kızın satın alınması şeklinde algılanmamalıdır.<sup>542</sup> Orhun abidelerinde de geçen kalın, mal çeyiz ve servet anlamında kullanılmıştır.<sup>543</sup>

Bu eski Türk geleneği daha sonrada İslamiyet'teki “*mehr-i müeccel*”, “*mehr-muaccal*” ödemeleri ile benzeşmiştir.<sup>544</sup> “*Mehir*”, İslam dinine göre nikâh kıyılırken erkeğin kadına vermek zorunda olduğu ve kadının mülkiyetine giren paradır.<sup>545</sup> Mehir bütünüyle kadının malıdır ve onda dilediği gibi tasarruf edilir.<sup>546</sup> Bugün ise mehir genellikle ödenmemekte veya sembolik miktarda ödenmektedir. Buda sadece dini nikâh yapan ailelerde uygulanmaktadır.<sup>547</sup> Rize'de mehirle ilgili, Rize'nin Emineddin mahallesinde Tuzcuzâde İhsan Bey ibn İzzet Bey ile Ümmü Gülsüm Behice Hanım bint Mehmet Ali Bey, 26 Recep 1332 tarihinde 401 lira-yi Osmanî mehr-i müeccel ile evlenmelerini örnek olarak verebiliriz.<sup>548</sup> Günümüzde ise dini nikâh sırasında erkek kadına sembolik olarak belli bir miktar altın vaat etmektedir.

<sup>539</sup> Ahmet Turan, Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, M.F. Yay., Ankara 1992, s. 13.

<sup>540</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 291.

<sup>541</sup> Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 256. Kalın babanın oğullara evlenme payıdır. Baba malından elbette ki kızlara da bir pay düşüyordu ki buda kızın çeyizi idi. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü, M.E.B. Yay., İstanbul 1969, s. 160.

<sup>542</sup> Halil Narman, “Başlık Parası Geleneği ve Elazığ Şeker Fabrikasında Çalışanların Bu Geleneğe Karşı Tutumları”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, s. 269.

<sup>543</sup> Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, 24. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999, s. 98.

<sup>544</sup> Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 262.

<sup>545</sup> Orhan Hançerlioğlu, İslam İnançları Sözlüğü, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 308. İslam hukukunda nikâhta verilen paraya mehr-i muaccel, boşanma ya da ölüm durumlarında önceden verilen paraya mehr-i müeccel denir. İslam öncesi bir gelenek olup İslam'a daha düzenli bir hale gelmiştir.

<sup>546</sup> M. Akif Aydın, “Mehir”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 28, T.D.V. Yay., Ankara 2003, s. 390. Evlenecek kadın mehir karşılığı bir çeyiz hazırlamak zorunda değildir. Bu yönüyle Türklerde uygulanan ve karşılığında belli bir çeyiz hazırlama zorunluluğu olan başlıktan ayrılmaktadır.

<sup>547</sup> Mahmut Tezcan, Kültürel Antropoloji Açısından Başlık Parası Geleneği, Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1981, s. 23.

<sup>548</sup> Erkan, a.g.t., s. 39.

Rize’de başlık parasına eskiden “*yegi*” denirdi.<sup>549</sup> Başlık olarak verilen para kızın çeyiz masrafları için kullanılırdı. Paranın miktarına göre kıza az veya çok çeyiz yapılırdı.<sup>550</sup> Rize ve Pazar ilçesi köylerinde başlık, çeyiz için alınmaktadır. Kız babası bazen başlığı geçen miktarda çeyiz yapmaktadır. Çünkü kız çay toplamada ailesine çok yardım etmektedir.<sup>551</sup> Ancak Türkiye’de bazı bölgelerde başlık uygulaması köy ve kasabalarda halen devam etmektedir. Kimi bölgelerimizde söz kesiminde, kimi bölgelerde ise nişanda başlık ödemeleri yapılmaktadır.<sup>552</sup>

Söz kesiminden sonra gelen aşama “*nişan*”dır. Nişan töreni kız evi tarafından düzenlenir. Nişan töreninde yüzükler bir büyük tarafından kız ve oğlanın sağ ellerine takılır ve çiftler nişanlanmış olur. Nişanlılık süresinde bir kural yoktur, çiftler askerlik, okul, hastalık, ölüm gibi durumlarda bu süreyi kısaltabilir veya uzatabilir.<sup>553</sup> Nişan “*evlenme için büyük bir vaat*” ve bir “*ön akid*”dir. Oğuz ve Türkmen boylarında nişan kelimesi yerine “*adaklı*” kelimesi kullanılırdı. Böylece çiftler bir birlerine adanmış olurlar.<sup>554</sup> Nişan âdeti izdivaca meşruluk veren önemli bir unsurdur. Çin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla nişan âdeti Orta Asya uluslarında çok eski devirlerden beri mevcuttur.<sup>555</sup> Rize’de nişan kız tarafında yapılır ve eğlenceli bir şekilde geçerdi. Nişan gece yapılır ve tören boyunca erkek tarafı havaya silah atar.

### 213. Düğün

Düğün törenleri tüm dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk kültüründe de insanların mutluluklarını ifade eder. Hangi tür yerleşim biriminde olursa olsun, düğün törenlerinin standart kalıpları vardır.<sup>556</sup> Düğün gelenekleri bölgeden bölgeye değiştiği gibi düğün öncesi geleneklerde değişmektedir. Düğün öncesi ve sonrası uygulanan birçok adet ve gelenek vardır. Rize’de bazı bölgelerde düğünler perşembe ve pazar günleri yapılırdı. Perşembe yapılacaksa pazartesiden, pazar günü yapılacaksa perşembe gününden başlanırdı.

<sup>549</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 8.

<sup>550</sup> Kazmaz, Beyazsu Köyü, s. 56.

<sup>551</sup> Tezcan, a.g.e., s. 29, 30.

<sup>552</sup> Nermin Erdentuğ, “Türkiye Geleneksel Toplumlarında Başlık”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, s. 93, 94.

<sup>553</sup> Örnek, a.g.e., s. 193–194.

<sup>554</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 266.

<sup>555</sup> İnan, “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, s. 348.

<sup>556</sup> Mahmut Tezcan, “Türk Evlenme ve Düğün Gelenekleri Modeli”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997**, K.B.H.K.A.G.G.M. Yay., Ankara 1998, s. 219.



Bu düğünler üç gün üç gece sürerdi ve bu âdete herkes uyardı.<sup>557</sup> Nogay Türklerinde de düğünler pazartesi ve perşembe günleri başlardı ve üç gün sürerdi.<sup>558</sup> Düğünden kısa bir süre önce kız ve erkek tarafı bir gün kararlaştırıp, her iki taraftan aile yakınları birleşip gelin kız için “*giysi kesme*”ye gidilir.<sup>559</sup> Rize’de giysi kesme olayına “*elbise kesme*” denirdi ve düğünden on beş gün veya bir ay kala yapılırdı. Elbise kesiminde kız tarafına alınması gerekenler alınırdı. Kızın annesine, babasına ve elçiye birer elbiselik kumaş alınırdı. Elbise kesiminden sonra kıza yapılacak olan altınlar alınırdı.<sup>560</sup>

Çeyiz, eski Türklerde baba malından kıza düşen paya denirdi. Kızın çeyizine “*sep*” derlerdi. Eski Türklerde çeyiz hayvan sürüsü ve yardımcı insanlara olarak da verilirdi. Oysa bugün çeyiz hediyeleşme eşyaları olarak bilinmektedir.<sup>561</sup> Kaşgarlı Mahmud gelinin damat evine giderken çeyiz eşyasını da götürdüğünü bildirir.<sup>562</sup> Rize’de kız tarafı hazırladığı çeyizin yanında damada ve damadın annesine, babasına ve kardeşlerine içinde bazı hediyeleşme eşyalarının olduğu birer bohça hazırlar.<sup>563</sup> Oğlan tarafından birkaç kişi arabalarla, kızın yıllardır hazırladığı çeyizi almaya giderler. Kız tarafından olan kişiler çeyiz taşımada yardım etmezlerdi.<sup>564</sup> Rize’de çeyiz beyaz bohçalara sarılıp, kırmızı kurdele ile bağlanır. Kızın erkek kardeşlerinden biri kızın çeyiz sandığının üzerine oturur ve sandığın çıkarılmasını engeller. Ancak bahşişi verildikten sonra sandığın çıkmasına müsaade eder.<sup>565</sup> Rize’de “*oda donatma*” geleneği vardır. Oda donatmaya kız tarafından on- on beş kadın giderdi. Bunlar erkek evine giden kızın çeyizi odasına yerleştirirlerdi. Oda donatmaya gidenlerden biri “*sandıkçı*” idi. Bu kişi kızın sandığını sırtında taşıyarak oğlan evine kadar götürürdü. Kızın odasına getirdiği sandığın üzerine oturarak bahşişini beklerdi. Kız tarafı odayı donattıktan sonra erkek tarafının hazırladığı yemekleri yiyerek geri dönerlerdi. Donatılan oda komşular tarafından görülürdü. Rize’de oda “*bakmaya gitme*” veya “*bohça bakmaya gitmek*” âdeti vardır.<sup>566</sup> Çeyizleri görmeye gelen komşular

<sup>557</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 8.

<sup>558</sup> Mehmet Ali Ekrem, “Nogay Türklerinde Kız İsteme, Söz Kesme ve Düğün Gelenekleri”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1992, s. 93.

<sup>559</sup> Mehmet Aydın, Bayat-Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi, 1. Baskı, Hatipoğlu Yay., Ankara 1984, s. 106.

<sup>560</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 8.

<sup>561</sup> Ögel, Düğünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 263–265.

<sup>562</sup> Reşat Genç, Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI Yüzyılda Türk Dünyası, T.K.A.E.Y., Ankara 1997, s. 61.

<sup>563</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 7, 8.

<sup>564</sup> Nimetullah Hafız, “Prizden’de Düğün Adetleri”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler I**, (Haz. Feyzi Halıcı), Güven Matbaası, Ankara 1985, s. 79.

<sup>565</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

<sup>566</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 9-10.

çeyizleri inceledikten sonra iyi dileklerde bulunurlardı.<sup>567</sup> Rize’de düğünlerde “*düzenci*” ve “*dondarcı*” denen kişiler vardır. Düzenci, düğün boyunca kızın yanında durur, kızı hazırlardı. Dondarcı, kız ve erkek tarafından ayrı ayrı tutulan becerikli aşçı kadındır. Düğün yemeği pişirmekle görevlidir.<sup>568</sup> Eski Türklerde düğün bir toydur. “*Düğün aşısı ve açları doyurma*” anlayışı da bütün Türklerin müşterek inançlarıydı.

Düğünü kız evi başlatır. Düğün kız evinde başlar erkek evinde biterdi. “*Toy ve düğün bayrağı*” bütün Türklerde görülen yaygın bir gelenektir.<sup>569</sup> Düğünün başladığı gün damat evinin yanına bayrak dikilir ve bayrağın dikilmesiyle düğün başlamış olur.<sup>570</sup> Bayrak halk inançlarında egemenliğin sembolüdür.<sup>571</sup> Yeni evliler kurdukları yuva ile bu yeni hanenin hâkimi olmaktadır.<sup>572</sup> Düğünün birinci gününden itibaren davetler başlardı.<sup>573</sup> Davetler için genelde küçük yaştaki çocuklar seçilirdi.<sup>574</sup> Türkiye’nin birçok yerinde davetlere ve düğüne çağırma işine “*okuma*” denirken<sup>575</sup> bu işi yapan kişilere de “*okuyucular*” denilmektedir.<sup>576</sup>

### 2130. Kına gecesi

Düğünlerimizin en önemli safhalarından biri olan “*kına gecesi*”<sup>577</sup> evlenmeyle ilgili yaygın geleneklerimizdendir. Bazı bölgelerde kına gecesi düğünden bir gün önce kadınlar arasında ve kız evinde yapılır.<sup>578</sup> Bu gece gelinin baba evinde kalacağı son gecedir.<sup>579</sup> Türk halk inançlarındaki “*kına yakma*” bir nikâhlanma ve adama olayıdır.<sup>580</sup> “*Kına yakmak*”, Türk inançlarında seçilmiş, “*adak edilmiş*” olanı gösterir. İnanca göre kız evine, kınayı

<sup>567</sup> Mahmut Tezcan, “Sanayileşme Sürecinde Halk Kültürü ve Kırıkkale Örneği”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1992**, K.B.H.K.A.G.G.M. Yay., Ankara 1992, s. 103.

<sup>568</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 8, 9.

<sup>569</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 269.

<sup>570</sup> A. Esat Bozyiğit, “Düğünlerimizde Bayrak Geleneği”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, s. 76.

<sup>571</sup> Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Cilt. 8, Ankara 1987, s. 91.

<sup>572</sup> Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, s. 19.

<sup>573</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 9.

<sup>574</sup> Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 222.

<sup>575</sup> Reşat Genç, “XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme”, **Türk Yurdu**, Cilt. X, ( Aralık 1990), s. 20.

<sup>576</sup> Örnek, a.g.e., s. 197.

<sup>577</sup> İbrahim Altunel, “Gevrekli (Seydişehir- Konya) Kasabası Düğünlerinde Gelin ve Güvey Motifi Üzerine Tespitler”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri 9-11 Ekim 1995 (Konya)**, K.B. Yay, Ankara 1996, s. 81.

<sup>578</sup> Örnek, a.g.e., s. 194.

<sup>579</sup> Altunel, a.g.m., s. 81.

<sup>580</sup> Yaşar Kalafat, Makedonya Türkleri ( Türkmenler, Torbeşler/Türkbaş, Cenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Halk İnançları, T.D.A.V. Yay., İstanbul 1994, s. 37, 38.

taşıyan canlı, cansız varlıkların kutsallığına inanılır ve onlara dokunulmaz. Bu niteliği taşıyan nesnelere dokunmak, onlara saygısızlık göstermek, uğursuzluk ve felaket getirir inancı ile adanmışlar koruma altına alınmışlardır.<sup>581</sup> Türk halk inançlarında evliler birbirlerine adanır.<sup>582</sup> Asker adayı vatana, kurban kesilecek hayvan Allah'a, kına yakılarak adanırdı. Türklerde kına etrafında bir kültür oluşmuştur.<sup>583</sup>

Rize'de eski köy düğünlerinde oğlan evinden on-on beş kişilik bir grup kız evine gider.<sup>584</sup> Kız evine gelen erkek tarafı dokuz on tane koç getirirler.<sup>585</sup> Erkek tarafı koçla geldiği için bu geceye “*koç akşamı*” da denir.<sup>586</sup> Yapılan koç akşamı eğlenceleri eski göçebe Türk kültürünün izlerini taşıyan bir gelenektir.<sup>587</sup> Rize'de kına geceleri hem erkek tarafında hem de kız tarafında yapılırdı ve isteyenler kız tarafına isteyenlerde erkek tarafına geçebilirdi. Sabahlara kadar eğlence ve horon devam ederdi. Kına gecesinde erkek tarafı silah atarak düğünü kutlardı.<sup>588</sup> Gecenin sonunda geline kına yakılırdı. Gelin odanın orta yerinde bir yere oturur ve başına kırmızı bir yazma örtülür. Oğlan evinden gelen kınanın üstüne mumlar konulur, genç kızlar şarkılar söyleyerek gelinin etrafında dönerler ve gelini ağlatmaya çalışırlardı. Bu olay gelin ağlatılana kadar sürerdi. Daha sonra gelinin yakınlarından biri geline kına yakar. Ancak “*gelin elini açmıyor*” denilerek erkek tarafından bahşiş beklenir. Kaynana gelinin eline altın veya para koyar, böylece gelin elini açar ve kınası yakılırdı. Geline kına yakıldıktan sonra kalan kına davetlilere dağıtıldı. Ayrıca oğlan tarafının getirmiş olduğu çerezlerde dağıtıldı. Bundan sonra eğlence bir süre daha devam eder ve ardından kına gecesi sona erdirilirdi.<sup>589</sup>

### 2131. Gelin Alma-Gelin İndirme-Gelin Getirme

Düğün alayının oğlan evinden kız evine doğru yola çıkmasıyla başlayan tören, kızın evinden alınıp oğlan evine getirilmesiyle sona erer.<sup>590</sup> Hazar ötesi Türkmenlerinde sabah dokuz sularında, arabalar ve atlardan meydana gelen düğün alayı düdük çalıp, borular

<sup>581</sup> Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 111.

<sup>582</sup> Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, s. 19, 20.

<sup>583</sup> Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 111, 112.

<sup>584</sup> Ahmet Gökbel, Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler, A.K.M.B. Yay., Ankara 1998, s. 102.

<sup>585</sup> Turgut Günay, Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük), T.D.K. Yay., Ankara 2003, s. 24.

<sup>586</sup> Cumhuriyetin 75. Yılında Rize, s. 186.

<sup>587</sup> Günay, a.g.e., s. 24.

<sup>588</sup> Çelik-Ak, a.g.e., s. 12.

<sup>589</sup> Hatice Kul(K.K.), Rize/Güneysu, 58 yaşında ilkokul mezunu.

<sup>590</sup> Çelik, Trabzon -Çaykara Halk Kültürü, s. 223.

öztürüp şarkılar eşliğinde gelin evine doğru hareket ederlerdi.<sup>591</sup> Eski Türklerde gelin baba evinden ayrılırken, baba ocağına ve ateşine saygı gösterir. Yedi atadan, Müslüman Türkler de yedi evliyadan izin isterlerdi.<sup>592</sup> Gelin hazırlanır ve erkek alayının gelmesini bekler. Düğün alayı gelmeden gelinin beline kardeşi tarafından kırmızı bir kuşak bağlanır.<sup>593</sup>

Gelin alma törenleri eski Türklerde de farklılık gösterdiği gibi Anadolu’da da birçok yönden farklılık göstermektedir. Rize’de düğün alayında damadın anne-babası ve diğer erkek tarafından olan kişiler yer alır, damat düğün alayında yer almazdı. Yol boyunca düğün alayı silah atardı. Kız evine yaklaşılmca ise iki el silah atılarak geldiklerini haber verirlerdi. Kız evine gelindiğinde burada fazla kalınmazdı. Ancak kız evinin ikram ettiği şerbet ya da baklavalara yenilirdi. Gelin odada beklerken gelinin erkek kardeşi gelinin odadan çıkmasına müsaade etmez ve istediği bahşişi alana kadar kimseyi içeriye bırakmazdı. Bu olaya “*kapı kesme*” denirdi.<sup>594</sup> Kayınpeder bahşişi verdikten sonra, bahşişi yeterli bulan gelinin erkek kardeşi, gelinin odadan çıkmasına müsaade ederdi.<sup>595</sup> Eskiden Rize’de bu bahşiş koç veya tavuk gibi hayvanlar iken bugün bir miktar para olarak değişmiştir.<sup>596</sup> Orta Asya toplumlarında da bu görenek yaygın olarak görülmektedir.<sup>597</sup> Gelin kapıdan çıkarken koltuğunun altına bir *Mushaf* yerleştirilirdi. Gelin evden çıkarken yanında düzencisi ve erkek kardeşi de olurdu. Kız tarafının diğer yakınları ise daha sonra gelirlerdi.<sup>598</sup> Eskiden Rize’de gelin ata bindirilerek oğlan evine götürülürdü.<sup>599</sup> Düğün alayı yol boyunca silah atardı. Düğün alayı geldiği yoldan geri dönmezdi. Çünkü bunun uğursuzluk getireceğine inanılırdı.<sup>600</sup> Eski Türklerde de düğün alayının geldiği yoldan geri dönmesi uğursuzluk sayılırdı.<sup>601</sup>

<sup>591</sup> İsmail Aka, “Hazar Ötesi Türkmenlerinde Bir Düğün Merasimi”, **Türk Kültürü**, Sayı: 207–208 (Ocak-Şubat 1980), s. 109.

<sup>592</sup> Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 267.

<sup>593</sup> Ali Çelik, “Trabzon, Bakü, Merv, Kızıl-Orda, Jambıl, Gagauz, Düğünlerinde Gelin-Güvey Motifi”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 (Konya)**, K.B. Yay, Ankara 1996, s. 110.

<sup>594</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 13.

<sup>595</sup> İhsan Topaloğlu, *Rize’de Eski Köy Düğünleri*, (Araştırma-İnceleme-Derleme), Eser Ofset Matbaacılık, Rize 2006, s. 69.

<sup>596</sup> Kazmaz, *Beyazsu Köyü*, s. 60.

<sup>597</sup> Erdentuğ, “Türkiye’nin Karadeniz Bölgesi Evlenme Görenekleri”, s. 381.

<sup>598</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 13.

<sup>599</sup> Kazmaz, *Beyazsu Köyü*, s. 57.

<sup>600</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 13.

<sup>601</sup> Köksal, a.g.m., s. 180.

Anadolu'da birçok yerde olduğu gibi Rize'de de gelin baba evinden çıkıp koca evine gidinceye kadar yol boyunca düğün alayının yolu köyün delikanlıları tarafından kesilirdi. Buna “*yol kesme*” denirdi. Yol kesen kişinin elinde silah olurdu ve bahşişini alınca silahını ateşlerdi.<sup>602</sup> Yol sırk veya bir iple kesilerek erkek tarafından bahşiş alınırdu.<sup>603</sup> Bu gelenek bugünde köylerde ve şehirlerde halen uygulanmaktadır. Rize'de erkek evinden haberci veya müjdecı denilen kişiler vardı ki bunlar damadın amcaoğulları olurdu. Bu kişiler düğün alayının yaklaşmakta olduğunu haber verirdi ve bahşişini alırdı.<sup>604</sup> Gelin damat evine yaklaşınca damat ve kayınpeder silahlarını ateşlerdi.<sup>605</sup>

Türklerin evlenme törenlerinde, bir gelenek olarak gelinin geldiği gün başına “*saçı*” saçılmaktadır. Saçı yabancı soya mensup bir kızın kocasının soyundaki atalar ve koruyucu ruhlar tarafından kabul edilmesi için yapılan eski bir kurban ayininin kalıntısıdır. Saçı olarak her devirde farklı ürünler kullanılmıştır. Darı, buğday ve meyveler kullanılmıştır.<sup>606</sup> Orta Asya Türklerinde saçıya “*saçuv*” veya “*çaçılama*” da denirdi. Eski Türklerde gelin atının kuyruğuna kırmızı saçılırken, İslamiyet'ten sonra un serpilmiştir. “*Gelin indirme*” bütün Türklerde büyük bir törendir.<sup>607</sup> Evlenmede saç uygulaması, Türkler arasında bugünde varlığını koruyan önemli bir adettir ve temelinde dini inançlar yatmaktadır.<sup>608</sup> “*Saçı*”, Şamanist ve Müslüman Türklerin düğünlerinde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Saçı dağıtılmasındaki amaç, gelin ve damada musallat olabilecek iyelerin ve cinlerin bertaraf edilmesi için bir önlemdir.<sup>609</sup> Aynı zamanda eski Türk inançlarında saçının uğur ve bereket getirdiğine inanılırdı.<sup>610</sup> Bugün Anadolu'nun pek çok yerinde bu gelenek devam etmekte<sup>611</sup> ancak eski ata ruhu inancıyla değil uğur ve bereket getireceği inancıyla uygulanmaktadır.<sup>612</sup> Rize'de de saç uygulaması vardır. Gelin erkek evine gelince kaynanası gelinin kafasından aşağı şeker, para, çeşitli baklagiller ve fındık dökerdi. Ancak

<sup>602</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 13.

<sup>603</sup> Balıkçı, a.g.m., s. 69.

<sup>604</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 14.

<sup>605</sup> Zümrüt (Erk) Nahya, “Anadolu'da Gelinin Oğlan Evine Getirildiği Andan İtibaren Yapılacak Gelenek ve Pratikler”, **Türk Folkloru Araştırma Yıllığı 1976**, K.B. Yay., Ankara 1977, s. 79, 80.

<sup>606</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm., s. 167.

<sup>607</sup> Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 267, 268.

<sup>608</sup> Günay ve Güngör, a.g.e., s. 104.

<sup>609</sup> Köksal, a.g.m., s. 176.

<sup>610</sup> Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 119.

<sup>611</sup> M. Şakir Ülkütaşır, “Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırmalar”, **Türk Folkloru Araştırma Yıllığı 1976**, K.B. Yay., Ankara 1977, s. 306.

<sup>612</sup> Zeynep Korkmaz, “Dilde Yaşayan Folklor Unsurları: Geleneklerimiz”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, s. 224.

buradaki amaç gelin tatlı dilli olsun ve bereketiyle gelsin diye yapılmış olup, mahiyeti biraz değişmiştir.<sup>613</sup> Gelin kapıdan içeri girmeden, kaynana bir tasa bal koyar önce kapının eşiğine sürer sonrada sonra da gelinin parmağının bala banıp kapının başına sürerdi. Evliliklerinin tatlı ve huzurlu geçmesi dileğiyle bu uygulama yapılırdı. Gelin düğün alayı ile koca evine geldiğinde gelinin kardeşi “*kapılık*” isterdi. Gelin kaynana ve kaynatasıyla ahıra gider en beğendiği inek, boğa, dana geline kapılık olarak hediye verilirdi. Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi Rize’de de gelin eve gelince kucağına bir erkek çocuk oturtulur. Bunda amaç hayırlı ve sağlıklı evlatları olmasıdır. Eski Türk topluluklarında da bu yaygın bir gelenektir. Ardından gelin odasına getirilir, düzencisi yardımıyla gelinliğini giyerek hazırlanır ve yüksekçe bir yere oturulurdu. Gelinin damat ailesine hazırladığı bohçalar sahiplerine teslim edilir ve gelin düğüne gelen davetlilere tanıştırılırdı. Rize’de “*gelin bakma*” âdeti vardır. Davetli davetsiz bütün kadınlar ve genç kızlar gelin bakmaya gelir ve gelin odasında dururlardı. Düğünde kız tarafı da tamamlandıktan sonra eğlenceler başlardı.<sup>614</sup> Davetlilerin hepsi geldikten sonra erkek tarafının hazırladığı yemekler yenirdi.<sup>615</sup> Şahitlerin huzurunda gelin ve damadın dini nikâhı kıyılır. Bu sırada kıza vereceği mihr (mehir) belirlenir. Nikâh kıyılarak dualara edilir ve orda bulunan herkese baklava ikram edilir. Bunda amaç gelin ve güveyin ağızlarının tadının bozulmamasıdır. Nikâh kıyıldıktan sonra kız tarafı yavaş yavaş evden ayrılır. Damat kız tarafını uğurlarken silahını ateşler. Akşama doğru herkes gittikten sonra, sadece erkek tarafı kalınca “*kaynana horonu*” kurulurdu. Kaynana horonundan sonra düğün sona ererdi.

Rize’de eski Türk geleneklerinden kalma “*kaçma ve sakınma*” âdeti vardı. Bu âdete göre sözü kesilen kız ve erkek kaynana ve kayınpederlerinden sakınırlar, onun bulunduğu topluluklarda görülmezlerdi. Gelin düğün gününe kadar bunu sürdürürdü, damat ise düğünden sonra “*yedi günü*” denilen kaynana ve kayınpederin elini öpmeye gittiği güne kadar devam ederdi.<sup>616</sup> Bunun bir değişik örneğini de eski Türklerde görmekteyiz. Eski Türklerde gelinler için birçok tabu vardır. Gelin kocasının ve onun soyuna mensup

---

<sup>613</sup> Topaloğlu, a.g.e., s. 103.

<sup>614</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 14.

<sup>615</sup> Aka, a.g.m., s. 109.

<sup>616</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 15.

erkeklerin adını söyleyemez, büyükbaba çadırının ocağından yukarı geçemez, muayyen bir zaman içinde kayınpeder ve kayınbiraderleriyle hatta ihtiyar kadınlarla da konuşamazdı.<sup>617</sup>

Anadolu'nun birçok yerinde yaygın geleneklerden biride “*yedi günü*”dür. Düğünden bir süre sonra yeni evliler kız evini ziyaret ederler ve bunu da bazı yerlerde düğünden yedi gün sonra yaparlar. Bu sebeple bu olaya “*yedi*”, “*yedileme*” veya “*el öpme*” derlerdi. Kendisini baba evinin bir ferdi olarak gören kızın, bu ziyaretin ardından baba evinde bir misafir gibi ağırlanıp, uğurlandıktan sonra evinin burası değil kocasının evi olduğunu tam olarak kavradığına inanılır. Buradaki yedi rakamı eski Türklerdeki kutsal sayılarla ilgilidir.<sup>618</sup> Rize’de halen uygulanan bu gelenekte, yediye giden damada çeşitli şakalar yapılır.<sup>619</sup> Rize’de yapılan şakalardan biri olan “*enişteyi bağlama*” âdeti en ilginç olanıdır. Enişteyi kız tarafından bir grup ellerinde sandalyeye bağlar veya ayaklarından tavana asarlar. Kayınvalide bu grubun isteklerini yerine getirince eniştenin indirilmesine izin verilirdi.<sup>620</sup> Oldukça ilginç olan bu gelenek bugün daha çok Kazak, Başkurt gibi Kıpçak çevrelerinde yaşayan “*güveye eziyet çektirmek*” geleneğinden kaynak bulan bir harekettir. Bu hareket Başkurtçada geçen “*kiyev örlükten ötmes*” (güvey tavandaki kiriş hizasından öteye geçemez) sözü ile de bağdaşmaktadır.<sup>621</sup> Ayrıca Rize’de yedi ziyaretinde damada kaynanası tarafından yapılan “*enişte lokumu*” ikram edilirdi.<sup>622</sup>

Evlilikle ilgili açıkladığımız geleneklerin birçoğu eski Türk geleneklerinden kalma izlerdir. Kız isteme, söz kesme, kalın, başlık, mehir, gelin alma, saç, kına yakma, silah atma, eski Türklerde de uygulandığı gibi bütün Türk dünyasında da halen uygulanmaktadır. Bugün Rize ve çevresinde eski Türk geleneklerinin izlerine rastlanması ve halen devam etmesi, Türklerin ilkçağda ve orta çağda bu coğrafyada yaşadıklarının kanıtı sayılabilir.

<sup>617</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 167.

<sup>618</sup> Ali Çelik, “Çaykara’da Evlilik Töreniyle İlgili Gelenek, Görenek ve İnanmalar”, **Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, 16-19 Temmuz**, Çaykara Müftülüğü Yay., Trabzon T.Y., s. 331.

<sup>619</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 18-19.

<sup>620</sup> Topaloğlu, a.g.e., s. 172.

<sup>621</sup> Günay, a.g.e., s. 24.

<sup>622</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 18-19.

## 22. Ölüm ve Yasla İlgili İnançlar ve Adetler

Ölüm, halk inançları itibariyle hayatın önemli ve son safhasıdır.<sup>623</sup> Halk inançları hayatın bütün safhalarını içine almaktadır.<sup>624</sup> Eski Türkler, insanın sadece bedenden ibaret olmadığına, her bedenin içinde görünmeyen varlık olarak birer ruhun olduğuna inanıyorlardı. Türklerde can ve ruh kavramları “*tin*” (nefes) sözcüğü ile ifade edilmekteydi. Ölüm ruhun bedeni kesin olarak terk etmesi şeklinde görülmekteydi.<sup>625</sup> İleri Tanrı anlayışına erişen Türkler, ruhun ebediliğine ve bunun zaruri bir neticesi olarak da ahiret hayatına, iyilik ve kötülüklere dair bir hesabın verileceğine de inanıyorlardı.<sup>626</sup> Türklerin çok eski dönemlerden beri atları ve silahları ile gömülmeleri, bu hayvanlara binerek cennete gideceklerine inanmaları bu inancın neticesidir. Bu inanç ve defin âdeti, diğer topluluklarda olduğu gibi Uygurlarda, Göktürklerde, Oğuzlarda ve Kıpçaklarda da görülmektedir.<sup>627</sup> Doğum ve evlenmede olduğu gibi, ölüm çevresinde de birçok inanma, adet, töre, tören ve ayin vardır. Ölümün herkes için kaçınılmaz bir son oluşu, dünyanın her yerinde ölüm çevresinde toplanan adetlere ve işlemlere evrensel bir karakter kazandırmıştır.<sup>628</sup> Ölümün evrenselliğiyle birlikte, ölüm ve sonrasındaki uygulamalar sosyal, dinsel ve etnik değişkenlere bağlı olarak farklılık ve benzerlik göstermektedir. İlkelden gelişmişine kadar bütün toplumlarda yaygın olan yasla ilgili adetler, adetlere bağlı uygulamalar, kaçınmalar ve acının toplumsal olarak ifade edilmesi ilgili uygulamalar birbirini takip etmektedir.<sup>629</sup> Bu uygulamaların bir kısmı tevhid inancının en son ve en tekâmül etmiş olan İslamiyet’e önceki dinlerin akaidlerinden girmiştir. Bir kısmı ise halkın pratik bazı olumlu sonuçlar almak için hayal gücünden çıkmıştır.<sup>630</sup>

Eski Türk toplulukları çeşitli dinleri benimseyerek uzun süre devam ettirmişlerdir. Ancak İslamiyet’i kabul ettikten sonra bu dinleri tamamen terk etmişlerdi. Fakat uzun

<sup>623</sup> Bilgehan Atsız Gökdağ, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Eski Türk İnançlarının İzleri“, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri (23-28 Ekim Ürgüp/Göreme)**, Evrak Yay., Ankara 2001, s. 289.

<sup>624</sup> Hikmet Tanyu, “Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma”, **Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri (27-29 Ekim 1975, Konya)**, K.T.D. Yay., Ankara 1976, s. 119.

<sup>625</sup> Günay ve Güngör, a.g.e., s. 104.

<sup>626</sup> Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, s. 68.

<sup>627</sup> Günay ve Güngör, a.g.e., s. 106.

<sup>628</sup> Örnek, a.g.e., s. 207.

<sup>629</sup> Handan Çağlayan, “Anadolu’nun Bazı Yörelerinde Yas Gelenekleri” **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek- Görenek-İnançlar Sektör Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B. Yay., Ankara 1997, s. 87.

<sup>630</sup> Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, s. 24.



zaman süren eski dinlerinden kalma inanç, adet, gelenek ve göreneklerini yeni dinlerine sokmaya çalışmışlar ve bunu da kısmen başarmışlardır. Bu inançların çoğunu İslam talimatındanmış gibi yüzyıllar boyunca sürdürmüşlerdir. Bu inançları ölüm ve yas geleneklerinde de devam etmiştir. Bugün ölüm öncesi ve sonrası ile ilgili inançlar ve gelenekler eski Türk inançlarının izleri olup İslamiyet’le birlikte daha da sistemli hale gelerek bugün Anadolu’da ve birçok Türk toplulukları arasında varlığını sürdürmüştür. Rize ve çevresine de yerleşmiş olan bu Türk topluluklarının ölümle ilgili inançları ve geleneklerinin izleri halen bölgede görülmektedir.

## 220. Ölüm Öncesi

Ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan insanlar, alışlagelmişin dışında birtakım davranışları, araç gereçlerin şu veya bu şekilde kullanılışlarını, meteorolojik olayları, hayvanların hareket ve seslerini, düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işaretçisi olarak saymaktadır. Halk inançlarında ölümü önceden haber verdiği sanılan belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanlar büyük yer kaplamaktadır. İnsanlar arasındaki, hayvanların bazı sezgisel yetenekleri olduğu inancı bazı durumları uğurlu ya da uğursuz saymalarına sebep olmuştur. Birçok yerde evcil ve yabancı hayvanların ötüşmeleri, ulumaları ve ya normalin dışındaki davranışları yaklaşan bir ölümün habercisi olarak yorumlanmaktadır.<sup>631</sup> Örneğin köpek uluması, ağlar gibi uluması birinin öleceği şeklinde yorumlanır.<sup>632</sup> Yine bazı yörelerde baykuş ötmesinin uğursuzluk sayılması ve baykuş ötmesi halinde o mahallede birinin öleceğine dalalet sayılması yaygın bir gelenektir.<sup>633</sup> Rize’de de mevcut olan yaygın inanışlardan biride gece kimin bahçesinde sansar veya çakal ulursa o aileden birinin öleceğine inanılır.<sup>634</sup> Eğer hasta biri mevcutsa o kişinin öleceği düşünülür. Ayrıca bazı bölgelerde de siyah karga evin etrafında bağırsa ölüm habercisi olarak görülürdü.<sup>635</sup> Bu türden ulumaları engellemek için uluyan hayvanlar kovalanır veya taşlanırdı ve “*başını ye*” gibi laflarla bu uğursuzluk defedilmeye çalışılırdı. Eski Türklerde çeşitli sesler çıkarılarak kötü güçlerin kaçırıldığına, uğursuzlukların defedildiğine inanılırdı.

<sup>631</sup> Örnek, a.g.e, s. 208.

<sup>632</sup> Bircan Kalaycı Durdu, “Afyon’da Ölümle İlgili Adet ve İnanmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları**1999, K.B. Yay., Ankara 2002, s. 69.

<sup>633</sup> Gökdağ, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, s. 290.

<sup>634</sup> Cumhuriyetin 75. Yılında Rize, s. 186.

<sup>635</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

Bilinçaltındaki düşüncelerin etkisiyle görülen rüyaları da insanlar yakınlarının öleceği şeklinde yorumlarlar. İnsanların ölüm motifi olarak saydıkları nesnelere rüyalarında gördüklerinde, bunun bir ölüm habercisi olduğunu düşünerek tedirgin olurlar. Rüyada diş çektirmek, dişlerin dökülmesi, kara kazan, çamurlu su, ev önünde kalabalık veya düğün görmek ölüm işareti olarak halk inançları arasında yer almıştır.<sup>636</sup> Rize’de de rüyada bir evin önünün kalabalık görülmesi ölümün habercisi olarak yorumlanırdı. Ayrıca rüyasında ölmüş bir yakınına sarıldığını veya onunla gittiğini gören kişinin öleceğine veya başka birinin öleceğine inanılır. Ancak rüyada bir yakının öldüğünü görmek o kişinin çok yaşayacağına dalalet eder.<sup>637</sup> Halk arasında ölüme işaret eden pek çok belirti vardır. Bunlardan biride hasta olan kişinin gerçekte var olmayan kişilerle konuşmasıdır. Bunların daha önceden ölmüş kişiler olduğu ve hasta kişinin ölümü yaklaştığı için onları gördüğüne inanılır. Ayrıca hastanın bedeni şişerse, morarır ve ya sararırsa, iştahı birdenbire açılırsa ve bedeni soğumaya başlarsa ölümünün yakın olduğuna inanılır.<sup>638</sup>

Ölüm öncesiyle ilgili birçok inanış mevcuttur. Örneğin ezanı tekrarlayan kişinin babasının öleceğine inanılır.<sup>639</sup> Rize’de mevcut inanışlardan biride cenazenin geç soğuması halinde peşinden birinin daha öleceği inancıdır. Göz seğirmesi halinde de birinin öleceğine inanılır. Hasta kişinin ayaklarının soğumaya başlaması ecelinin yaklaştığına, can vermek üzere olduğuna inanılır ve canının rahat çıkması için ölüye *Yasin* okunur, ondan *Kelime-i Şehadet* getirmesi istenilir.<sup>640</sup>

Ölüme ön belirti sayılan bazı olayların, eşyaların, düşlerin yanı sıra yerine getirilmediği zaman ölüm getireceğine inanılan birtakım işlemler ve davranışlar vardır. Ölüm getireceğine inanılan durumları ortadan kaldırmak ve ölümü uzaklaştırmak, etkisiz kılmak için bazı halk uygulamaları, kaçınmalar vardır. Örneğin Rize ve çevresinde cenazeden sonra evdeki yemekler boşaltılır.<sup>641</sup> Kollarını göğsünde dolayan çocuğun babasının veya annesinin öleceğine inanılır. Bunu önlemek içinde çocuğun kollarını göğsünde bu şekilde bağlaması engellenir.

<sup>636</sup> Örnek, a.g.e., s. 209.

<sup>637</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

<sup>638</sup> Örnek, a.g.e., s. 210, 211.

<sup>639</sup> Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, s. 24.

<sup>640</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

<sup>641</sup> Örnek, a.g.e., s. 211.

## 221. Ölüm ve Sonrasında Yapılanlar

“Ölüm” Göktürkler’de “uç**a** barmak”, “uç**a**arak gitme”, sözü ile söylenir. Onlar “ruhun uçup Tanrı katına gittiğine” inanırlardı. Birde Tanrı’nın takdiri vardı ki bu anlayışa da “kergek boldu”, yani “gerekli oldu” sözü ile karşılanmaktaydı.<sup>642</sup>

Ölenin yakınları ölüm karşısında duydukları acıyı dışa vurmak için bağıra çağıra ağlarlar,<sup>643</sup> saçlarını başlarını yolarlar, bağırlarına ve dizlerine vururlardı.<sup>644</sup> Ölünün geride kalan akrabalarının ağlamalarıyla ve feryatlarıyla ölüm olayı çevreye duyurulur. Ölüm olayını duyan komşular ölü evine gelerek ölenin yakınlarının acılarına ortak olmaya çalışırlar.<sup>645</sup>

Ölümden hemen sonra ölüye Kuran-ı Kerim ve kırk Yasin-i Şerif okunur. Ölünün gözleri açık kalmış ise dünyaya ve ailesine hasret kalarak öldüğüne inanılır ve gözleri kapatılır.<sup>646</sup> Ölünün çenesi bağlanır, başı kible yönüne çevrilir, ayakları yan yana getirilir, elleri yanlara getirilir,<sup>647</sup> elbiseleri kesilerek veya yırtılarak çıkartılır,<sup>648</sup> ölünün şişmemesi için karnına bıçak, makas veya demir cinsinden alet konulur.<sup>649</sup> Bu inancın esasında demirin koruyucu bir ruh olarak,<sup>650</sup> mahiyetinde taşıdığı “*korkutma, kuvvet ve kudret*” unsurları ile onun kutsiyetinden kaynaklanan inançlar ve atalar ruhuna duyulan sevgi, saygı ve korku mevcuttur.<sup>651</sup> Türk inanç sisteminde önemli bir yer tutan demir ile ilgili bu uygulama, günümüzde esas anlamı unutulmuş halen devam etmektedir. Rize’de de diğer işlemler yapıldıktan sonra ölü ortada bir masa veya teneşir üzerine konulur, üstüne beyaz bir örtü örtülerek ölü bir nevi sergilenir. Bu sırada ölünün karnının şişmemesi maksadıyla, ölünün karnına bıçak konulur.<sup>652</sup>

<sup>642</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 758.

<sup>643</sup> Günay ve Güngör, a.g.e., s. 108.

<sup>644</sup> İsmail Görkem, “Çukurova Ağıtlarında İnsanların Fiziki, Sosyal ve Psikolojik Özellikleri”, **Türk Yurdu**, XIII/74, (Ekim 1993), s. 23.

<sup>645</sup> Örnek, a.g.e., s. 213.

<sup>646</sup> Fatma Çelik (K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

<sup>647</sup> Örnek, a.g.e., s. 214.

<sup>648</sup> Mehmet Aydın, “Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1992, s. 37.

<sup>649</sup> Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 133.

<sup>650</sup> Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s. 302.

<sup>651</sup> İbrahim Kafesoğlu, Türk Bozkır Kültürü, T.K.A.E.Y., Ankara 1987, s. 92, 93.

<sup>652</sup> Havva Balkancı (K.K.), Rize/Kalkandere, 72 yaşında.

Ölünün bulunduğu odada ışık yakılır<sup>653</sup> ve ölü akşam ölmüş ise sabaha kadar yanında beklenir. Bu pratikteki asıl amaç ve inanç, kötü ruhların fenalıklarından korunmak,<sup>654</sup> ata ruhlarını memnun edip rızalığını kazanmak<sup>655</sup> ve onların yardımlarını sağlamaktır. Bir diğer inançta ölünün ruhunun serbestçe gezip görmek istediği yerleri bulması içindir.<sup>656</sup> *Kaşgarlı Mahmud*, Türklerde ruhların yılda bir kere geceleri, hayatta iken yaşadıkları yerleri ziyaret ettiklerinden ve “*tiki*” diye bir ses çıkardıklarından bahseder.<sup>657</sup>

Anadolu’da birçok yerde olduğu gibi Rize’de de ölünün bulunduğu odada ışık yakılır ve bu durum ölüm anından itibaren yedi veya kırk gün boyunca devam eder. Amaç ölüyü karanlıktan korumaktır. Ölen kişinin ruhunun daha sonra belli bir süre eve geleceğine inanılır. Bu sebeple ölünün ruhunun evi rahat bulabilmesi amacıyla, ölünün çıktığı odada belirli bir süreliğine ışık yakılır ve ölünün ruhu geldiğinde abdest alması için de su bırakılırdı.<sup>658</sup> Bazı bölgelerde de cenazenin gömüldüğü günün akşamı, ruh kabirden ayrılıp akşamleyin evinin etrafında dolaşır. Evinde eğer ışığın yandığını görmüşse bundan sevinç duyarak mezarına döner. Bir diğer inançta ölüye kabirde sual sorulurken karanlıkta sıkıntı çekmemesi için ışık yakılırdı.<sup>659</sup> Rize Pazar’da ölünün can verdiği odaya bir bardak su konulur ve kırk gün ışığı söndürülmezdi.<sup>660</sup> Bu uygulamaların eski Türklerden kalma inançlar olduğu açıktır.

## 2210. Cenaze Törenleri

Ölünün salası verilerek ölüm olayı herkese duyurulur. Ölünün gömülme işleminden önce yıkanma, kefenleme ve cenaze namazı gibi işlemler mevcuttur. Ölü, bu işte tecrübeli hocalar ve dini bütün kimseler tarafından yıkanır, yıkama işleminde ölünün yakınları da yer alır. Ölüye, yıkandıktan sonra gülsuyu sürülür, kadınlara ayrıca kına yakılır.<sup>661</sup> Kına

<sup>653</sup> Örnek, a.g.e., s. 214.

<sup>654</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 30

<sup>655</sup> Abdülhaluk Çay, Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler), T.K.A.E. Yay., Ankara 1990, s. 51.

<sup>656</sup> Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 135.

<sup>657</sup> Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., Cilt. III, s. 230.

<sup>658</sup> Havva Balkancı(K.K.), Rize/Kalkandere, 72 yaşında okur-yazar değil.

<sup>659</sup> Hikmet Tanyu, “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, s. 294.

<sup>660</sup> Yaşar Kalafat, “Eski Türk İnançlarının Rize ve Yöresi Halk Kültüründe İzleri”, **I. Rize Sempozyumu (16–17–18 Kasım 2006)**, (Ed. Bekir Delihasan), Tunçel Ofset, İstanbul 2007, s. 367.

<sup>661</sup> Örnek, a.g.e., s. 214.

yakmak Türk inançlarına göre adanmışlığın sembolüdür. Türklerde kına etrafında bir kültür oluşmuştur.<sup>662</sup> Radloff, Altay ve Türk boylarında ölüm münasebetiyle yakılan ağıtları anlatırken, genç ölülerin ellerine kına yakıldığını belirtmektedir.<sup>663</sup> Yıkama işleminden sonra kefenlemeye geçilir. Kefenleme işlemi İslam geleneğine göre yapılır. Beyaz renkte olan kefen bezi erkeklerde ve kadınlarda farklı parçalardan oluşmaktadır. Kefenleme işleminin ardından ölü bir tabuta koyularak, üstüne cenaze örtüsü örtülerek cenaze nazımının kılınacağı mekâna götürülür. Camide veya evin önünde ölünün cenaze namazı kılınır. Cenaze namazı kılındıktan sonra, adet olduğu üzere mevcut cemaatten, mevta için helallik alınır ve ölü gömülmek üzere mezarlığa götürülür. Ölü mezarlığa kible doğrultusunda konular, sağ tarafı üzerinde kibleye döndürülür. Dualar edildikten sonra gömme işlemi biter ve cenazede bulunanlar ölü evine giderlerdi.<sup>664</sup> Bugünün aksine Eski Türklerde İslamiyet öncesi dönemde ölüm ve yasla ilgili uygulamalar çok farklıydı. Kırgızlar ve Kazaklar ölüleri için “aş” adı verilen muhteşem yas törenleri yaparlardı.<sup>665</sup> Kırgızların “aş” dedikleri bu törene eski Türkler “yoğ” derlerdi.<sup>666</sup> Altay toplumlarında cenaze törenlerinde çok çeşitlilik vardır. Ölü için önce bir çadır dikilir ve ölü bu çadıra yerleştirilir. Daha sonra ceset yıkanarak kefenlenirdi.<sup>667</sup> Kefen için eski Türkler “eşük” kelimesini kullanmışlardır. Türkler, hakanlarını ipekli kumaşlara sararak gömerlerdi.<sup>668</sup> Gömme işleminde tabutta kullanılırdı.<sup>669</sup> Tabuta konma işlemi Hiung-nular zamanından beri kullanılırdı. Hükümdarların tabutları daha görkemli olurdu. Atilla, birincisi altın, ikincisi gümüş ve üçüncüsü de demirden olup, birbiri içine yerleştirilmiş üç tabuta konmuştur.<sup>670</sup>

*İbn Fazlan*'ın rivayetlerinde Oğuzlarda, ölen kişiye elbiseleri giydirilip, kuşağı ve yayı kuşandırılırdı.<sup>671</sup>

<sup>662</sup> Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 111.

<sup>663</sup> Wilhelm Radloff, Sibiryadan I, (Çev. Ahmet Temir), M.B., Yay., İstanbul 1956, s. 132.

<sup>664</sup> Örnek, a.g.e., s. 216.

<sup>665</sup> Cihat Özönder, “Türkiye’deki Kazak Göçmenlerinin Dini Yapıları ve Şamanlık Bakiyeleri”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, s. 425.

<sup>666</sup> İnan, “Manas Destanı’nda Aş-Yoğ Merasimi”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K., Ankara 1968, s. 122.

<sup>667</sup> Jean-Paul Roux, Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, (Çev. Aykut Kazancıgil), 1. Basım, Kabala Yay., İstanbul 1999, s. 217.

<sup>668</sup> Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 758.

<sup>669</sup> Jean-Paul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabala Yay., İstanbul 2001, s. 280-281.

<sup>670</sup> Roux, Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 217.

<sup>671</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 36.

Oğuzlardan ölen beyler kıyafetleriyle, ellerinde kadehleriyle<sup>672</sup> birlikte oda gibi kazılan çukura koyulurlardı. Daha sonra ölüyü çukura oturtup üzerini tavanla örterlerdi.<sup>673</sup> Mezarın üzerini çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlardı.<sup>674</sup> Mezarların üzerine toprak yığarak yapılan höyüğe “*kurgan*” denirdi.<sup>675</sup> Orta Asya Türkleri ve Moğollar mezarların üzerine taş, toprak yığarak “*kurgan*” yapıyorlardı.<sup>676</sup> Hunlarda mezarın üstüne taş yığarlardı.<sup>677</sup> Kıpçakların ölü gömme geleneklerinde mezarlardaki tümsekler mevcuttur.<sup>678</sup> Orta Asya Türklerinin ölen büyükleri, ataları için yaptıkları mezarlar, Anadolu Türk mimarisinde “*kümbet*” adı verilen bir tarz ile gelişimini tamamlamıştır.<sup>679</sup> VII ve VIII. yüzyıllarda Altaylarda ölünün başı doğuya ve batıya, atı ise aksine yatırılır. Atlar teçhizatlarıyla ve eyerleriyle gömülür.<sup>680</sup> Pazırık kurganlarında bulunan atların hepsinin kuyrukları örülü idi. Ayrıca atlar koşum takımlarıyla ve eğerleriyle gömülmüşlerdi.<sup>681</sup> Eski Türklerde at kutsaldır ve kahramanın en yakın arkadaşı olarak görülürdü.<sup>682</sup> Bu yüzden kahramanlar öldükten sonra bile atları ve silahlarıyla gömülürlerdi.<sup>683</sup> Ölünün başının doğuya dönük olması bir Orta Asya geleneğiydi. Güneş doğudan doğduğu için doğu, Türklerde kutsal sayılmaktaydı.<sup>684</sup>

Göktürklerin ölü gömme adetleri ise, ölü önce çadıra konular. Ailesindeki kişiler atlar ve koyunlar keserek çadırın önüne koyarlar. Ardından ölünün çadırının etrafını at üzerinde yedi kere dönerler.<sup>685</sup> Her dönüşte yüzlerini bıçakla keserler, aynı zamanda da ağlarlardı. Yüzlerinden akan kan ve yaşlar birbirine karışarak kanlı yaşlar akıtırlardı.<sup>686</sup> Yüzün

<sup>672</sup> Esin, İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, s. 83.

<sup>673</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 36.

<sup>674</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 56.

<sup>675</sup> Mehmet Eröz, Türk Kültürünün Alt Kültür Unsurlarından Kürtler, E.Ü. Yay., Kayseri 1992 s. 51.

<sup>676</sup> Emel Esin, Türkistan Seyahatnamesi, T.T.K. Yay., Ankara 1959, s. 39.

<sup>677</sup> Eberhard, a.g.e., s. 93.

<sup>678</sup> W. Barthold, “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, (Çev. Abdülkadir İnan), **Belleten**, XI/43 (1947), s. 517.

<sup>679</sup> Orhan Cezmi Tuncer, “Anadolu Selçuklu Kümbetlerinin Gelişimi ve Özellikleri, Tesiri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 9, 1980, s. 5.

<sup>680</sup> Kubatbek Tabaldiev, “Tanrı Dağları Göçebe Türkleri Ölü Gömme Gelenekleri (VI.-XIV. y.y.), **XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt. II, T.T.K. Yay., Ankara 1999, s. 310.

<sup>681</sup> İnan, “İkinci Pazırık Kurganı”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K., Ankara 1968, s. 507, 508.

<sup>682</sup> Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, (Türklerde Tuğ ve Bayrak), Cilt. VI, K.T.B. Yay., Ankara 1984, s. 199.

<sup>683</sup> İnan, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar”, s. 155.

<sup>684</sup> Ögel, Türk Kültür Tarihi, s. 296.

<sup>685</sup> Nejat Diyarbakirli, “Türklerde Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, XXVIII/1-2, Ankara 1991, s. 55, 56.

<sup>686</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 767.

tırnakla çizilip, saçların yolunması gibi gelenekler halen Kazak ve Kırgızlarda devam etmektedir.<sup>687</sup> Göktürkler ölünün bulunduğu çadırın etrafında dönme işini yedi kez yaparlardı. Yedi sayısı Batı Türkleri arasında kutsal idi. Çünkü gökte yedi katlı idi ve bu törende yedi kere dönüldüğü takdirde ölüyü göğe çıkardıklarına inanırlardı.<sup>688</sup> Daha sonra Göktürkler seçtikleri bir günde ölünün bindiği atı, silahını ve kullandığı bütün eşyayı ölü ile birlikte yakarlar, başka bir mevsimde de küllerini belirledikleri mezara gömerlerdi.<sup>689</sup> Gömme işleminin ne zaman yapılacağı kesin olarak belli değildir. Gömme işlemi coğrafi şartlara ve mevsimler bağlı idi. Ortaçağda Türkler cenazelerini yılın iki döneminde gömerlerdi.<sup>690</sup> İlkbaharda, yapraklar açtığı zaman ve sonbaharda yapraklar döküldüğü zamandır.<sup>691</sup> Altaylarda, özellikle han soyundan olan ölümler dağlarda gizli yerlerde toprağa gömülürdü.<sup>692</sup> Türkler ve Moğollarda da han mezarlarını, yüksek dağlarda, gizli yerlere yaparlardı.<sup>693</sup> Moğollar cenazeyi mezara götürülürken yolda rastlanan bütün insanlarda öldürülürdü. Bu bir nevi insan kurban etme idi. Türklerde ise bu durum görülmemiştir. Ölünün gömüleceği yer genellikle akarsuyun bulunduğu bir dağlık alan olurdu.<sup>694</sup> Abakan Tatarları da ölümlerini her zaman yüksek yerlere gömerlerdi.<sup>695</sup> Gömülme işleminin yapılacağı gün bütün akrabalar yeniden kurban verirler ve mezarın çevresinde ilk günkü gibi at koştururlar. Ölü yakma geleneği daha çok Kuzey Türklerinde, özellikle Kırgız Türklerinde yaygındı. Göktürklerdeki ölü yakma âdetini bu ülkelerden aldığı düşünülmektedir. Ancak daha sonra Göktürklerdeki bu ölü yakma geleneği sona ermiştir.<sup>696</sup> Göktürklerde görülen ölümlerle ilgili bu gelenekler diğer bozkır Türk topluluklarında da devam etmekteydi.<sup>697</sup> Göktürklerin hakan ve büyük kahramanlarının cenaze törenlerine bütün imparatorlukta uluslar katılırdı.<sup>698</sup>

Hunlarda mezar kare veya dikdörtgen şeklinde, iki bölmeli olurdu. Birine ceset gömülür, diğerine ölünün kurban edilen atı gömülürdü. Atların başı sıraya geçirilerek

<sup>687</sup> Roux, Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 246.

<sup>688</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 767.

<sup>689</sup> Emel Esin, Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, Kabala Yay., İstanbul 2003, s. 252.

<sup>690</sup> Roux, Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 217.

<sup>691</sup> Jean-Paul Roux, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Aslan), Kabala Yay., İstanbul 2005, s. 63.

<sup>692</sup> Radloff, a.g.e., s. 328.

<sup>693</sup> Eröz, Türk Kültürünün Alt Kültür Unsurlarından Kürtler, s. 48.

<sup>694</sup> Roux, Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 251.

<sup>695</sup> Radloff, a.g.e., s. 328.

<sup>696</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 761, 768.

<sup>697</sup> Esin, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi, s. 111.

<sup>698</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 193.

mezarın başına dikilirdi. Ölünün savaşta öldürdüğü kadar işaret taşı (balbal) mezarın üzerine dikilirdi. Hunlarda da ölü eşyası ve serveti ile gömülürdü.<sup>699</sup> Bu uygulamadaki amaç öteki dünyada ölünün eşyalarına ihtiyaç duyacağı inancı vardı.<sup>700</sup> Uygurlarda da görülen bu cenaze geleneklerine ek olarak kağan ölürse karısıyla birlikte gömülürdü. Ancak İslamiyet'in kabulüyle birçok örf ve adetlerinde değişmeler olmuştur. Örneğin önceleri ölüler giysileriyle gömülürken, İslamiyet'in kabulüyle temizlenerek ve kefenlenerek defnedilmeye başlanmıştır.<sup>701</sup>

Eski Türk inançlarında ölünün gömülmesinin ardından onun adına kesilen at, koyun, koç ve geyik gibi kanlı kurbanların kafaları bir sırığa takılarak<sup>702</sup> mezar tümseklerinin başucuna dikilirdi. Bu inanç ruhu memnun etmek evi, obayı ve ili kötü ruhların fenalıklarından korumak amacına yönelikti.<sup>703</sup> *İbn Fazlan* Oğuzlarda, yüzlerce hayvanın kurban edildiğinden bahseder. Bu hayvanların ayaklarını ve derilerini bir tarafa ayırıp, başlarını bir ağaca geçirip kabrin başına asarlardı. “*Bunlar ölünün cennete giderken bineceği hayvanlardır*” derlerdi. Aksi takdirde ölenin cennete yayan gideceğine inanılırdı. Ölen kişinin hayatta iken öldürdüğü insan sayısı kadar ağaçtan suret yontup kabre dikerlerdi.<sup>704</sup> Bunların cennette ölüye hizmet edeceğine inanılırdı. Yani öldürülen düşman ölünün hizmetinde olan bir ruh olarak kabul edilirdi.<sup>705</sup> Göktürklerde kurban ettikleri at ve koyunların kafalarını kazıkların üzerine koyarlardı.<sup>706</sup> İslamiyet'ten sonrada Kırgız-Kazak beylerinin mezarlarının etrafına birkaç kesik koç kafası konurdu. Bunlar mezardaki kişinin önemli biri olduğunu gösterirdi.<sup>707</sup> Uygurlarda da İslamiyet'le birlikte cenaze defnedildikten sonra kabir üstüne şedde konulurdu. Mevta erkek ise büyük koç boynuzu uzun ağacın ucuna yerleştirilip koyulur, kadın ise çeşitli kumaştan üç köşeli tuğ çekilir.<sup>708</sup>

<sup>699</sup> Eberhard, a.g.e., s. 93–94.

<sup>700</sup> Roux, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, s. 631.

<sup>701</sup> Abdülkerim Rahman, “Uygurların Defin Merasimi”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, s. 308, 311.

<sup>702</sup> Radloff, a.g.e., s. 132.

<sup>703</sup> Çay, Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I, s. 37, 38.

<sup>704</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 36.

<sup>705</sup> Roux, “Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı”, s. 81.

<sup>706</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 178.

<sup>707</sup> Çay, Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I, s. 56.

<sup>708</sup> Rahman, “Uygurların Defin Merasimi”, s. 312.



İslamiyet'ten önce Orta Asya mezarlarında görülen hayvan figürleri, XII.-XVI. yüzyılları arasında Anadolu Türk mezarları arasında da görülmüştür.<sup>709</sup> Bunun Asya'daki Türk kültürünün Anadolu'daki devamı olduğu düşünülebilir.<sup>710</sup> Rize Hemşin Ülkü (Mollaveyis) köyü ve Aşağı Çamlıca (Aşağı Vice) mahallesinde bulunan koç heykelli mezar taşları buralardaki Türk varlığının birer delilidir.<sup>711</sup> Bugün birçok yerde, kurban edilen hayvanın kafası ya bir sırığa, ya da evlerin kapı üstüne asılma geleneği halen devam etmektedir. Rize'de mahiyeti farklı olsa da bu gelenek halen devam etmektedir. Özellikle nazardan ve kötülüklerden korunmak amacıyla kapı başlarına kurban edilen hayvanların kafaları asılır. Günümüzde ise yeni yapılan binalarda hayvan kafaları sıkça görülmektedir.<sup>712</sup> Rize ve çevresinde yaygın olarak görülen bu uygulama Hazara Türklerinde de görülmektedir. Koç ve geyik kafaları evlerin giriş kapılarının üzerine asılır, Hazara Türkleri de bu şekilde kötülüklerden ve kötü ruhlardan korunduklarına inanırlar.<sup>713</sup>

## 2211. Ölü Aşı

Yas geleneklerinden biride “*ölü yemeği*” ya da “*ölü aşı*” diye verilen yemektir. Birçok toplulukta farklı şekilde anılan bu yemek ya ölü evi tarafından ya da komşular tarafından cenazeye gelenlere verilirdi. Anadolu'da ölü yemeğinin verilme zamanı değişiklik göstermektedir. Yemek ölüm olayının üçüncü, yedinci, kırkıncı, elli ikinci günlerinde verildiği gibi yıldönümünde, mezar dönüşünde, mezar kaldırma sırasında, ilk perşembesinde ya da ilk akşamında da verilmektedir.<sup>714</sup> Eski Türk geleneklerinde ise ölü gömüldükten sonra, ölenin at ve koyunları kesilerek iki veya üç gün boyunca yemek verilirdi ki buna “*yağ aşı*” adı verilirdi.<sup>715</sup> Uygurlar ise “*ölü aşına*”, “*üzüt aşı*” derlerdi.<sup>716</sup> Hunlar ve Göktürklerden başlamak üzere bütün Türkler, ölümün üç, yedi, kırk ve senesinde aş verir, hayır yapar, kurban keserlerdi.<sup>717</sup> Türkiye'de bu gelenek yüzyıllar

<sup>709</sup> Esin, Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, s. 257–260.

<sup>710</sup> Karpuz, a.g.e., s. 10.

<sup>711</sup> Veysel Atacan, Rize Hemşin Yöresi Osmanlı Mezar Taşları ve Kitabeleri, T.H.K.A.T.V. Yay., Ankara 2001, s. 1.

<sup>712</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

<sup>713</sup> Ali Çelik, “Afganistan'daki Hazara Türkleri ile Doğu Karadeniz Bölgesindeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, (23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir)**, Evrak Yay., Ankara 2001, s. 176.

<sup>714</sup> Sedat Veyis Örnek, “Anadolu Folklorunda Yas”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, (8-14 Ekim 1973)**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1974, s. 407.

<sup>715</sup> M. Şakir Ülkütaşır, Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut, T.D.K. Yay., Ankara, 1971, s. 113.

<sup>716</sup> İnan, “Manas Destanı'nda Aş-Yoğ Merasimi”, s. 122.

<sup>717</sup> Mehmet Eröz, Türk Dini (Gök-Tanrı İnanıcı) ve Alevilik, Bektaşılık, T.D.A.V.Y., İstanbul 1992, s. 79.

boyunca sürüp gelmiş ve şimdide mahiyeti aynı kalmak suretiyle köy, kasaba hatta şehirlerde bile yaşamaktadır.<sup>718</sup> Günümüzde devam eden üç, yedi, kırk ve senesi gibi uygulamalar eski Türk inançlarının uzantılarıdır. Bunlara ilaveten Anadolu’da elli ikisi de yapılmaktadır. İslamiyet’te ölümlerin ruhları için hayır işlemek, fakir doyurmak gibi uygulamalar vardır. Eski Türklerden kalan bu adetlere mevlüt, hatim gibi ilaveler yapılarak bu inançlar Müslümanlaştırılmıştır. Böylece eski Türklerden kalma cenaze ve yasla ilgili uygulamalar günümüze kadar gelmiştir.<sup>719</sup>

Oğuzlar, diğer Türk toplulukları gibi, “*yuğ aş*”nda yenilen atların başlarını, ayaklarını ve derilerini mezarın üzerinde bulunan sııklara asarlardı. Onların inanişına göre ölen kişi cennete etleri yenilen ve derileri sııklara asılan bu atlar ile gidecekti. Bu yapılmadığı takdirde ölen kişi cennet yolculuğunu yayan yapmak mecburiyetinde kalacaktı. *İbn Fazlan* Oğuzların “*ölü aş*” için iki yüze yakın at kestiklerinden bahseder. Oğuzlar Anadolu’ya geldikten sonra dahi bu geleneklerini devam ettirmişlerdir.<sup>720</sup> Ancak Oğuzların İslamiyet’i kabul etmeleriyle cenaze ve yas törenleri biraz daha İslamlaşmıştır.<sup>721</sup>

Eski Türklerde daha eski devirlerde en büyük aş töreni ölümün yıldönümü münasebetiyle yapılır. Bütün dost ve akrabalar toplanıp mezara giderler orada yemek yiyip kımız içerlerdi. Daha sonra eve gelinir ve yeme içmeye devam edilirdi. Ölünün ruhuna hazırlanan aş bir nevi kurban niteliği taşımaktaydı ve doğrudan doğruya ölen kişinin mezarına dökülmekteydi.<sup>722</sup> Ruhlara yiyecek sunulması Altayların en eski geleneklerindendir.<sup>723</sup> Zaman içinde birtakım değişikliklere maruz kalan bu inanç ve telakkiler, başlangıçtan günümüze kadar değişik Türk zümrelerinde de tespit olunmuştur.<sup>724</sup> Türklerin ölümleri ardından yaptıkları yuğ merasimleri muhtelif asırlar içinde birtakım değişmelere uğramakla beraber, başlangıçtan itibaren var olan adetlerin esaslarını muhafaza etmişlerdir.<sup>725</sup> Bu yas törenlerine her bölgede farklı isim verildiği gibi Rize’de de “*sayı*”<sup>726</sup> adı verilmektedir.

<sup>718</sup> Sümer, Oğuzlar, s. 56.

<sup>719</sup> Kalafat, İslamiyet ve Türk Halk İnançları, s. 37.

<sup>720</sup> İbn Fazlan, a.g.e., s. 36, 37.

<sup>721</sup> İnan, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar”, s. 154.

<sup>722</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 190.

<sup>723</sup> Roux, Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, s. 190.

<sup>724</sup> İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s. 183.

<sup>725</sup> Örnek, a.g.m., s. 399.

<sup>726</sup> Gökyay, a.g.e., s. CCCXCII.

Rize’de cenaze evine ilk gün, ev sahipleri acılı oldukları için komşular tarafından yemek getirilir. Cenaze sonrası üç veya yedi gün boyunca cenaze evinde *Kuran-ı Kerim* okunur dualar edilir ve gelen insanlara, cenaze yakınlarının maddi durumuna göre farklı yiyecekler dağıtılır. Daha sonra kırkında, elli ikisinde ve senesinde mevlüt okutulur ve tekrar ölünün ruhu için yiyecek dağıtılırdı. Rize’de bazı bölgelerde de ölünün ruhu için kurban kesilir, fakirlere dağıtılır.<sup>727</sup> Türk sosyal hayatının hiçbir safhası yoktur ki kurbanla birlikte icra edilmesin. Doğum, ölüm ve düğünlerdeki Tanrı’ya yakarışlar hep kurbanla olurdu.<sup>728</sup> Rize’de cenazelerde ayrıca kadınlara tülbent dağıtılırdı. Bu durum bir nevi “saçı” yani “kansız kurban” olarak da ifade edilebilir.<sup>729</sup>

## 2212. Yas

Yas, toplum tarafından bizim için önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmektir.<sup>730</sup> Ancak ölüm olayının evrenselliğinden gelen temeldeki antropolojik benzerlikler, biçimsel ve yöresel özellikler bakımından çoğu zaman farklılıklar gösterebilmektedir.<sup>731</sup> Ölen kişinin ruhuna tazim için tutulan yas genellikle kırk gündür.<sup>732</sup> Ancak bazı bölgelerde bu süre daha uzun olabilmektedir. Bu süre toplumun ve kişilerin yapısına, çevreye, ölenin yaşlı ve ya genç olmasına, ölüm şekline göre değişmektedir.<sup>733</sup>

Türklerde ata ruhlarına, ata mezarlarına büyük saygı gösterilirdi. Ölüm sırasında üzüntülerini göstermek yoluyla bunu ortaya koyarlardı. Yüz yırtmak, yaka yırtmak, saç yolmak, ağlayıp dövünmek gibi hareketler bu üzüntünün derinliğini ölene anlatmak için yapılırdı.<sup>734</sup> Ölünün evine taziye için gelen misafir uzaktan görünür görünmez kadınlar bağırıp çağırıp ağlamaya ve ağıtlar yakmaya başarlardı.<sup>735</sup> Rize’de de aynı şekilde taziye

<sup>727</sup> Havva Balkancı(K.K.), Rize-Kalkandere, 72 yaşında okur-yazar değil.

<sup>728</sup> Mehmet Eröz, “Türk Boylarında “Kansız Kurban” Geleneği”, **Türk Kültürü**, Sayı: 207–208 (Ocak-Şubat 1980), s. 212.

<sup>729</sup> Kalafat, “Eski Türk İnançlarının Rize ve Yöresi Halk Kültüründe İzleri”, s. 359–367.

<sup>730</sup> Çağlayan, a.g.m., s. 87.

<sup>731</sup> Örnek, a.g.m., s. 399.

<sup>732</sup> Âlim Gerçel, “Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri, Ölüm Üzerine Deyişler, Mezarlıklar”, Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Semineri, K.B. Yay., Elazığ 1985, s. 86.

<sup>733</sup> Çağlayan, a.g.m., s. 88.

<sup>734</sup> Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 138.

<sup>735</sup> İnan, “Manas Destanı’nda Aş-Yoğ Merasimi”, s. 121.

için gelenleri gören ölenin yakınları daha şiddetli bir şekilde ağlayıp ağıtlar yakarlar.<sup>736</sup> Eski Türklerde cenazeye gelen özel ağlayıcılara ağlayıcılara “*sığıtıcı*” derlerdi.<sup>737</sup> Avşarlarda ölünün arkasından büyük yas tutulur. Ölünün eşyaları ortaya yığılır ve cenazeye özel olarak çağrılan ağıtçı kadınlar bu elbiselere bakarak ölünün meziyetlerini anlatırlar. Bu ağıtları yakıcı ve acıklı bir sesle söylerler ve bütün kadınlar yüzlerini yırtarak ağlarlar.<sup>738</sup>

Sagaylar defin törenini tamamlayıp ölenin evine döndüklerinde karısının saç örgüsünü, matem ve dulluk alameti olarak yarısından keserler. Kırgızlarda ise bu uygulama sadece ölenin eşi için değil kızları için de geçerliydi.<sup>739</sup> Bazı topluluklarda ölenin eşi yedi gün süreyle saç örgülerini çözerlerdi.<sup>740</sup> Anadolu’da yaslı kadınlar saçlarını kestikleri gibi örgülerini de çözerlerdi.<sup>741</sup> İnsan saçı gibi ölünün bindiği atın kuyruğunu kesme âdeti de Türkler arasında çok yaygındır. Oğuzlar İslam dinini kabul ettikten sonra bile bu adetlerini devam ettirmişlerdir. Atın kuyruğunu kesme âdetine Kazaklarda “*tullamak* (dul yapmak)” denirdi. Kırgızlar ise kestikleri atın kuyruğunu mezara diktikleri sırığa bağlardı. Bazı bölgelerde de atın kesilen kuyruğu mezara koyulurdu. Savaşlara gidenlerde atlarının kuyruğunu keserlerdi.<sup>742</sup> Yas adetlerinde biride elbiseleri ters giymedir.<sup>743</sup> Altay dağlarında yaşayan Türk kadınları yas tutarken elbiselerini yedi gün ters giyerlerdi.<sup>744</sup> Kırgız ve Kazaklarda kadınlar matem sırasında ağıt söylerken ters oturmakta ve elbiselerini ters giymekteydiler.<sup>745</sup> Anadolu’nun birçok yerinde yas törenlerinde ters giyme âdeti vardır ancak bunun mahiyeti farklıdır. Anadolu’da ölü çıkan evin kadınları ve kızları elbiselerini ters giyinirlerdi. Bu ölenin ruhunun, geride kalanları beraberinde alıp götürmemesi için alınan bir tedbirdir. Bu şekilde ölünün ruhu şaşırılmak amacıyla elbiseler ters giyilir.<sup>746</sup> Eski Türklerde “*ton*” ve “*don*” elbise demektir. Dede Korkut destanlarında yas alameti olarak “ağ donları çıkarıp, karalar giyildi” şeklinde hikâyeler anlatılır.<sup>747</sup> Ayrıca

<sup>736</sup> Havva Balkancı(K.K.), Rize/Kalkandere, 72 yaşında okur-yazar değil.

<sup>737</sup> Ögel, Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 760.

<sup>738</sup> Eröz, Türk Dini, s. 80.

<sup>739</sup> İnan, “ Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, s. 470.

<sup>740</sup> Roux, Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 246.

<sup>741</sup> Örnek, a.g.e., s. 224.

<sup>742</sup> İnan, “ Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, s. 470.

<sup>743</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 197, 198.

<sup>744</sup> İnan, “Türlü Törenlerde Ters Giyme Âdeti”, s. 387.

<sup>745</sup> Günay, Güngör, a.g.e., s. 109.

<sup>746</sup> Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 140.

<sup>747</sup> Gökyay, a.g.e., s. CCXLIV.

çadırlarının üstüne yas alameti olarak siyah bayrak asarlardı.<sup>748</sup> Oğuzlarda da, cenaze töreninde karalar giyinmek ve yaşlı çadıra kara bayrak asma âdeti de mevcuttu. Kırgızlarda ve Kazaklarda da yaşlı çadıra kara bayrak asılmaktaydı.<sup>749</sup> Yas süresince bütün ölü yakınları birtakım şeyleri yapmaktan kaçınırlar. Genellikle renkli ve süslü şeyleri giymezler, gezmeye ve eğlenmeye gitmezler, nişan, düğün gibi törenleri ertelerler veya sessiz sedasız bir tören yaparlardı.<sup>750</sup>

Rize’de cenaze evinde, ölenin annesi, kız kardeşi, kızı veya tanıdığı bir veya birkaç kişi yüksek sesle ağlarlar. Dizlerini döverler, saçlarını yolarlar hatta bazen kıyafetlerini yırtmaya çalışarak çektikleri acıyı dışa vurmaya çalışırlar. Ağlama sırasında ağıtlar yakarlar. Bu ağıtlarda ölünün hayatta iken yaptığı iyilikler veya yapmayı düşündüğü, ama yapamadıkları ezgili ve acıklı bir şekilde anlatılır.<sup>751</sup> Buna “*sayı kurarak ağlama*” denir. Bu yapılırken diğer kadınlarda hep birlikte ağlaşırlardı.<sup>752</sup> Anadolu’nun birçok yerinde var olan “*ağıt*” yani ölü başında taziyeyi makamla zikrederek ağlama âdeti Rize bölgesinde “sayı” ismiyle anılmakta ve bölge halkı tarafından “*sayı kurmak*” ve “*sayı yapmak*” olarak adlandırılmaktadır. Bu gelenek eski Türklerde ölü başında makam tutarak ağlamak anlamında “*sagu*” kelimesinin sayıya dönüşmesiyle oluşmuştur ve eski Türk inançlarının Rize bölgesindeki izi olarak kabul edilir.<sup>753</sup> İslamiyet ölünün arkasından bu şekilde ağlamayı hoş karşılamazdı. Ancak Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra da bu uygulamadan vazgeçmemişlerdir. Ve bütün Anadolu’da olduğu gibi Rize ve çevresinde cenaze arkasından ağıt yakmak, kendini paralarcasına ağlama geleneği halen devam etmektedir. Bu durum eski Türk inanışlarından kalma bir uygulama olup, İslamiyet’e rağmen değişmeyen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rize’de cenaze tören ne kadar kalabalık olursa cenaze yakınları tarafından o kadar önemli olurdu. Bu durum ölene ne kadar değer verildiğini ve ne kadar sevildiğinin göstergesi olarak kabul edilirdi. Bu düşüncede eski Türk inanışlarından kaldığı düşünülebilir. Çünkü eski Türklerde hükümdarların, komutanların ve diğer saygın kişilerin cenaze törenleri kalabalık ve gösterişli olurdu, sıradan insanların cenaze törenleri ise çok

<sup>748</sup> İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 196.

<sup>749</sup> Günay ve Güngör, a.g.e., s. 109.

<sup>750</sup> Örnek, a.g.e., s. 223.

<sup>751</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

<sup>752</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 47.

<sup>753</sup> Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, s. 471.

sade olurdu ve katılım az olurdu. Yani katılımın çokluğu bir nevi saygınlığın göstergesi sayılırdı.

Hızlı geçen zamanla birlikte hızlı gerçekleşen değişim, kültürün diğer konularında olduğu gibi ölüme de görülmektedir. Bu değişim maddi kültür unsurlarında daha belirgindir. Yani ölüm yemeğinde, giyiminde, belli günlerde, uygulamalarda gördüğümüz farklılaşma inanışlarda yoktur. Yani bu uygulamaların temelindeki inanışlara sıkı sıkıya uyulmaktadır.<sup>754</sup>

### 23. Diğer İnanışlar

Kısmeti bağlı olan kişi, Cuma günü hocanın namaz kılacağı seccadeyi ters çevirirse kısmetinin açılacağına inanılır.<sup>755</sup> Bunun eski Türklerdeki ters motifiyle alakalı olduğu düşünülebilir. Yine ters motifiyle alakalı olarak, Rize’de oturan çocuğun üstünden geçildiği takdirde o çocuğun büyümeyeceğine inanılır. Bu uğursuzluğun giderilmesi içinde ters istikamette tekrar üstünden geçilmesi gerekir.<sup>756</sup> Rize’de kapı eşiğine oturmak iyi karşılanmaz. Çünkü ev iyisi olarak tasvir edilen, evi koruyan bir yılanın eşikte yaşadığına inanılır.<sup>757</sup> Gece tırnak kesilmesi iyi karşılanmaz. Buda eski Türklerdeki gecenin uğursuzluğu inancından kalma bir uygulama olsa gerek. Rize’de cenaze olduğu zaman temizlik yapılmaz aksi takdirde uğursuzluk getireceğine inanılır. Kötü ruhların incir ağacında olabileceği inancı ile gece incir ağacının altından geçilmezdi. Buda herhalde eski Türklerdeki ağaç kültürüyle alakalı bir inançtır.<sup>758</sup> Rize’de güneş veya ay tutulduğu zaman, kötü bir etki altında kalarak önünün kesildiğine inanılırdı. Onları kurtarmak içinde teneke çalınır, tabanca veya tüfekte ateş edilirdi.<sup>759</sup> Eski Türk inançlarında da kötü ruhları kovmak için çeşitli sesler çıkarma geleneği mevcut olup, günümüzde Rize ve çevresinde görülmesi eski Türk inançlarının bölgemizdeki kalıntıları olarak düşünülebilir.

<sup>754</sup> Çağlayan, a.g.m., s. 102.

<sup>755</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 349.

<sup>756</sup> Yaşar Kalafat, “Türkleri Dini Tarihi, Türk Halk İnançlarında Ters Motifi”, Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan, Hacettepe Ün. Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1995, s. 302.

<sup>757</sup> Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 56.

<sup>758</sup> Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında okur-yazar değil.

<sup>759</sup> Çelik-Ak, a.g.e., s. 265.

Doğu Karadeniz'deki eski Türk inançları pek çok uygulamada kendini göstermektedir. Eski Türkler yaşam koşullarına göre de inançlarını belirlemişlerdir<sup>760</sup> Rize bol yağış alan bir bölge olduğu için diğer illerin aksine güneş duasına çıkılırdı. Rize merkezde görülmeyen bu inanç daha çok yaylalarda görülmektedir. Çocukların oyun oynar gibi yaptıkları güneş duası, sürekli sisli ve yağışlı olan Hemşin yaylalarında görülen bir uygulamadır.<sup>761</sup> Sissiz ve dumansız bir yayla hayatı için bu dua karakter ve şekil itibariyle tamamen Azerbaycan'daki güneş duası uygulamasıyla aynı olan bu inanç Şamanizm inanışlarından kalma bir bakiye olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>762</sup>

Eski Türk inançları dinden kaynaklanan uygulamalar değildir. Ancak dinden de tamamen uzak değildirler. Bunlar mevcut dinin halka yansıtış şekilleridir. Çünkü dört bin yıllık bir geçmişe sahip olan Türkler, göç ettikleri bölgelerde birçok din ile karşılaşmışlardır. Ve her benimsenen din onların inançlarına, geleneklerine bir şeyler katmıştır. Ancak Türkler, İslamiyet'ten sonra bu inanç uygulamalarından birçoğunu terk etmelerine rağmen günümüzde de birçok alandaki inançları halen varlığını sürdürmektedir. Bugün Rize ve çevresinde mevcut olan bu inançlar, bölgeye gelerek yerleşmiş olan eski Türklerden kalma uygulamalar olduğu açıktır. Çünkü doğum, evlenme ve ölümlerle ilgili birçok gelenek, görenek ve inançlar, bugün bile Orta Asya'daki eski Türk inançlarıyla birebir benzerlik göstermektedir. Eski Türk dini olan Gök Tanrı dini Tanrı merkezli bir din olmasına rağmen, sihir, büyücülük, ruhçuluk gibi alanlarda yoğunluk kazanmış olan Şamanizm bu dinin içine sızmayı başararak bir inanç sistemi haline gelmiştir. Bu inancın temsilcisi olan Şamanlar, birtakım sihir ve din biçimleriyle Orta Asya toplumlarının her alanında mevcut olmuşlardır.<sup>763</sup>

Bu inanç sisteminden kaynaklanan, doğum, evlenme ve ölümlerle ilgili gelenek, görenek ve adetleri Eski Türkler gittikleri her bölgede yaşatmayı başarmışlardır. Öyle ki İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen bu inançlarını biraz İslamileştirerek devam ettirmişlerdir. Doğu Karadeniz bölgesine gelerek yerleşen Türkler, hurafe olarak tanımladığımız bu inanışları

<sup>760</sup> Mevhibe Coşar, "Trabzon Yöresinde "Güneş Duası" ve "Sis Kovma" Uygulamaları", **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, (23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir)**, Evrak Yay., Ankara 2001, s. 153.

<sup>761</sup> Çelik ve Ak, a.g.e., s. 42.

<sup>762</sup> Ahmet Caferoğlu, Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Ordu-Giresun-Trabzon-Rize ve Yöresi Ağızları), 2. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 1994, s. xvı, xıx.

<sup>763</sup> Eliade, Şamanizm, s. 22, 23.

yaşatmışlardır. Bugünde Rize ve çevresinde izlerine rastladığımız bu inanışlar eski Şamanizm geleneğinden kalma uygulamalardır. Görüldüğü gibi bu uygulamalar Rize ve çevresinde, doğum, evlenme ve ölümlle ilgili birçok uygulamada kendini göstermiştir.



## SONUÇ

Stratejik bir öneme sahip olan Doğu Karadeniz Bölgesi tarih boyunca pek çok kavmin ve devletin gelip yerleştiği bir bölge olmuştur. Bu sebeple uzun yıllar boyunca bu devletler ve kavimler bölge hâkimiyeti için birbirleriyle sürekli mücadele halinde olmuşlardır.

Doğu Karadeniz bölgesindeki ilk yerleşmelerin Yunanlılar tarafından olduğunu savunan bazı araştırmacılar çeşitli iddialarla bu tezlerini doğrulamaya çalışmışlardır. Yunanlılar gibi Gürcülerde, bölgeye ilk yerleşmelerin kendi ataları tarafından olduğu gibi birtakım ideolojik amaçlı iddialar ortaya atmaktalar ve bu iddialarını kanıtlamaya yönelik birtakım ciddi çalışmalar yapmaktadırlar. Oysaki mevcut kaynaklarda bu iddiaların asılsız olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Öyle ki Kimmerlerin Doğu Karadeniz Bölgesine yerleşmeleri daha sonra Karadeniz bölgesine gelerek ticaret yapacak olan Yunan kolonilerinin bölgeye gelmelerini geciktirmişlerdir. Bunun yanısıra Doğu Karadeniz Bölgesindeki Türk yerleşmelerinin Malazgirt Savaşından sonra hatta Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethinden sonra olduğu da düşünülmektedir. Ancak Doğu Karadeniz Bölgesinde özellikle Rize ve çevresindeki Türk varlığı Malazgirt Savaşından veya Trabzon'un fethinden sonra değil milâttan önceki yüzyıllara kadar dayanmaktadır. Orta Asya'dan ve Kafkaslardan gelerek Rize ve çevresine yerleşen Türk topluluklarından Kimmerler, Sakalar, Hazarlar, Kıpçaklar ve diğer Türk toplulukları yerleştikleri yörelere kendi kültürlerini de getirmişlerdir. Dünya üzerinde çok geniş alanlara yayılarak yerleşen Türkler her gittikleri bölgenin kültürünü kendi kültür bünyesinde barındırmışlardır. Buna karşılıklı her gittiği bölgeye kendi kültüründen izlerde bırakmışlardır. Gerek dini inançları sebebiyle, gerekse toplumsal ihtiyaçlar bu kültür üzerinde etkili olmuştur. Türk kültürünü oluşturan gelenek, görenek ve inanışlar hayatın her alanında kendini göstermiştir. Doğum, evlenme ve ölüm gibi hayatın en önemli safhalarında hep bu gelenek, görenek ve inanışlarla hareket edilmiştir. Türkler için büyük önem teşkil eden bu inanışlar, gelenek ve görenekler Rize ve çevresine yerleşen Türkler vasıtasıyla bölgede bölgeye yayılmıştır. Rize ve çevresinde eski Türklere ait pek çok gelenek, görenek ve inanışlar bugünde halen

varlığını sürdürmektedir. İslâmiyet öncesi Türk inançlarını yansıtan bu gelenek, görenek ve inanışlar bölgeye yerleşen Türklerin asırlar öncesinde yöreye yerleşmiş olduğunu gösterir.

Bu çalışmamızda amaç Rize ve çevresindeki Türk varlığının Selçuklu Türklerinden çok önce olduğunu kanıtlamaktır. Bunu yaparken de bölgedeki halk inanışlarını araştırarak bu halk inanışlarını eski Türk inanışlarıyla kıyaslayarak benzerlikleri bulmaya çalıştık. Yaptığımız araştırma sonucunda bölgede hâkim olan halk inanışlarının eski Türk inanışlarının aynısı olduğunu gördük. İslâmiyet'in kabulüyle birlikte bu halk inanışlarının bir kısmı İslâm'ın etkisiyle değişikliğe uğramıştır. Ancak birçok halk inanışında eski Türk inanç sisteminin etkileri devam etmiştir.

Doğum, evlenme ve ölüm gibi alanlarda kendini gösteren bu inanışlar günümüzde bazı bölgelerde değişikliğe uğramışsa da birçok yörede varlığını devam ettirmektedir. İnsanlar üzerinde büyük bir yaptırım gücü olan bu halk inanışlarının etkisi zaman içerisinde ne kadar değişirse değişsin azalmayacaktır. Rize ve çevresinde de Osmanlılardan önce bölgeye yerleşen eski Türklerden, özellikle de Kıpçaklardan kalan izler günümüzde de yoğun bir biçimde devam etmektedir.

## YARARLANILAN KAYNAKLAR

### a. Kaynak Eserler

- AHMED BİN MAHMUD :Selçuk-Nâme I, (Haz. Erdoğan Merçil), Tercüman Yay., İstanbul 1977.
- UZLUK, F. Nafiz (Nşr.) :Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III Anonim Selçukname, Ankara 1952.
- ANNA KOMMENA :Alexiad: Malazgirt'in Sonrası, (Çev. Bilge Umar), İnkilap Kitabevi, İstanbul 1996.
- BASHMAKOFF, A. :La Synthese Des Periples Pontiques, Paris 1948.
- BROSSET, M. Felicite :Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), (Çev. Hrand D. Andreasyan, Yay. Haz. Erdoğan Merçil) T.T.K. Yay., Ankara 2003.
- ERGİN, Muharrem :Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile), T.T.K. Yay., Ankara 1958.
- \_\_\_\_\_ : Orhun Abideleri, 24. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999.
- HERODOTOS :Herodot Tarihi, (Nşr. M. Ökmen), T.İ.B. K.Y., İstanbul 1991.

- HOCA SADETTİN EFENDİ :Tacü't-Tevarih Cilt. III (Nşr. İ. Parmaksızoğlu), K.B. Yay., Ankara 1979.
- ÇEVİK, Mümin (Haz.) :İbn-İ Batûta Seyahatnamesi (Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsar), Cilt. I, II, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993.
- İBNÜ'L ESİR :El-Kâmil fi't-Tarih IX-X, (Nşr. A. Özeydın), Bahar Yay., İstanbul 1991.
- KAŞGARLI MAHMUD :Divan-ü Lügati't-Türk, (Çev. Besim Atalay), Cilt. II, III, 4. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 1998.
- KERİMÜDDİN M. AKSARAYÎ :Müsâmertü'l Ahbâr, (Çev. Mürsel Öztürk), T.T.K Yay., Ankara 2000.
- KSENOFON :Anabasis, (Çev. Hayrullah Örs), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1975.
- MESUDİ :Muruc Ez Zeheb (Altın Bozkırlar), (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2004.
- MİNORSKY, V. :Hudûdü'l-Âlem-Mîne'l-Meşrîk İle'l-Magrib, (Çev. Abdullah Duman ve Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED B. L. :Camiu'ud-Düvel I-II, (Nşr. A. Öngül), İzmir 2000–2001.

- İBN FAZLAN :Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yay., İstanbul 1975.
- ORBELIAN, Stephannos :Histoire de la Sioune II, (Nşr. M. Brosset), Saint Petersburg 1866.
- STRABON :Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV), (Çev. Adnan Pekman), 3. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 1993.
- TOGAN, Z. VELİDİ :Oğuz Destanı (Raşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili), 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- TRABZONLU ŞAKİR ŞEVKET :Trabzon Tarihi, (Yay. Haz. İsmail Hacı fettahoğlu), 1. Baskı, T.B.K. Yay., Trabzon 2001.
- URFALI MATEOS :Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952–1136), (Çev. Hrant D. Andreasyan), 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1987.

### **b. Kitaplar**

- ACAROĞLU, M. Türker :Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar I, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007.
- ACIPAYAMLI, Orhan :Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, A.Ü.E.F. Yay., Ankara 1974.

- ARAZ, Rıfat :Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, A.K.D.T.Y.K.. Yay., Ankara 1995.
- ARTAMONOV, M. İ. :Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler, Ruslar, (Çev. Ahsen Batur), Selenga Yay., İstanbul 2004.
- ATACAN, Veysel :Rize Hemşin Yöresi Osmanlı Mezar Taşları ve Kitabeleri, T.H.K.A.T.V. Yay., Ankara 2001.
- AYDIN, Mehmet :Bayat-Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi, 1. Baskı, Hatipoğlu Yay., Ankara 1984.
- BARTHOLD, W. W. :Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz. H. Dursun Yıldız), T.T.K. Yay., Ankara 1990.
- \_\_\_\_\_ :Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, (Yay. Haz. Kazım Y. Koprıman, Afşar İ. Aka), Kültür Yay., Ankara 1975.
- BAŞKAN, Seyfi ( Ed.) :Rize, K.B. Yay., Ankara 1997.
- BIJİŞKYAN, P. Minas :Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, (Çev. Hrand D. Andreasyan ), İ.Ü.E.F.Y., İstanbul 1969.
- BİLGİN, Mehmet :Doğu Karadeniz, 3. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 2007.
- BORATAV, P. Naili :100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984.

- BOSTAN, Hanefi :XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, T.T.K. Yay., Ankara 2002.
- BÜYÜKA, B. Ömer :Kafkas Kaynaklarına Göre İlk Yaratılışlar, İlk İnsanlık, Kafkas Gerçekleri II, Abhazoloji Yay. İstanbul 1986.
- CAFEROĞLU, Ahmet :Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Ordu-Giresun-Trabzon-Rize ve Yöresi Ağızları), 2. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 1994.
- CAHEN, Claude :Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler, (Çev. Yıldız Maran), E Yay., İstanbul 1979.
- T.C.Başbakanlık Basımevi :Cumhuriyet'in 75. Yılında Rize İl Yıllığı, Ankara 1998.
- ÇAY, Abdülhaluk M. :Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler), T.K.A.E. Yay., Ankara 1990.
- \_\_\_\_\_ :Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi, T.K.A.E.Y., Ankara 1983.
- ÇELİK, Ali :Harşit Vadisi ve Rize Yöresi Çepni Kültürü Araştırması Sonuç Raporu, K.T.U. Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı Yay., Trabzon 2006.
- \_\_\_\_\_ :Trabzon-Çaykara Halk Kültürü, Doğu Kültürleri Yay., İstanbul 2005.

ÇELİK F. Rasim

AK, O. Naci

:Rize Kültür Derlemeleri, R.H.E.M. Yay., Rize 1999.

DE SAINT MARTİN, M. Vivien

:Description Historique et Geographique de L'Asie Minoure II, Paris 1852.

---

:Etudes de Geographie Ancienne et D'Ethnographie Asiatique I, Paris 1850

DEMİR, Necati

:Trabzon ve Yöresi Ağızları, Cilt. I, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2006

DİKİCİ, Mehmet

:Anadolu'da Türkler(Anadolu'ya Türk Göçleri), Burak Yayınevi, İstanbul 1998.

DURMUŞ, İlhami

:İskitler (Sakalar), T.K.A.E. Yay., Ankara 1993.

EBERHARD, D. W.

:Çin'in Şimal Komşuları: Bir Kaynak Kitabı, (Çev. Nimet Uluğtuğ), T.T.K. Yay., Ankara 1942.

ELİADE, Mircea

:Şamanizm, (Çev. İsmet Birkan), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

ERDENTUĞ, Nermin

:Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki, T.T.K. Yay. Ankara 1956.

ERÖZ, Mehmet

:Türk Dini (Gök-Tanrı İnancı) ve Alevilik, Bektaşilik, T.D.A.V.Y., İstanbul 1992.



- 
- :Türk Kültürünün Alt Kültür Unsurlarından Kürtler, E.Ü. Yay., Kayseri 1992.
- ERZEN, Afif :Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 1984.
- ESİN, Emel :İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, Ed. Fak. Matbaası, İstanbul 1978.
- 
- :Türkistan Seyahatnamesi, T.T.K. Yay., Ankara 1959.
- 
- :Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, Kabala Yay., İstanbul 2003.
- FEHER, Geza :Bulgar Türkleri Tarihi, 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1985.
- GENÇ, Reşat :Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI Yüzyılda Türk Dünyası, T.K.A.E.Y., Ankara 1997.
- GOLDEN, Peter B. vd. :Hazarlar ve Musevilik, (Haz. Osman Karatay), Karam Yay, Çorum 2005.
- GOLDEN Peter B. :Hazar Çalışmaları, (Çev. Egemen Çağrı Mızrak), Selenga Yay., İstanbul 2006.
- 
- :Türk Halkları Tarihine Giriş (Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu), (Çev. Osman Karatay), Karam Yay., Ankara 2002.

- GOLOĞLU, Mahmut :Anadolu'nun Milli Devleti Pontos, Ankara 1973.
- GÖKBEL, Ahmet :Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler, A.K.M.B. Yay., Ankara 1998.
- 
- \_\_\_\_\_ :Kıpçak Türkleri(Siyasi ve Dini Tarihi), Ötüken Yay, İstanbul 2000.
- GÖKYAY, Orhan Ş. :Dedem Korkud'un Kitabı, M.E.B. Yay., İstanbul 2004.
- GROUSEET, Rene :Bozkır İmparatorluğu (Atilla-Cengizhan-Timur), (Çev.Reşat Üzmen), Ötüken Yay., İstanbul 1999.
- GUMİLEV, L. Nikolayeviç :Hazar Çevresinde Bin Yıl, (Çev. Ahsen Batur), 3. Baskı, Selenge Yay., İstanbul 2003.
- GÜNALTAY, Şemsettin :Yakın Şark II Anadolu, T.T.K Yay. Ankara 1987.
- 
- \_\_\_\_\_ :Yakın Şark IV, II. Bölüm: Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont, Aarteksiad Krallıkları, 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1987.
- GÜNAY, Turgut :Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük), T.D.K. Yay., Ankara 2003.
- GÜNAY, Ünver  
GÜNGÖR, Harun :Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Rağbet Yay., İstanbul 2003.

- GÜNGÖR, Harun,  
KÜÇÜK, Abdurrahman :Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'dan  
Anadolu'ya Taşınanlar, 1. Baskı, A.K.M.B.  
Yay., Ankara 1997.
- GÜNGÖRDÜ, Ersin :Türkiye'nin Coğrafyası, 2. Baskı, Asil Yay.,  
Ankara 2006.
- HAHANOV, A. :Panaret'in Trabzon Tarihi, (Nşr. Enver Uzun),  
Trabzon 2004.
- HANÇERLIOĞLU, Orhan :İslam İnançları Sözlüğü, 4. Baskı, Remzi  
Kitabevi, İstanbul 2006.
- IŞIK, Adem :Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, T.T.K.  
Yay., Ankara 2001.
- İNAN, Abdülkadir :Eski Türk Dini Tarihi, 1. Baskı, M.E.B.,  
İstanbul 1976.
- \_\_\_\_\_ :Manas Destanı, K.T.B. Yay., Ankara 1985.
- \_\_\_\_\_ :Tarihte ve Bugün Şamanizm, 2. Baskı, T.T.K.  
Yay., Ankara 1972.
- KAFESOĞLU, İbrahim :Türk Bozkır Kültürü, T.K.A.E.Y., Ankara  
1987.
- \_\_\_\_\_ :Türk Milli Kültürü, Ötüken Yay., İstanbul  
2007.
- KALAFAT, Yaşar :İslamiyet ve Türk Halk İnançları, K.B. Yay.,  
Ankara 1996.

- \_\_\_\_\_ :Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, 3. Baskı, A.K.M.B. Yay, Ankara 1998.
- \_\_\_\_\_ :Makedonya Türkleri (Türkmenler, Torbeşler/Türkbaş, Cenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Halk İnançları, T.D.A.V. Yay., İstanbul 1994.
- KARPUZ, Haşim :Rize, K.B. Yay., Ankara 1995.
- KARSLIOĞLU, Yusuf :Doğu Karadeniz Tarihi Otokton Halkları ve Etnik Yapısı, 1. Baskı, The Universal Yay., İstanbul 2009.
- KAZMAZ, Süleyman :Beyazsu Köyü ( Bir Köy Araştırması), T.H.K.A.T.V. Yay., Ankara 1994.
- \_\_\_\_\_ :Çayeli: Geçmiş Günler ve Halk Kültürü, T.H.K.A.T.V. Yay., Ankara 1994.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin :Yukarı -Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar:İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII., M.S. VI. yy) ve Son Kıpçaklar (1118-1199) ile Ortodoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578), T.T.K. Yay., Ankara 1992.
- \_\_\_\_\_ :Kars Tarihi, Cilt. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- \_\_\_\_\_ :Rize ve Dolaylarında Bilinmeyen Tarihi Gerçekler, Emel Matbaacılık, Ankara 1992.

- KOCH, Karl :1843–44 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü, (Terc. Tahir Deveci, Derleyen: Muzaffer Arıcı).
- KORKMAZ, Esat :Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü, Anahtar Yay., İstanbul 2003.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad :Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler, (Yay. Haz. M. Hanefi Palabıyık), 1. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- KÖYMEN, M. Altay :Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. I: Kuruluş Devri, S.T.M.E.Y., Ankara 1979.
- KURAT, A. Nimet. :IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, T.T.K. Yay., Ankara 1972.
- \_\_\_\_\_ :Peçenek Tarihi, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.
- KUZGUN, Şaban :Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi Hazar ve Karay Türkleri, Seda Yay., Ankara 1985.
- MANSEL, Arif Müfid :Ege ve Yunan Tarihi, T.T.K. Yay., Ankara 1963.
- MARSHALL L. D. :Gürcüler, (Nşr. N. Domaniç), Ceylan Yay., İstanbul 1997.
- MEMİŞ, Ekrem :Eski Çağda Türkler, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2002.

- 
- :İskitlerin Tarihi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin :Bulgaristan'da Türk Kültürü, T.K.A.E. Yay., Ankara 1995.
- MERÇİL, Erdoğan,  
SEVİM, Ali :Selçuklu Devletleri Tarihi, T.T.K..Yay., Ankara 1995.
- MİMİNOŞVİLİ, Otar :Gürcistan'da Etnografik Yolculuk, (Nşr. H.Özkan), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 1999.
- OCAK, Ahmet Yaşar :Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- ORKUN, Hüseyin Namık :Eski Türk Yazıtları, T.D.K. Yay., Ankara 1981.
- OSTROGORSKY, George :Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret İşıltan), T.T.K. Yay., Ankara 1995.
- ÖGEL Bahaeddin :Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 4. Baskı, T.D.A.V. Yay., İstanbul 2001.
- 
- :Türk Kültür Tarihi, 3. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1988.
- 
- :Türk Kültür Tarihine Giriş, (Türklerde Tuğ ve Bayrak), Cilt. VI, K.T.B. Yay., Ankara 1984.

- 
- :Türk Kùltür Tarihine Giriş, Cilt. IX, K.T.B.Y., Ankara 1991.
- 
- Türk Mitolojisi, M.E.B. Yay., Ankara 1971.
- 
- :Türk Kùltür Tarihine Giriş, Cilt. VIII, K.T.B.Y., Ankara 1987.
- ÖRNEK, Sedat Veyis :Türk Halkbilimi, 2. Baskı, K.B. Yay, Ankara 2000.
- ÖZDEMİR, Halit :Artvin Tarihi, 2. Baskı, Egem Matbaası, Artvin 2001.
- PLİNİY :Natural History II, (Nşr. H. Rackman), London 1947.
- RADLOFF, Wilhelm :Sibirya'dan I, (Çev. Ahmet Temir), M.B., Yay., İstanbul 1956.
- RASONYÍ, Laszlo :Doğu Avrupa'da Türklük, (Çev. Yusuf Gedikli), Selenge Yay., İstanbul 2006.
- 
- :Tarihte Türklük, Örgün Yay., İstanbul 2007.
- 
- :Tuna Köprüleri, (Çev. Hicran Akın), T.K.A.E.Y., Ankara 1984.
- 
- :Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, (Yay. Haz. Ş.K. Seferoğlu ve Adnan Müderrisoğlu), T.K.A.E.Y., Ankara 1983.

- RESULZADE, Mehmed Emin :Kafkasya Türkleri, (Haz. Yavuz Akpınar vd.), T.D.A.V. Y., İstanbul 1993.
- PROKOPIUS :History of the Wars, Cilt. II, (Çev. H. B. Dewing), London 1979.
- ROUX, Jean-Paul :Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, (Çev. Aykut Kazancıgil), 1. Baskı, Kabala Yay., İstanbul 1999.
- \_\_\_\_\_ :Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Aslan), Kabala Yay., İstanbul 2005.
- \_\_\_\_\_ :Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabala Yay., İstanbul 2001.
- SAFRAN, Mustafa :Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman/ Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, ve Kültürel Yaşayış, T.K.A.E.Y., Ankara 1993.
- SEFEROĞLU Ş. K.  
MÜDERRİSOĞLU, A. :Türk Devletleri Tarihi, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1986.
- SİHARULİDZE, Y.vd. :Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri, (Nşr. H. Hayrioğlu), İstanbul 1998.
- SÜMER, Faruk :Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, T.D.A.V. Yay., İstanbul 1992.



- ŞEŞEN, Ramazan :İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, T.K.A.E.Y., Ankara 1985.
- TANYU, Hikmet :Türklerde Taşla İlgili İnançlar, 1. Baskı, K.T.B. Yay., Ankara 1987.
- TARKAN, M. Tevfik :Rize- Hopa Yöresi Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1973.
- TAŞAĞIL, Ahmet :Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X Asır), T.T.K. Yay., Ankara 2004.
- TAYMAS, A. Battal :Yeşil Rize ve İli, Doğu Matbaası, Ankara 1950.
- 
- \_\_\_\_\_ :Kazan Türkleri, 3. Baskı, T.K.A.E.Y., Ankara 1988.
- TELLİOĞLU, İbrahim :Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler, 2. Baskı, Serander Yay., Trabzon 2007.
- TEZCAN, Mahmut :Kültürel Antropoloji Açısından Başlık Parası Geleneği, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1981.
- TOPALOĞLU, İhsan :Rize’de Eski Köy Düğünleri, (Araştırma-İnceleme-Derleme), Eser Ofset Matbaacılık, Rize 2006.
- TOGAN, Z. Velidi :Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, Cilt. 1, 3. Baskı, İ.Ü.E.F.Y., İstanbul 1981.

- TURAN, Ahmet :Türk Kültürü Araştırmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu II, M.F. Yay., Ankara 1992.
- TURAN, Osman :Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, T.K.A.E.Y., Ankara 1965.
- \_\_\_\_\_ :Selçuklular Zamanında Türkiye, 5. Baskı Boğaziçi Yay., İstanbul 1998.
- \_\_\_\_\_ :Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, 14. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 2003.
- TURAN, Şerafettin :Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe, Bilgi Yayınevi., Ankara 1990.
- UMAR, Bilge :Karadeniz Kapadokya'sı (Pontos) (Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi), İnkilap Yayınevi, İstanbul 2000.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya :Sosyoloji Sözlüğü, M.E.B. Yay., İstanbul 1969.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir :Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut, 2. Baskı, T.D.K. Yay., Ankara 1971.
- YAKUBOVSKIY, A.Y :Altınordu ve Çöküşü, ( Çev. Hasan Eren), 2. Baskı, K.B. Yay., Ankara 1976.
- YALMAN (YALGIN), Ali Rıza :Cenupta Türkmen Oymakları I, (Haz. Sabahat Emir), K.B. Yay., Ankara 1993.

YÜCEL, Mualla Uydu

:İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler, T.T.K. Yay., Ankara 2007.

ZEKİYEV, Mirfatih Z.

:Türklerin ve Tatarların Kökeni, Selenge Yay., İstanbul 2006.

### c. Makaleler ve Bildiriler

ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim

:“Kastamonu’da Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançları”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, ss. 1-19.

ACIPAYAMLI, Orhan

:“Türk Kültüründe “Ad Koyma Folkloru”nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1992, ss. 1-15.

:“Türkiye’de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri (8-14 Ekim 1973)**, Başbakanlık Basımevi Yay., Ankara 1974, ss. 359-367.

AHMETBEYOĞLU, Ali

:“Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti’nin Kuruluşu”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 13, (Bahar 2007), ss. 37-46.

- AKA, İsmail :“Hazar Ötesi Türkmenlerinde Bir Düğün Merasimi”, **Türk Kültürü**, Sayı: 207–208 (Ocak-Şubat 1980), ss. 108–111.
- AKMAN, Ayşe :“Artvin’in Bazı Yerlerinde Evlenme Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1999**, K.B. Yay., Ankara 2002, ss. 1-41.
- ALTUNEL, İbrahim :“Gevrekli (Seydişehir- Konya) Kasabası Düğünlerinde Gelin ve Güvey Motifi Üzerine Tespitler”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 (Konya)**, K.B. Yay, Ankara 1996, ss. 80–86.
- ARAT, R. Rahmeti :“Kıpçak”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. VI, M.B. Yay., İstanbul 1955, ss. 713-716.
- AYDA, Adile :“Etrüsklerle İskitler Arasında Benzerlikler”, **VIII. Türk Tarih Kongresi (11–15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler I**, T.T.K. Yay., Ankara 1979, ss. 287-293.
- AYDIN, M. Akif :“Mehir”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 28, T.D.V. Yay., Ankara 2003, ss. 289-291.
- AYDIN, Mehmet :“Konya’daki Manevi İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler**, Cilt. I, Ankara 1985, ss. 244–263.

- 
- :“Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1992, ss. 31-43.
- BALIKÇI, Gülsen :“Trabzon’un Bazı Yörelerinde Evlenme Adetleri”, **Trabzon Halk Kültürü Araştırmaları 2004**, T.İ.K.T.M. Yay., Trabzon 2004, ss. 45-103.
- BARTHOLD, W. :“Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, (Çev. Abdülkadir İnan), **Bellekten**, XI/43 (1947), ss. 515–539.
- BELA, Kossonyi :“XI-XII. Asırlarda Uz’lar ve Koman’ların Tarihine Dair”, (Çev. Hamit Koşay), **Bellekten**, VIII/ 29–32, (1944), ss. 119–136.
- BOZYİĞİT, A. Esat :“Düğünlerimizde Bayrak Geleneği”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, ss. 67-85.
- COŞAR, Mevhibe :“Trabzon Yöresinde “Güneş Duası” ve ”Sis Kovma” Uygulamaları”, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, (23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir )**, Evrak Yay., Ankara 2001, ss. 156-163.

ÇAĞLAYAN, Handan

:“Anadolu’nun Bazı Yörelerinde Yas Gelenekleri” **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek- Görenek- İnançlar Seksiyon Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B. Yay., Ankara 1997, ss. 87-103.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin

:“Eski Türklerden Anadolu’ya”, **Yeni Türkiye**, Sayı: 44, (Mart-Nisan 2002), s. 5–8.

---

:“Karadeniz’in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi”, **OMU. Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13–17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, ss. 3-19.

ÇELİK, Ali

:“Afganistan’daki Hazara Türkleri ile Doğu Karadeniz Bölgesindeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, (23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir )**, Evrak Yay., Ankara 2001, ss. 167-183.

---

:“Çaykara’da Evlilik Töreniyle İlgili Gelenek, Görenek ve İnanmalar”, **Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, 16-19 Temmuz T.Y**, Çaykara Müftülüğü Yay., Trabzon, ss. 316-335.

- 
- DEMÇİNOVA, İrina  
:“Trabzon, Bakü, Merv, Kızıl-Orda, Jambıl, Gagauz Düğünlerinde Gelin-Güvey Motifi”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 (Konya)**, K.B. Yay, Ankara 1996, s. 104–118.
- DEMÇİNOVA, İrina  
:“Altaylarda Çocuk Doğumu ve Ölüm Merasimleri”, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, (23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir )**, Evrak Yay., Ankara 2001, ss. 209-215.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat  
:“Türklerde Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, XXVIII/1–2, Ankara 1991, ss. 58-59.
- DURDU, Bircan K.  
:“Afyon’da Ölümle İlgili Adet ve İnanmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1999**, K.B. Yay., Ankara 2002, ss. 64-102.
- DURMUŞ, İlhami  
:“Anadolu’da Kimmerler ve İskitler”, **Bulleten**, LXI/231, (Ağustos 1997), ss. 273–286.
- EKREM, Mehmet Ali  
:“Nogay Türklerinde Kız İsteme, Söz Kesme ve Düğün Gelenekleri”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1992, ss. 91-97.
- ERCİLASUN, Ahmet B  
:“Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine”, **Türk Kültürü**, I/2, (Güz–2008), ss. 225-236.

ERDENTUĞ, Nermin

:“Türkiye Geleneksel Toplumlarında Başlık”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, ss. 93-101.

:“Türkiye’nin Karadeniz Bölgesi Evlenme Görenekleri ve Törenlerinin Etnolojik İncelenmesi”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, (8-14 Ekim 1973)**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1974, ss. 370-379.

EREN, Hasan

:“Bulgarlar ve Türk Dili”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı, Bildiriler (7 Haziran 1985)**, 2. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 1987, ss. 1-10.

ERK, Zümrüt

:“Anadolu’da Kırklama”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, ss. 101-111.

ERÖZ, Mehmet

:“Evlenme ve Düğün Törenleri İle İlgili Türk Gelenekleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, K. B. Yay., İstanbul 1977, ss. 173-182.

:“Türk Boylarında “Kansız Kurban” Geleneği”, **Türk Kültürü**, Sayı: 207–208, (Ocak-Şubat 1980), ss. 211–217.

GEDİK, Köksal

:“Bayburt’a Ait Örf ve Adetler”, **Türk Folkloru**, Sayı: 55, (Şubat 1984), ss. 25–28.



- GENÇ, Reşat :“XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme”, **Türk Yurdu**, Cilt. X, ( Aralık 1990), ss. 19–24.
- GERÇEL, Âlim :“Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri, Ölüm Üzerine Deyişler, Mezarlıklar”, **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Semineri**, K.B. Yay., Elazığ 1985, ss. 83-94.
- GOLDEN, Peter B. :“Güney Rusya Bozkırlarının Halkları”, **Erken İç Asya Tarihi**, (Haz. Denis Sinor, Çev. Ayda Arel), İletişim Yay., İstanbul 2002, ss. 345-373.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A :“M.Ö. 2000’li Yıllardan Günümüze Giresun’daki Türk Varlığı”, **Giresun Tarihi Sempozyumu (24-25 Mayıs 1996) Bildiriler**, G.B.K. Yay., İstanbul 1997, ss. 25-38.
- 
- :“Doğu Karadeniz Bölgesinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, **Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri (23-28 Ekim 2000, Ürgüp/Nevşehir)**, Evrak Yay., Ankara 2001, ss. 279-290.
- GÖRKEM, İsmail :“Çukurova Ağıtlarında İnsanların Fiziki, Sosyal ve Psikolojik Özellikleri”, **Türk Yurdu**, XIII/74, (Ekim 1993), ss. 51–55.
- GRIGNASCHI, Mario :“Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler”, **VII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt.1, ( 25-29 Eylül 1970), T.T.K. Yay., Ankara 1972, ss. 230-251.

GÜLENSOY, Tuncer

:“Türk Halk Bilimine Kaynak Olarak Moğolların Gizli Tarihi”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Cilt. I, M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, ss. 120-130.

GÜZELBEY, Cemil Cahit

:“Gaziantep’te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar”, **Türk Folklor Araştırmaları 1981/2**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, ss. 19-36.

HAFIZ, Nimetullah

:“Prizden’de Düğün Adetleri”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler I**, (Haz. Feyzi Halıcı), Güven Matbaası, Ankara 1985, ss. 77-82.

İNAN, Abdülkadir

:“Manas Destanı Üzerine Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, ss. 125-160.

---

:“Müslüman Türklere Şamanizm Kalıntıları”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, ss. 462-479.

---

:“Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, ss. 341-349.

---

:“Umay İlahesi Hakkında”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, ss. 397-399.

---

:“Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, **Türk Kültürü Araştırmaları III-VI**, T.K.A.E.Y., Ankara 1966-69, ss. 145-159.

---

:“Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, ss. 182-184.

---

:“Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay., Ankara 1968, ss. 317-330.

---

:“Gerçek Kelimesi Üzerine Bir Not”, **Türk Dili**, Sayı: 26, (Eylül 1959), ss. 653-662.

---

:“Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, **Reşid Rahmeti Arat İçin**, T.K.A.E.Y., Ankara 1966, ss. 268-279.

KAFESOĞLU, İbrahim

:“Asya Türk Devletleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Cilt. I, T.K.A.E.Y., 2. Baskı, Ankara 1992, ss. 111-156.

KALAFAT, Yaşar

:“Balıkesir ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Basmak ve Basılmak Kavramları ve Mahiyetleri”, **I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyum Bildirileri (1-2 Haziran 1998)**, Balıkesir 1998, ss. 418-422.

---

:“Eski Türk İnançlarının Rize ve Yöresi Halk Kültüründe İzleri”, **I. Rize Sempozyumu (16–17–18 Kasım 2006)**, (Ed. Bekir Delihasan), Tunçel Ofset, İstanbul 2007, ss. 346-375.

---

:“Türklerin Dini Tarihi, Türk Halk İnançlarında Ters Motifi”, **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan**, H.Ü.A.İ.İ.T.E. Yay., Ankara 1995, ss. 298-310.

---

:”Türk Halk İnançları İtibariyle Doğu Anadolu ve Orta Toroslarda Kırk Motifi”, **Türk Folkloru**, Sayı: 22, (Yaz 1994), ss. 12-22.

KARAÖRS, M. Metin

:“Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (6–8 Kasım1998) Bildiriler**, (Yay. Haz. Kemal Çiçek, Kenan İnan v.d.), T.B.K.Y., Trabzon 1999, ss. 89-97.

KAZMAZ, Süleyman

:“Halk Hukukunda Evlenme Sözleşmesi”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.H.K.A.G.G.M. Yay., Ankara 1992, ss. 177-187.

KESKİNOĞLU, Osman

:“Bulgaristan Türkleri Kocabalkan Köyleri Folkloru”, **Türk Kültürü Araştırmaları III-VI**, T.K.A.E. Yay, Ankara 1966–69, ss. 215–253.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin

:“Milli Tarihimizde Rize Bölgesi” ( 19 Aralık 1986 Tarihli Rize Konferans), <http://www.biriz.biz/rize/tarihi/rizetarih.htm>. (13.01.2010).

---

:“Gürcistan’da Eski-Türk İnanç ve Geleneklerinin İzleri”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.IV., Gelenek, Görenek ve İnançlar**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, ss. 141-167.

---

:“Karadeniz’in Doğu Kıyıları Gürcistan ve Eski Trabzon Vilayetimiz ( Batum-Samsun Dâhil) Bölgesinde, M.Ö. VII. Yüzyıldan Osmanlı Fethine Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları”, **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 1–3 Haziran 1988) Bildirileri**, Samsun 1990, ss. 83–91.

---

:“Lazlar/Çanarlar”, **VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt. I, (25-29 Eylül 1970), T.T.K. Yay., Ankara 1972, ss. 420-446.

KMOSKO, Michael

:“Araplar ve Hazarlar”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt. III, (Müdür. Fuad Köprülü), İ.Ü.T.M.Y., İstanbul 1935, ss. 133-155.

KORKMAZ, Zeynep

:“Dilde Yaşayan Folklor Unsurları: Geleneklerimiz”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, ss. 221-227.

KOŞAY, H. Zübeyir

:“Köylerimiz ve Geleneklerimiz”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, ss. 99–103.

---

:“İdil-Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında”, **V. Türk Tarih Kongresi,( 12-17 Nisan 1956 ) Kongreye Sunulan Tebliğler**, T.T.K. Yay., Ankara 1960, ss. 232-243.

KÖKSAL, Hasan

:“Erzurum ve Çevresinde “Gelin-Güvey Hamamı” ile İlgili Bazı Gelenek ve İnançlar”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Cilt. IV, K.B.H.K.A.G.G.M. Yay., Ankara 1992, ss. 187-197.

---

:“Türk Düğünlerinde Saçı Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri (9–11 Ekim 1995 Konya)**, K.B. Yay, Ankara 1996, ss. 176–186.

KÖKTEN, İ. Kılıç

:“Anadolu’da Prehistorik Adamların Kullandıkları Malzeme ve Ele Geçen Bazı Maddi Kültür Belgelerinin Etnografya Yolu ile İzahı”, **Bellekten**, XIII/50, (1940), ss. 331–341.

- 
- :“Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, **D.T.C.F.D.**, X/3-4, (1952), ss. 167-207.
- 
- :“Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri”, **D.T.C.F.D.**, III/5, (1994), ss. 465-486.
- KÖPRÜLÜ, Fuad :“Avşarlar” **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. II, M.E.B. Yay., İstanbul 1949, ss. 28-38.
- KURAT, A. Nimet :“Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Cilt. I, T. K. A. E. Y., 2. Baskı, Ankara 1992, ss. 175-183.
- KÜÇÜK, Abdurrahman :“Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bakış”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, ss. 241-257.
- MELYUKOVA, A. İ. :”İskitler ve Sarmatlar”, **Erken İç Asya Tarihi**, (Çev. İsenbike Togan), (Haz. Denis Sinor), İletişim Yay., İstanbul 2002, ss. 141-167.
- NAHYA, Zümrüt E. :“Anadolu’da Gelinin Oğlan Evine Getirildiği Andan İtibaren Yapılacak Gelenek ve Pratikler”, **Türk Folkloru Araştırma Yıllığı 1976**, K.B. Yay., Ankara 1977, ss. 77-85.

NARMAN, Halil

:“Başlık Parası Geleneği ve Elazığ Şeker Fabrikasında Çalışanların Bu Geleneğe Karşı Tutumları”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, ss. 277-369.

NİRUN, Nihat,

ÖZÖNDER, M. Cihat

:“Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler”, **Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler**, A.K.M. Yay., Ankara 1990, ss. 255-269.

NOYAN, Bedri

:“Ad Vermede Gelenekler-Türkçe İnsan ve Aile Adları Hakkında”, **Türk Kültürü**, 21/245–248, (Eylül 1983), ss. 638-644.

ÖRNEK, Sedat Veyis

:“Anadolu Folklorunda Yas”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, (8-14 Ekim 1973)**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1974, ss. 402-415.

ÖZDEMİR, Hacı Ahmet

:“Rize'nin Tarihi”, **I. Rize Sempozyumu (16–17–18 Kasım)**, (Ed. Bekir Delihasan), Tunçel Ofset, İstanbul 2007, ss. 30-35.

ÖZDEMİR, Halit

:“Ardanuç ve Çevresinde Kırk Basması ve Kırkla İlgili İnanışlar”, **Türk Folkloru**, Sayı: 72, (Temmuz 1985), ss. 23-32.



- ÖZÖNDER, Cihat :“Türkiye’deki Kazak Göçmenlerinin Dini Yapıları ve Şamanlık Bakiyeleri”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, ss. 421-438.
- ÖZSAİT, Mehmet :“İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6–8 Kasım) Bildirileri**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, ss. 35–45.
- PRİTSAK, Omeljan :“Hazar Hakanlığının Museviliğe Geçişi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 13, (Bahar 2007), ss. 23–34.
- RAHMAN, Abdülkerim :“Uygurların Defin Merasimi”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, ss. 307-319.
- ROUX, Jean-Paul :“Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı”, **Türk Kültürü El Kitabı, İslamiyet’ten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar**, Cilt. II, Kısım. Ia, (Ed. Emel Esin), M.E.B. Yay., İstanbul 1972, ss. 74-87.
- SAATÇI, Suphi :“Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, ss. 319-329.

SAN, Oya

:“Bazı Bulgular Işığında Anadolu’da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler”, **Bellekten**, LXIV/239, (Nisan 2000), ss. 1–21.

SARACOĞLU, Erdoğan

:“Kıbrıs’ta Doğumla İlgili Gelenek-Görenek ve İnançlar” ”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1987, ss. 329-341.

SÜMER, Faruk

:“Eski Türklerde İsim Koyma Geleneğinden Adsız”, **Türk Edebiyat ve Folklorunda Yeni Görüşler**, Cilt. I, Ankara 1985, ss. 23–26.

:“Oğuzlar”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. IX, Maarif Basımevi, 1964, ss. 378-386.

ŞİŞMAN, Bekir

:“İslamiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri”, **Türk Kültürü**, Sayı: 401, (1960), ss. 301-317.

TABALDİEV, Kubatbek

:“Tanrı Dağları Göçebe Türkleri Ölü Gömme Gelenekleri (VI.-XIV. y.y.)”, **XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt. II, T.T.K. Yay., Ankara 1999, ss. 309-313.

TANSUĞ, Kadriye

:“Kimmerlerin Anadolu ‘ya Gelişleri ve M.Ö. VIII. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri”, **D.T.C.F.D.**, III/4, (1949), ss. 535-550.

TANYU, Hikmet

:“Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma”, **Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri (27-29 Ekim 1975 Konya)**, K.T.D. Yay., Ankara 1976, ss. 103-124.

---

:“Fatma Anamız ( Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Bir Araştırma”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.T.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1982, ss. 468-482.

---

:“Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, K.B.M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, ss. 283-305.

TARHAN M. Taner

:“Eskiçağda Kimmerler Problemi”, **VIII. Türk Tarih Kongresi (11–15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler I**, T.T.K. Yay., Ankara 1979, ss. 355-371.

---

:“İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri”, **Türk Dünyası**, XXIII/2, (1996), ss. 145–180.

TAŞAĞIL Ahmet

:“Hazarlar”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt.17, D.V.Yay., İstanbul 1998, ss. 116-120.

TELLİOĞLU İbrahim

:“Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 4, (Bahar, Çorum 2005), ss. 1-16.

TEZCAN Mahmut

:“Sanayileşme Sürecinde Halk Kültürü ve Kırıkkale Örneği”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1992**, K.B.H.K.A.G.G.M. Yay., Ankara 1992, ss. 101-119.

---

:“Türk Evlenme ve Düğün Gelenekleri Modeli”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997**, K.B.H.K.A.G.G.M. Yay., Ankara 1998, ss. 219-231.

TOGAN, A. Z. Velidi

:“Hazarlar”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 5, Kısım 1, M.E.B. Yay., İstanbul 1950, ss. 297-408.

---

:“Sakalar IV”, **B.T.T.D.**, Sayı: XXI, (Kasım 1986), ss. 22-25.

TUNCER, Orhan Cezmi

:“Anadolu Selçuklu Kümbetlerinin Gelişimi ve Özellikleri, Tesiri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 9, (1980), ss. 2-13.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir

:“Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırmalar”, **Türk Folkloru Araştırma Yıllığı 1976**, K.B. Yay., Ankara 1977, ss. 305-311.

- 
- :“Türkiye Türklerinde Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt. IV., Gelenek, Görenek ve İnançlar**, M.F.A.D. Yay., Ankara 1976, ss. 369-385.
- YAKUBOVSKIY, A.J. :“IX. ve X. Asırlarda İtil ve Bulgar’ın Tarihi Topografisi Meselesine Dair”, **Makaleler ve İncelemeler**, T.T.K. Yay. Ankara 1968, ss. 562–586.
- YILDIZ, H. Dursun :“Hazarlar Arasında Müslümanlığın Yayılması”, **VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt. II, (11-15 Ekim 1976)**, T.T.K. Yay., Ankara 1981, ss. 885-865.
- YÜCEL, Mualla Uydu :“Hazar Hakanlığı”, **Türkler**, Cilt. II, (Ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 445-464.

#### **d. Kaynak Kişiler**

Hamdiye Danişoğlu(K.K.), Rize/Ardeşen, 62 yaşında, ilkokul mezunu.

Fatma Çelik(K.K.), Rize/Kalkandere, 87 yaşında, okur-yazar değil.

Hatice Kul(K.K.), Rize/Güneysu, 58 yaşında, ilkokul mezunu.

Havva Balkancı(K.K.), Rize/Kalkandere, 72 yaşında, okur-yazar değil.

## **ÖZGEÇMİŞ**

Fatma YILMAZ, 16.02.1982 yılında Rize’de doğdu. İlkokulu Atatürk İlkokulunda, ortaokulu Hasan Sağır Ortaokulunda ve liseyi Rize Lise’sinde tamamladı. 2002–2006 Eğitim-Öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Giresun Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde lisans öğrenimine başladı. 2006 yılında bu bölümden birincilikle mezun oldu. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı.